



Olaf Foss, Dag Juvkam
og Knut Onsager

Litteraturstudie:
Små og mellomstore
byer og regional
utvikling

NOTAT
2006:111

Tittel: **Litteraturstudie: Små og mellomstore byer og regional utvikling**

Forfatter: Olaf Foss, Dag Juvkam, Knut Onsager

NIBR-notat: 2006:111

ISSN: 0809-6929
ISBN: 82-7071-608-1
Prosjektnummer: O-2368
Prosjektnavn: Små og mellomstore byers rolle i regional utvikling. Litteraturstudie

Oppdragsgiver: Kommunal- og regionaldepartementet

Prosjektleder: Olaf Foss

Referat: Siktemålet var å undersøke i hvilken grad forestillinger om små og mellomstore byers rolle i regional utvikling har inntatt noen plass i regionalpolitisk tenkning, slik det evt. avspeiles i nyere forsknings- og utredningsdokumenter. Studien er hovedsakelig avgrenset til Europa. Termen ”små og mellomstore byer” er sjelden brukt i denne sammenhengen i europeisk forskning og politikk og det er dermed også lite tilgang på direkte relevant litteratur. Det er mer indirekte likevel en del å hente når det gjelder å belyse små og mellomstore byers rolle.

Sammendrag: Norsk

Dato: April 2006

Antall sider: 67

Utgiver: Norsk institutt for by- og regionforskning
Sinsenvn. 47 B, Postboks 44 Blindern
0313 OSLO

Vår hjemmeside: Telefon: 22 95 88 00
Telefaks: 22 22 37 02
E-post: nibr@nibr.no
<http://www.nibr.no>

Org. nr. NO 970205284 MVA

© NIBR 2006

Forord

Notatet er utarbeidet innen rammen av fire ukeverk i perioden medio oktober 2005 – primo april 2006. Oppdragsgiver er Kommunal- og regionaldepartementet ved Regionalpolitisk avdeling. Prosjektleder ved NIBR er Olaf Foss. Notatet er skrevet av prosjektleder, Dag Juvkam og Knut Onsager.

Bakgrunnen for prosjektet er at regjeringen (bl.a. i St.meld.nr.25(2004-2005)) varsler en mer systematisk satsing for å styrke vekstkraft og attraktivitet i regioner rundt små og mellomstore byer, bl.a. med sikte på å øke potensialet for regionforstørring i områder med slike byer. Dette berører mange politikkområder.

Oppdraget besto i å gjennomføre en avgrenset litteraturstudie, hovedsakelig rettet mot nyere nordiske og europeiske arbeider, med sikte på å vise hvordan spørsmål med relevans for en slik satsing er belyst i *forskningssammenheng*.

Oslo, april 2006

Olaf Foss

Forskningssjef

Innhold

Forord	1
Sammendrag	4
Figuroversikt	7
Tabelloversikt	4
Innledning	8
1.1 Bakgrunn	8
1.2 Nærmere om tematisk innretning og avgrensning	9
1.3 Litteraturstudien	10
1.4 Rapportens disposisjon	11
2 Hva er små og mellomstore byer?	13
2.1 By og tettsted – definisjoner og avgrensninger	13
2.2 Nærmere om definisjoner av byer – i norsk og europeisk sammenheng	15
2.2.1 Administrative inndelinger	17
2.2.2 Statistiske avgrensninger	17
2.3 En ny klassifisering av rurale og urbane områder i England og Wales	20
2.4 Eventuelle små og mellomstore byer i det norske tettstedssystemet i dag	21
2.5 Hva karakteriserer norske små og mellomstore byer i dag?	26
3 Forholdet mellom by, omland og region	29
3.1 Mindre byer (eller små og mellomstore byer) er en viktig komponent i regionene	29
3.2 Byer og næringer	30
3.3 Rask næringsutvikling - framtidige demografiske bomber?	31
3.4 Små og mellomstore byer i en regional sammenheng	32
3.5 Nærmere om små og mellomstore byer i Tysk sammenheng	34
3.6 Polysentrisitet	35
3.7 Regional integrasjon – små vekstsentre og territoriale ”fotspor”	37
3.8 Små og mellomstore byer i flyttemønsteret – aktuelle tendenser	38
3.9 Regionutvidelser – muligheter og målkonflikter	42
4 Byer som rom og steder	43
4.1 Stedsbegrepet og stedsidentitet	43
4.2 Sted og forbruk	44
4.3 Urban pluralisme	45
4.4 Stedsidentitet og stedstilknytning	45
4.5 Sted og rom	46
4.6 NIBRs stedsforskning	48
5 Funksjoner, roller, potensialer og utfordringer	50
5.1 Generelt - perspektiver på feltet	50
5.2 Små og mellomstore byers endogene vekstkraft og attraktivitet	52
5.3 Helhetlig perspektiv på endogen vekstevne og attraktivitet	56

5.4	Små og mellomstore byers funksjoner, ringvirkninger og spredningseffekter i regioner/nasjoner	57
5.5	Små og mellomstor byers roller og utviklingspotensialer i bynettverk.....	60
Referanser		62

Figuroversikt

Figur 2.1.....	Eksempler på nasjonale tettstedsdefinisjoner. Kilde: Österreichisches Institut für Raumplanung 2005.	14
Figur 2.2.....	Norske tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelse (antall innbyggere) og rangnummer (rangert etter innbyggertall). Henholdsvis alle tettsteder med 2000 innbyggere eller mer og tettsteder med 5000-49999 innbyggere i 2005.....	22
Figur 2.3.....	Norske tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelse (antall innbyggere) og rangnummer (rangert etter innbyggertall). Tettsteder med tettsteder med 2000-49999 innbyggere i 2005 i hver landsdel (7 landsdeler).	24
Figur 3.1.....	Mellomstore byer i urbane regioner i Tyskland	33

Tabelloversikt

Tabell 2.1 ...	Landets tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelsesklasse og landsdel. Antall tettsteder, samlet antall innbyggere og gjennomsnittlig innbyggertall.	25
Tabell 3.1 ...	Andel bofaste og flyttere i ulike flyttegrupper, samt flyttebalanse i mellomsentrale kommuner utenfor Østlandet. Årskull født 1950-1969 fulgt fra de var 15 til de ble 35 år. Prosent av antall gutter og jenter i kommunene på 15-årstrinnet. Personer bosatt i Norge både ved inngangen og utgangen av aldersfasen. Gjennomsnitt.	40
Tabell 3.2 ...	Andel bofaste og flyttere i ulike flyttegrupper, samt flyttebalanse i mellomsentrale kommuner på Østlandet. Årskull født 1950-1969 fulgt fra de var 15 til de ble 35 år. Prosent av antall gutter og jenter i kommunene på 15-årstrinnet. Personer bosatt i Norge både ved inngangen og utgangen av aldersfasen. Gjennomsnitt.	41

Sammendrag

Olaf Foss, Dag Juvkam og Knut Onsager

Litteraturstudie: Små og mellomstore byer og regional utvikling

NIBR-notat: 2006:111

Formålet med studien var å lete fram (spesielt) europeisk forsknings- og utredningslitteratur med sikte på å belyse i hvilken grad og evt. på hvilke måter forestillinger om små og mellomstore byer har inntatt noen rolle i regional utvikling og utviklingspolitikk – og mulige trender i denne sammenhengen. Et overordnet spørsmål var i hvilken grad et evt. økende fokus på små og mellomstore byers regionalpolitiske rolle, gjenspeiles i forskning og politikktutvikling. Innretning og framgangsmåte er redegjort for i kapittel 1.

Begrepet bypolitikk ("urban policy") har ulike betydninger både i teori og praksis fra land til land. Så vel politikkenes gjenstand (byer, byområder) som dens begrunnelser, tema og mål – og sammenhenger med andre politikkområder – varierer både mellom land og over tid. Dette viser til dels tilbake til forskjeller i forløp og grad av urbanisering og den generelle sosioøkonomiske situasjon i landene. Noen vanlig formulerte tema og utfordringer er knyttet til *storbyenes og storbyregionenes* vekst og beslektede problemer, som territorielle ulikheter, suburbanisering og "urban sprawl", bærekraftige transport-systemer, sosioøkonomisk segresjon og problembelastede bydeler, samt regenerering av indre bydeler. Bærekraftig byutvikling er etter hvert et hyppig forekommende tema i europeisk bypolitikk. Bypolitikk som del av en generell nasjonal eller regional utviklingspolitikk, forekommer sjeldnere i eksplisitt forstand. Inntil nylig har eksplisitt bypolitikk i europeiske land i hovedsak vært politikk for store byer/metropolområder (jf. bl.a. Bradley m.fl. 2004, Aldskogius 2002 og Nordiske Miljøverndepartement 2002).

På europeisk nivå er ulike tilløp til en bypolitikk i ferd med å erstattes av en mer omfattende diskusjon og fornyelse av bypoliske perspektiver fra slutten av 1990-tallet, ikke minst med lanseringen av ESDP-dokumentet (European Spatial Development Perspective) og etterfølgende aktiviteter (bl.a. forskningsprogrammet ESPON; European Spatial Planning Observation Network). ESDP-dokumentet omfatter diskusjoner av mange aspekter og retningslinjer for bypolitisk satsing i et territorielt utviklingsperspektiv, inklusive henvisninger til små og mellomstore byers betydning og roller. Nøkkelbegrepet er polysentrisk byutvikling, med vekt på utvikling av funksjonell komplementaritet og samarbeid på ulike territorielle nivåer, peker spesielt på betydningen av lavere ordens byer i territoriell utvikling, spesielt i rurale strøk. Et tidligere konkret EU-initiativ er programmet URBAN fra 1994 av, som tok sikte på å fremme strategier for byutvikling i kriserammede byer og bydeler. I det oppfølgende URBAN II er målet spesifikt å utvikle fornyelsesstrategier for små og mellomstore byer og bydeler i de større byene.

ESDP er blitt kalt "en hemmelighet for de få" og direkte anvendelse av ESDP-anbefalingene er så langt en sjeldenhet i de europeiske land, selv om det i flere land kan

vises til utviklingstrekk i tenkning og praktisk politikk og planlegging som er i samsvar med ESDPs visjoner, mål og retningslinjer. Det siste kan imidlertid like gjerne dreie seg om parallelle utviklingstrekk, uten noen klar forbindelse med ESDP (ESPON 2005).

ESDPs til dels langsomme og sporadiske innflytelse på regionalpolitiske overveielser og territoriell utviklingspolitikk i Europa, både nasjonalt og på Europeisk nivå, har likevel avfødt også andre utrednings- og forskningsinitiativ den siste tiden, inklusive konferanser og utvikling av forskernettverk. I de fleste sammenhenger pekes det imidlertid på at det er utført svært få spesifikke studier (forskning og utredning) av det som er i fokus for denne litteraturstudien, nemlig av europeiske *små og mellomstore byer* og deres roller knyttet til regional utviklingsproblematikk. Litteraturløst foretatt i dette prosjekter, bl.a. ved hjelp av faglige nøkkelpersoner i de 29 europeiske land som er med i ESPON, bekrefter dette inntrykket.

Litteraturstudien har vesentlig undersøkt om det fins relevant nordisk og europeisk *forsknings- og utredningslitteratur* fra de siste 5-10 årene. Undersøkelsen tok utgangspunkt i enkelte vide spørsmål knyttet til vurderingen av små og mellomstore byers roller i regional utvikling/utviklingspolitikk, blant annet. Disse var: Hvordan er små og mellomstore byer og byregioner definert, avgrenset og klassifisert i ulike geografiske, politiske og analytiske sammenhenger? Hvordan er små og mellomstore byers funksjoner, roller, potensialer og utfordringer identifisert, analysert og vektlagt? Hva fins av relevant forskningsbasert kunnskap om små og mellomstore byers betydning for regioners sosioøkonomiske dynamikk og utvikling? Hva fins av relevant forskningsbasert kunnskap om små og mellomstore byers betydning for regioners sosiodemografiske dynamikk og utvikling? Hvilke tendenser kan spores med hensyn til politikk og strategier for å styrke små og mellomstore byers utviklingsroller, og hva er relevansen for norske forhold?

Studien avdekket hovedsakelig at det finnes lite dokumentasjon eksplisitt innrettet mot små og mellomstore byer og de refererte spørsmål. Det dreier seg imidlertid om et klassisk tema, nemlig forholdet mellom by og region, og byenes roller i denne sammenhengen. Det var derfor mulig å trekke noen relevante funn og diskusjoner ut av mer generell litteratur på dette området. I litteraturen fins det ulike oppfatninger om samspillet mellom byer og deres omland. Disse skriver seg gjerne fra til dels motstridende regionalpolitiske "paradigmer", enten dette er eksplisitt formulert eller ikke, der byenes rolle enten kan være stimulerende og innovativ eller parasittisk og utnyttende. At begge aspekter kan virke side om side, variere med territoriell kontekst, eller at det kan skje en utvikling i byenes funksjoner i forhold til omlandet, har lite plass i disse paradigmene. I programmet ESPON tar et pågående prosjekt opp små og mellomstore regioners rolle i regional utviklingssammenheng, inklusive problemet med å definere og avgrense små og mellomstore byer for komparative formål.

Nyere studier indikerer at det for å kunne informere politikktvilkere om effektiviteten ved å konsentrere politiske satsinger i små og mellomstore byer, trengs spesifikke studier av de aktuelle byenes karakteristika og relasjoner til omgivelsene. I et prosjektet er dette illustrert bl.a. ved hjelp av empiriske studier av husholdningenes og bedriftenes grad av lokal økonomisk integrasjon også kartlagt "økonomiske fotspor" for de studerte byene. Disse viser andelen av hver transaksjonstype som skjer i ulike avstander fra byen. Det er store variasjoner mellom byer av samme størrelse, avhengig av bl.a. sammensetningen av bedrifter og husholdstyper, regional kontekst og andre faktorer

Materialet viser i hvilken grad de små og mellomstore byene (og deres næringsliv og husholdninger) er økonomisk integrert i den lokale, regionale, nasjonale og globale økonomien, og gir et utgangspunkt for å vurdere byenes rolle og potensial i regional utviklingspolitikk.

Kapittel 1 gir studiens bakgrunn og innretning. Kapittel 2 gir en oversikt over ulike definisjoner og avgrensninger av byer og tettsteder og avslutter med å diskutere hva små og mellomstore byer kan representere i det norske tettstedssystemet i dag. Kapittel 3 handler om forholdet mellom by, omland og region, inklusive begrepet om polysentrisitet, som er blitt et nøkkelbegrep i europeisk regionalpolitikk. I kapittel 4 refereres noen kilder som belyser ulike perspektiver på byer – som steder ("places") og geografiske rom ("spaces"). Det femte hovedkapitlet belyser teorier og forskning med relevans for diskusjonen av små og mellomstore byers funksjoner, roller, potensialer og utfordringer i regional utviklingssammenheng.

Betegnelsen små og mellomstore byer ("small and medium sized towns/cities") er nesten ikke benyttet verken i politikk- eller forskningssammenheng. Studier av en viss relevans kan se ut til å peke ut følgende aspekter ved små og mellomstore byers territorielle kontekst og regionale betydning, som viktige å ta i betraktning; i) sentralitet (funksjoner, nærhet til større sentra, generell tilgjengelighet), ii) typer, romlig utstrekning og grad av territoriell innflytelse (knyttet til funksjoner og regional kontekst, for eksempel rurale områder versus urbane nettverk).

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

I den siste stortingsmeldingen om regionalpolitikken i Norge (St.meld.nr.25(2004-2005)) varsles det en strategi for regional utvikling som blant annet innebærer en mer systematisk satsing for å styrke vekstkraft og attraktivitet i regioner rundt små og mellomstore byer. Ett mulig siktemål kan være å øke potensialet for regionforstørring i områder med små og mellomstore byer. En slik satsing involverer og forutsetter samordning av mange politikkområder; som lokaliseringspolitikk, utdannings- og FoU-politikk, styrking av ulike typer tjenestetilbud, infrastruktur- og samferdselsutvikling, nærings- og innovasjonspolitikkk med mer.

I dette notatet rapporterer vi fra en avgrenset litteraturstudie, hovedsakelig rettet mot nyere nordisk og europeisk *forskning og utredning* (ikke policy- og plandokumenter). Formålet er å undersøke hvordan spørsmål med relevans for en slik satsing på små og mellomstore byer er belyst i *forskningssammenheng*.

Interessen for små og mellomstore byers roller og betydning for regional utvikling og regionalpolitikk (eller territoriell utviklingspolitikk) i Europa, har den siste tiden økt i kjølvannet av bl.a. ESDP-dokumentet (vedtatt i Potsdam i 1999) og etterfølgende handlingsprogram, der det lanseres tre retningslinjer for regional utviklingsplanlegging i Europa, nemlig i) balansert og polysentrisk byutvikling og endrede relasjoner mellom by og land, ii) bærekraftig utvikling, forstandig forvaltning og vern av natur- og kulturarv, og iii) likeverdig tilgang til infrastruktur og kunnskap. 'Polysentrisitet' er et nøkkelbegrep i ESDP. Begrepet kan defineres på ulike måter og vil ha forskjellig operasjonelt innhold avhengig av regionalt nivå og regional kontekst (jf. Nordregio m.fl. 2005).

I ESDP-dokumentet hevdes blant annet følgende: "In a polycentric urban system the small and medium sized towns and their inter-dependencies form important hubs and links, especially for rural regions. In rural "problem" regions only these towns are capable of offering infrastructure and services for economic activities in the region and easing access to the bigger labour markets. The towns in the countryside, therefore, require particular attention in the preparation of integrated rural development strategies". Det pekes på flere aktuelle politik kvalg, bl.a.:

- Styrke små og mellomstore byer som arnesteder for regional utvikling og forsterke deres nettverksfunksjoner
- Opprettholde et grunnleggende tilbud av tjenester og offentlig transport i små og mellomstore byer
- Fremme og støtte partnerskapsbasert samarbeid mellom små og mellomstore byer på nasjonalt og transnasjonalt nivå gjennom fellesprosjekter og erfaringsutveksling

Det er iverksatt ulike studie- og forskningsprogram i Europa, dels i slutfasen av og dels i etterkant av ESDP-prosessen (jf. Study Programme in European Spatial Planning (SPESP) og European Spatial Planning Observation Network (ESPON)). ESPON er en del av *ESDP Action Programme* (handlingsprogrammet) og pågår fortsatt. I dette arbeidet blir blant annet forutsetninger for og implikasjoner av å utvikle et mer polysentrisk bysystem, inklusive små og mellomstore byers rolle, forsøkt belyst. Et prosjekt rettet spesielt mot små og mellomstore byers rolle pågår fortsatt, og sluttrapport foreligger ikke (ESPON prosjekt 1.4.1).

ESDP er blitt kalt ”en hemmelighet for de få” og direkte anvendelse av ESDP-anbefalingene er så langt en sjeldenhet i de europeiske land, selv om det i flere land kan vises til utviklingstrekk i tenkning og praktisk politikk og planlegging som er i samsvar med ESDPs visjoner, mål og retningslinjer. Det siste kan imidlertid like gjerne dreie seg om parallelle utviklingstrekk, uten noen klar forbindelse med ESDP (ESPON 2005).

ESDPs til dels langsomme og sporadiske innflytelse på regionalpolitiske overveielser og territoriell utviklingspolitikk i Europa, både nasjonalt og på Europeisk nivå, har likevel avfødt også andre utrednings- og forskningsinitiativ den siste tiden, inklusive konferanser og utvikling av forskernettverk. I de fleste sammenhenger pekes det imidlertid på at det er utført svært få spesifikke studier (forskning og utredning) av det som er i fokus for denne litteraturstudien, nemlig av europeiske *små og mellomstore byer* og deres roller knyttet til regional utviklingsproblematikk. Litteraturløsting foretatt i dette prosjekter, bl.a. ved hjelp av faglige nøkkelpersoner i de 29 europeiske land som er med i ESPON, bekrefter dette inntrykket.

1.2 Nærmere om tematisk innretning og avgrensning

Det er lettest å si hva denne studien av forsknings- og utredningsdokumenter *ikke* er rettet mot. Den handler ikke om bypolitikk i sin alminnelighet og heller ikke om by- eller stedsutvikling i seg selv. Den handler dessuten ikke om det som i Europa kalles storbyer, storbyregioner eller metropolområder. Det ligger dermed i oppdraget at ”små og mellomstore byer” i denne sammenhengen ikke omfatter det som i norsk sammenheng gjerne regnes som større byer (for eksempel Oslo, Stavanger/Sandnes, Bergen, Trondheim, Kristiansand, Tromsø, Fredrikstad/Sarpsborg, Drammen og Porsgrunn/Skien, der samtlige tettsteder har mer enn 50000 innbyggere). Endelig er de mange småstedene, d.v.s. den antallsmessig helt dominerende gruppen av tettsteder i Norge, ikke i fokus *i sin egen rett*. Det samme gjelder de spredtbygde områdene utenfor landets byer og tettsteder.

Det dreier seg likevel om et klassisk tema, nemlig forholdet mellom by og region, og byenes roller i denne sammenhengen. Men byene i regionene skal altså ikke være store og de mange små tettstedene regnes heller ikke med. Det skal dreie seg om *små og mellomstore byers* relasjoner eller potensielle relasjoner til sine omgivende regioner, og spesielt i hvilken grad forestillinger om dette har inntatt noen plass i regionalpolitisk tenkning, slik det evt. gjenspeiles i forsknings- og utredningsdokumenter.

I litteraturen fins det ulike generelle oppfatninger om samspillet mellom mindre byer/småbyer og deres omland. Disse skriver seg gjerne fra til dels motstridende regionalpolitiske ”paradigmer”, enten dette er eksplisitt formulert eller ikke, der byenes rolle enten kan være stimulerende og innovativ eller parasittisk og utnyttende. At begge aspekter kan virke side om side, variere med territoriell kontekst, eller at det kan skje en utvikling i byenes funksjoner i forhold til omlandet, har lite plass i disse paradigmene (Hinderink and Titus 1988).

Hvilke konkrete byer og regioner som bør tas i betraktning med utgangspunkt i fokus på små og mellomstore byers regionale betydning, er ikke gitt, men det er nærliggende å ta som utgangspunkt de drøyt 80 norske tettstedene med mellom 5 000 og 50000 innbyggere. Det er i utgangspunktet heller ikke gitt hva som gjør et tettsted til en ”by”, og hva som avgjør om en by er liten, mellomstor eller stor i ulike territoriale sammenhenger (jf. nedenfor). En del av studien er å se hvordan dette vurderes i andre land, bl.a. for å kunne bedømme om eventuelle forskningsresultater og erfaringer er overførbare.

1.3 Litteraturstudien

Litteraturstudien har vesentlig undersøkt om det fins relevant nordisk og europeisk *forsknings- og utredningslitteratur* fra de siste 5-10 årene. Undersøkelsen tok utgangspunkt i enkelte vide spørsmål knyttet til vurderingen av små og mellomstore byers roller i regional utvikling/utviklingspolitikk, blant annet:

- A. Hvordan er små og mellomstore byer og byregioner definert, avgrenset og klassifisert i ulike geografiske, politiske og analytiske sammenhenger?

Det er av interesse å se nærmere på hvordan begreps- og definisjonsproblematikken rundt fenomenet ”små og mellomstore byer” og deres influensområder er håndtert den siste tiden i Norge så vel som i Norden og Europa for øvrig. Dette har blant annet betydning for i hvilken grad forskningsresultater og policyerfaringer kan overføres mellom ulike nasjonale og regionale kontekster.

- B. Hvordan er små og mellomstore byers funksjoner, roller, potensialer og utfordringer identifisert, analysert og vektlagt?

Spørsmålet dreier seg om i hvilken grad forestillingen om små og mellomstore byers regionalpolitiske roller har ervervet seg noen plass i nordisk og europeisk forskning og policytenkning, og hvilken betydning små og mellomstore byer i så fall er tillagt. Det dreier seg bl.a. om små og mellomstore byers ”motorrolle”; blant annet endogen vekstkraft, tiltrekningskraft som bosted og næringsmiljø, ringvirkninger og spredningseffekter etc.

- C. Hva fins av relevant forskningsbasert kunnskap om små og mellomstore byers betydning for regioners sosioøkonomiske dynamikk og utvikling?

Vi var særlig interessert i om det fantes empiriske studier som kan belyse hva som bidrar til små og mellomstore byers attraktivitet og dynamikk som nærings- og utviklingsmiljøer, og tilføre spesifikk kunnskap om forutsetninger for økonomisk utvikling for ulike kategorier/typer av små og mellomstore byer og deres influensområder. Stikkord er bl.a. relasjoner til andre deler av bysystemet/regionen, nærings- og bedriftsstruktur, komplementaritet og arbeidsdeling, spesialisering, utdannings- og FoU-kapasitet, samarbeid/samspill, tilgjengelighet, arbeidsmarked etc.

- D. Hva fins av relevant forskningsbasert kunnskap om små og mellomstore byers betydning for regioners sosiodemografiske dynamikk og utvikling?

Viktige spørsmål er knyttet til små og mellomstore byers funksjoner i regionaldemografisk dynamikk, bl.a. i) deres bidrag til større regioners vekst- eller nedgangsprosesser, herunder betydningen for demografiske endringskomponenter bak utviklingen i flyttebalanse og naturlig tilvekst, ii) deres roller som rekrutterings- og vekstpoler med hensyn

til strategiske sosiodemografiske grupper, iii) deres roller i intra- og interregional demografisk dynamikk, og vi) deres roller i den regionale befolkningens mobilitets- og interaksjonsmønster for øvrig.

- E. Hvilke tendenser kan spores med hensyn til politikk og strategier for å styrke små og mellomstore byers utviklingsroller, og hva er relevansen for norske forhold?

Dette er et gjennomgående spørsmål. Interessen er knyttet til politikken mål så vel som til strategier og virkemidler, samt i hvilken grad det ser ut til å være en sammenheng mellom innretning og tilfang av FoU-basert kunnskap og politiske tendenser på feltet.

1.4 Notatets disposisjon

Spørsmålene under 1.3 har vært *veiledende* ved leting etter og gjennomgang av informasjon, mens rapportens disposisjon mer er bestemt av den informasjon av en viss relevans vi faktisk var i stand til å finne i relasjon til spørsmålene, gitt studiens innsatsramme og den valgte tilnæringsmåte. Den gjenspeiler ”terrenget” slik det ser ut gjennom de ”briller” som ble benyttet og studiens begrensninger.

En av begrensningene er at studien i det vesentlige er basert på engelskspråklige (og i noen grad tyskspråklige) kilder. *En annen er at den i stor grad er formidlet gjennom og basert på kunnskapen innenfor et nettverk av kontaktpersoner, som riktignok dekker alle de 29 europeiske land som deltar i programmet ESPON¹, og består av personer som i utgangspunktet skal representere en betydelig kunnskap og oversikt på feltet i de respektive land (det er også rettet en litt mer avgrenset forespørsel til et relevant forskernettverk i Canada). I tillegg er det gjort bruk av kjent relevant litteratur.*

I kapittel 2 gir vi en oversikt over ulike definisjoner og avgrensninger av byer og tettsteder og avslutter med å diskutere hva små og mellomstore byer representerer i det norske tettstedssystemet i dag. Kapittel 3 handler om forholdet mellom by, omland og region, inklusive begrepet om polysentrisitet, som er blitt et nøkkelbegrep i europeisk regionalpolitikk. I kapittel 4 refereres noen kilder som belyser ulike perspektiver på byer – som steder (”places”) og geografiske rom (”spaces”). Det femte hovedkapitlet belyser teorier og forskning med relevans for diskusjonen av små og mellomstore byers funksjoner, roller, potensialer og utfordringer i regional utviklingssammenheng. Spørsmålet som ligger under det siste kapitlet dreier seg om hva bypolitikk er i forhold til politikk for å fremme små og mellomstore byers regionale betydning.

Den oversikten vi har kunne skaffe oss viser at betegnelsen by (”city”/”town”) brukes på svært forskjellige enheter og gir ulik mening avhengig av bl.a. tilnæringsmåtene til fenomenet. ”Urbane områder” er derfor usammenliknbare enheter over det europeiske territoriet. *Betegnelsen små og mellomstore byer (”small and medium sized towns/cities”) er nesten ikke benyttet verken i politikk- eller forskningssammenheng.* Studier av en viss relevans kan se ut til å peke ut følgende aspekter ved små og mellomstore byers territorielle kontekst og regionale betydning, som viktige å ta i betraktning; i) sentralitet (funksjoner, nærhet til større sentra, generell tilgjengelighet), ii) typer, romlig utstrekning og grad av territoriell innflytelse (knyttet til funksjoner og regional kontekst, for eksempel rurale områder versus urbane nettverk).

¹ European Spatial Planning Observation Network.

På bakgrunn av den sparsomme tilgangen på direkte relevant forsknings- og utredningsdokumentasjon, er den følgende teksten også i betydelig grad basert på bruk og tolkning av kilder av mer generell og indirekte relevans.

2 Hva er små og mellomstore byer?

2.1 By og tettsted – definisjoner og avgrensninger

Studiens generelle tema er små og mellomstore byer (d.v.s. lavere ordens urbane sentre i det urbane "rank-size" hierarkiet) og deres faktiske og potensielle roller i regionale utviklingsprosesser. Det kan bl.a. dreie seg om disse stedenes mulige bidrag til spredning av omstilling og modernisering, deres innflytelse på utviklingen spesielt i rurale og mer perifere geografiske områder, deres funksjoner som servicesentre eller sentralsteder, og deres bidrag til å demme opp for fraflytting og avfolkning av spredtbygde rurale strøk. Temaet har vært gjenstand for mye faglig debatt, men lite vitenskapelig dokumentasjon (jf. Hinderink and Titus 2002, Coutney and Errington 2003). Én forutsetning for en fruktbar diskusjon er et begrep om selve hovedgjenstanden for studien, nemlig små og mellomstore byer.

Byer eller bymessige områder kan avgrenses som;

- sammenhengende bebygde områder etter varierende tettstedsdefinisjoner (morfologisk tilnærming)
- administrative regioner (for eksempel definert som "byer" ut fra demografiske, næringsøkonomiske eller juridiske kriterier)
- regioner avgrenset ved funksjonelle kriterier (integreerte soner; for eksempel basert på arbeidsreiser).

Også de to sistnevnte tilfellene forutsetter identifisering av et (eller flere) "regionknutepunkt" (tettsted av en viss størrelse og/eller med visse egenskaper/funksjoner). I tillegg kan en for analytiske formål og policyformål tenke seg områder definert ved flere tettsteders/knutepunkts felles eller overlappende influensområder, heller enn gjensidig utelukkende (sentrerte) regioner.

Når fokus er på små og mellomstore byer, vil det uansett tilnæringsmåte være behov for å bestemme en øvre grense (mot "store" byer) og en nedre grense (mot småsteder, ikke bymessige steder), og kriteriene for grensedragningen vil kunne variere mellom ulike regionale, politiske og analytiske kontekster. Et annet moment er hvordan den regionale konteksten er beskrevet, for eksempel i form av topografiske/geografiske og morfologiske forhold, demografiske og næringsøkonomiske forhold, tilstedeværelsen av og relasjoner til andre byers (bl.a. større byers) servicetilbud og arbeidsmarkeder, markedsstørrelser og tilgjengelighet til markeder generelt, samt infrastruktur og tilgjengelighet i vid forstand.

United Nations Centre for Human Settlements (Habitat) opererer med en tredeling av byer i de "høyt industrialiserte land", basert kun på et størrelseskriterium (innbyggertall):

1. ”Små byer”: 10.000-50.000 innbyggere (rommer ca. halvparten av den ”urbane” befolkningen i Europa, mot snaut en femdel av tettstedsbefolkningen i Norge)
2. ”Mellomstore byer: 50.000-250.000 innbyggere (rommer ca. en firedel av den ”urbane” befolkningen i Europa, og om lag en tilsvarende andel av tettstedsbefolkningen i Norge)
3. ”Store byer”: >250.000 innbyggere (rommer ca. en firedel av den ”urbane” befolkningen i Europa, og en nesten tilsvarende andel av tettstedsbefolkningen i Norge)

Den siste kategorien har en betydelig størrelsesvariasjon og rommer bl.a. de fem omfattende byområdene Paris, Moskva, London, Essen/Ruhrgebiet og St. Petersburg, alle med mer enn fem millioner innbyggere. Det følger av denne klassifiseringen at tettsteder med færre enn 10.000 innbyggere, ikke regnes som ”byer”. Eurostats ”Urban Audit Pilot Study” fra rundt siste tiårsskifte opererer med den samme inndelingen, men uten noen nedre størrelsesgrense for ”små” byer.

Tallene skjuler svært ulike nasjonale definisjoner av ”by”, men felles for mange av dem er at de er basert på en avgrensning av ’tettsteder’ (urban settlements). Kriteriene for hva som skal regnes som et tettsted, varierer imidlertid fra land til land, også innen Norden, jf. figur 2.1.

Figur 2.1 *Eksempler på nasjonale tettstedsdefinisjoner. Kilde: Österreichisches Institut für Raumplanung 2005.*

Synthesis continuous built-up area		
Country	Distance threshold	Population threshold
Finland ²⁴ Sweden Denmark	200m	200 inh.
Norway ²⁵	50m	200 inh.
Wales ²⁶ England	50m	1,000 inh.
Scotland ²⁷ (Urban settlement)	50m	3,000 inh.
Greece ²⁸	200m	10,000 inh. ²⁹
Ireland ³⁰	200m	50 occupied dwellings
Belgium ³¹	250m	200 inh.

Det pågående ESPON-prosjektet ”Small and Medium Sized Towns” konkluderer i sin andre interimrapport (Österreichisches Institut für Raumplanung 2005) en gjennomgang av tilnæringsmåter til definering av ”urbane områder” samt utskilling av små og mellomstore byer fra andre byområder, i 29 europeiske land, på denne måten: ”...there is no European-wide consensus about the meaning of small and medium sized towns. First, the term city and town have different meanings..... Second, the term *small and medium sized towns* is generally rarely used within a political or scientific context”.

Rapporten slår fast at urbane områder, slik de er definert i ulike land, er usammenliknbare enheter, og at det derfor er nødvendig å redefinere studieobjektet for å oppnå større sammenliknbarhet i en europeisk sammenheng. *Identifisering og karakterisering av små*

og mellomstore byer må ta utgangspunkt i en diskusjon av hva forestillingen om ”små og mellomstore” refererer til i konkrete sammenhenger, og hvilke som er de mest relevante kriterier for å skille mellom ”små og mellomstore” og ”større/store” byer. Her vil både *kvantitative* og *kvalitative* kriterier være relevante. I tillegg framheves kriteriene *sentralitet* og *territorielt influensområde* (bl.a. knyttet til spesifikke funksjoner), som viktig for karakterisering og klassifisering av små og mellomstore byer.

Nedenfor er det gjort nærmere rede for noen definisjoner, avgrensninger og inndelinger som anvendes i ulike land, for å antyde variasjonsbredden – både kvalitativt og kvantitativt – når det gjelder hovedgjenstanden for diskusjonen av byers, og spesielt små og mellomstore byers, roller og regionale betydning.

2.2 Nærmere om definisjoner av byer – i norsk og europeisk sammenheng

Så lenge det er blitt forsket på byer har ett faktum stått fast: Det finnes ikke noen allmenngyldig definisjon av byer. Et av kjennetegnene ved bybegrepet er at definisjonen og forståelsen av dets innhold endres over tid. Dette betyr blant annet at en stabil definisjon av byer eller bymessig karakter over lang tid ikke nødvendigvis er et kvalitetstrekk. Et fellestrekk er at det er den ”nedre” grensen for byer eller bylignende områder som defineres, slik at definisjonene kan angi et minstekrav til hva som skal regnes som ”småbyer”.

Når definisjoner utarbeides, knytter problemene seg særlig til en nedre innbyggergrense, til tetthetskrav for bosettingen og til den ytre avgrensningen av byområdet. Et hovedskille i bydefinisjoner går mellom administrative og statistiske inndelinger (morfologiske og funksjonelle kriterier). De administrative er som navnet sier basert på administrative enheter, der visse kommuner gjerne er tilordnet bystatus. De statistiske enhetene viser til at administrative inndelinger i dag som regel ikke gir et godt nok bilde av hva som er byer, og av byenes avgrensning. De statistiske inndelingene forsøker å skape et mer helhetlig bilde av et lands bysystem.

For å se på variasjonen i definisjoner som benyttes til internasjonal rapportering av *bybefolkning*, skal vi ta for oss de definisjonene som er listet opp for europeiske land i UN Demographic Yearbook med tanke på rapportering av urbaniseringsgrad. Det som defineres er som nevnt minstekravet til byer. Definisjonene kan være noe kortfattede, og for flere land finnes det også alternative bydefinisjoner. De kortfattede definisjonene fanger ikke opp teknikkene for byavgrensning. Vi har gruppert landene etter om definisjonene er administrative eller statistiske. Her finnes det imidlertid en viss overlapp. Det er eksempelvis flere land som benytter de administrative enhetene ”kommune” som grunnlag, men der det settes innbyggertallskrav for at de skal regnes med. Her plasseres slike definisjoner under administrative, ettersom kommuneenheten ikke avgrenser noen bymessig enhet. Når det er bosettinger som defineres, men der hele kommuner deretter regnes som by hvis de inneholder bosettinger som tilfredsstillende de statistiske kravene, betraktes dette som statistiske inndelinger ettersom byforståelsen tas som utgangspunkt.

Administrative:

Bulgaria: Steder med offisiell bystatus.

Nederland: Urban: Kommuner med minst 2 000 innbyggere. Semi-urban: Kommuner med mindre enn 2 000 innbyggere, men ikke mer enn 20 prosent av den økonomisk aktive mannlige befolkningen sysselsatt i jordbruk, og spesifikke pendlingskommuner.

Romania: Storbyer, kommuner og andre byer.

Sveits: Kommuner med 10 000 eller flere innbyggere, inkludert forsteder.

Ungarn: Budapest og alle lovmessig avgrensede byer.

Østerrike: Kommuner med mer enn 5000 innbyggere

Statistiske:

Albania: Byer og andre industrisentre med mer enn 400 innbyggere

Estland: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

Finland: Urbane kommuner.

Frankrike: Kommuner med en agglomerasjon med mer enn 2000 innbyggere i sammenhengende bebyggelse eller med mindre enn 200 meter mellom husene, og kommuner der en stor del av befolkningen er del av en multikommunal agglomerasjon av slik type

Hviterusland: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

Hellas: Kommuner der det største befolkningssenteret har 10 000 eller flere innbyggere. Inkludert er også 18 byagglomerasjoner, slik disse ble avgrenset for folke- og boligtellingsen i 1991

Irland: Storbyer og byer som med forsteder har minst 1500 innbyggere.

Island: Steder med 200 eller flere innbyggere

Latvia: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

Litauen: Urban befolkning viser til personer som bor i storbyer og byer, d.v.s. boområder med tett bebyggelse av permanente boliger og med en bosetting på minst 3000 personer, der 2/3 av arbeidsstyrken arbeider innen industri, sosial infrastruktur og tjenesteyting. Mindre steder med bystatus har beholdt denne på tross av at de ikke har stort nok innbyggertall ifølge loven per juli 1994.

Moldova: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

Polen: Byer og andre bosettinger av urban type, som arbeiderbosettinger, fiskebosettinger, kursteder.

Portugal: Agglomerasjoner med 10 000 eller flere innbyggere.

Russland: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

Slovakia: 138 byer med 5 000 eller flere innbyggere.

Spania: Steder med 2 000 eller flere innbyggere.

Tsjekiske republikk: Steder med minst 2000 innbyggere

Ukraina: Byer og steder med bypreg, som er offisielt definert slik, vanligvis etter kriterier for innbyggertall og innslaget av jordbrukssysselsetting, eller etter antall arbeidere utenfor jordbruk og deres familier.

2.2.1 Administrative inndelinger

De administrative inndelingene er det liten grunn til å vie mye plass. På 1990-tallet forsvant de siste lovene i Norge som skilte mellom bykommuner og herredskommuner. Med dette forsvant også det administrative skillet mellom byer og herreder. At det siden er blitt lov å kalle en kommune eller en del av en kommune for by endrer ikke dette. Å skille mellom byer enten ut fra hvilke som tidligere hadde bystatus (og som kan skilles ut ved å se på hvilke kommuner som har 0 som tredje siffer i kommunekoden), eller å regne som byer de kommunene som selv har vedtatt at de er en by, eller ved at de har en by innenfor sine kommunegrenser, har svært lite for seg.

Dette er ikke noe nytt synspunkt. Det har tvert om gjennom årene vært enighet om at administrativ status ikke avgjør om et sted er en by i geografisk forstand. Når det i tillegg heller ikke lenger er noen reell *statusforskjell* i legal/juridisk betydning mellom byer og herreder, kan en ved definisjon av småby og mellomstor by se bort fra den administrative inndelingen i Norge som utgangspunkt for bygruppering i størrelsesklasser. Dersom en skal foreta avgrensninger av byer, enten i en internasjonal sammenligning eller der en ønsker å foreta en sammenligning av nokså like geografiske områdeneheter, bør dette skje ved å benytte en form for statistisk områdeavgrensning, der en kan operasjonalisere begrepet for analytiske formål.

2.2.2 Statistiske avgrensninger

Som vi har sett i opplistingen fra UN Demographic Yearbook, er former for statistiske inndelinger det vanligste når en rapporterer bybefolkning internasjonalt. Vi ser også at den nedre innbyggertallsgrensen i de fleste tilfeller er satt nokså lavt. Under skal vi se på enkelte slike, og gi litt historikk rundt tettstedsbegrepet.

Tetthetsbetraktningen og de nordiske tettsteder

I Norge har vi ikke hatt noe som i europeisk sammenheng kan kalles landsbyer, selv om det har vært en viss diskusjon nasjonalt rundt enkelte klyngetun. Med satsingen på jordskifte og opphevelsen av blandete gårdstun fra og med 1800-tallet, har innslaget av landsby i liten grad vært en del av diskusjonen om byers nedre avgrensning. Tettbygde områder har dermed gjennomgående hatt bykarakter. Rene tetthetsbetraktninger har dermed høy relevans for forståelsen av de norske byene. Som vist til foran, er imidlertid en slik morfologisk tilnærming vanlig når byer skal avgrenses.

Myklebosts opprinnelige tettstedsdefinisjon kombinerer morfologi og næringsbetraktning, og benytter i tillegg et element av funksjonelle kriterier. Hans opprinnelige definisjon (Myklebost 1960, s. 47) var "et tettbygd sted med minst 200 innbyggere, der minst 75 prosent av ervervsbefolkningen er sysselsatt i andre næringer enn jord- og skogbruk". Her inngår dermed et næringskrav til tettsteder som senere har falt ut av definisjonen. Steder som ikke var innenfor næringskravet mente han skulle betegnes som "agglomerasjon". Myklebost fortsetter (s. 48): "Tettbygd" forutsetter at husene til vanlig ikke skal ligge i større avstand fra hverandre enn 50 meter. Tettbebyggelse som ikke har

direkte fysisk sammenheng med bebyggelsen på et større sted, regnes likevel til denne, hvis man må anta at minst tredjedelen av ervervsutøverne har sitt arbeid på det større sted eller at minst tredjedelen av de sysselsatte ved arbeidsplassene på det mindre sted er bosatt på det større sted.”

Tettstedsbegrepet er senere blitt ivaretatt og forenklet av Statistisk sentralbyrå (SSB), og er nå en morfologisk avgrensning som kombineres med et innbyggertallskrav.. SSB regner det ikke som et statistisk bybegrep, men som et begrep som til en viss grad kan tjene som en erstatning for et slikt begrep. Dette speiles av den ofte benyttede frasen ”byer og andre tettsteder”. Lignende definisjoner for tettsted ble utviklet i de øvrige nordiske landene (kravet til avstand mellom husene varierer imidlertid), slik at det i stor grad er mulig å sammenligne utviklingen i tettsteder og tettbygde strøk innen Norden. Det er også gode muligheter for å sammenligne utviklingen med den en finner for morfologisk avgrensede steder i land utenfor Norden.

SSBs nåværende tettstedsdefinisjon er:

1. En hussamling skal registreres som et tettsted dersom det bor minst 200 personer der.
2. Avstanden mellom husene skal normalt ikke overstige 50 meter. Det er tillatt med et skjønsmessig avvik utover 50 meter mellom husene i områder som ikke skal eller kan bebygges. Dette kan f.eks. være parker, idrettsanlegg, industriområder eller naturlige hindringer som elver eller dyrkbare områder. Husklynger som naturlig hører med til tettstedet tas med inntil en avstand på 400 meter fra tettstedskjernen. De inngår i tettstedet som en satellitt til selve tettstedskjernen.

Tettsteder er geografiske områder som har en dynamisk avgrensning, og antall tettsteder og deres yttergrenser vil endre seg over tid, avhengig av byggeaktivitet og befolkningsutvikling. Tettstedene avgrenses uavhengig av de administrative grensene.

SSB betrakter tettstedene som regionale avgrensninger som kan være med på å beskrive urbaniseringen i Norge. I slik statistikkssammenheng kan dels de enkelte tettstedene brukes som analyseenheter, men det foretas også et skille mellom tettbygd og spredtbygd bosettingsstrøk. For den som vil se nærmere på endringer i tettstedsdefinisjonen og deres konsekvenser, så er disse godt redegjort for i "Statistikk for tettsteder" (Rapporter 1986/11, SSB), "Regionale inndelinger. En oversikt over standarder i norsk offisiell statistikk" (NOS C513, SSB) og "Tettstedsavgrensning og arealdekke innen tettsteder" (Rapporter 1999/29, SSB).

Fra og med 1999 brukes det en ny metode for automatisk avgrensning av tettsteder. Selv om tettstedsdefinisjonen er den samme, har denne nye metoden fått konsekvenser for befolkningsstatistikken for tettsteder, der det bl.a. er blitt foretatt en del tettstedssammenstillinger, og en vesentlig større sikkerhet for likebehandling av tettsteder mellom kommuner.

Ifølge SSB benyttes statistikken i mange analyser som en viktig variabel for å forklare variasjoner i sosiale, miljømessige og demografiske forhold, der de eksterne brukere særlig er planleggingsetater og forskningsmiljøer. Opplysninger om tett/spredt bosettingsform benyttes i mange av SSB sine statistikker og undersøkelser.

Innbyggertallskravet - norske og utenlandske eksempler

En betraktning rundt et minste innbyggertall har, sammen med morfologiske tetthetsbetraktninger vært grunnleggende trekk ved byavgrensninger helt fra 1800-tallets

geografiske litteratur av. Et innbyggertall på 2000 er en klassisk nedre størrelsesgrense for byer, som bl.a. ble benyttet av det sene 1800-talls ledende geograf, Friedrich Ratzel.

Dersom vi anerkjenner SSBs syn om at tettsted ikke er et statistisk bybegrep, men til en viss grad kan tjene som en erstatning for et slikt begrep, betyr det at tettstedenes nedre grense på 200 innbyggere (jf. ovenfor) ikke kan sies å representere den nedre grensen for hva som bør regnes som en by.

For de ulike morfologiske stedsavgrensingene som har blitt etablert for statistiske, planleggingsmessige og forskningsformål er det behov for å foreta en intern størrelsesfordeling. I Statistisk sentralbyrås standard gruppering av tettsteder, skilles det mellom tettstedsgrupper med, 200 - 1 999, 2 000 - 19 999, 20 000 - 99 999 og 100 000 eller flere bosatte.

Tar vi utgangspunkt i det som er skrevet ovenfor, er det fristende å si at de tre siste gruppene i SSBs inndeling utgjør byene, men der det kan være vanskelig å skille ut småbyer fra mellomstore byer. Strengt tatt er også den grupperingen SSB opererer med en forenkling av FNs anbefalte størrelsesgruppering, der en dermed ikke tar nasjonale variasjoner i størrelsesproblematikk i betraktning. Den internasjonale grupperingen er:

500000 eller flere innbyggere
 100000 - 499999 innbyggere
 50000 - 99999 innbyggere
 20000 - 49999 innbyggere
 10000 – 19999 innbyggere
 5000 – 9999 innbyggere
 2000 – 4999 innbyggere
 1000 – 1999 innbyggere
 500 – 999 innbyggere
 200 – 499 innbyggere
 Under 200 innbyggere
 Innbyggere utenom ”localities”

Sverige benytter denne størrelsesgrupperingen, med unntak av at en ikke skiller ut noen gruppe med 500000 eller flere innbyggere.

Vi ser altså den samme nedre grensen ved 200 innbyggere i det som her kalles en ”locality”, og som kan forstås som et tettsted, men der selve definisjonen av tetthetskrav og eventuelle tilleggskrav vil kunne variere. I vår sammenheng er det interessante skillet ved 50 000 innbyggere, som vi også gjenfinner i Standard for kommuneklassifisering, der dette skiller de mellomstore fra de store sentrene, men med en funksjonsinnholdsjustering, der det stilles krav om at de største stedene skal ha funksjoner på landsdels-senternivå. I denne standarden finner vi en vesentlig mer interessant gruppering med tanke på et bybegrep, ettersom en her ser tettstedene i en hierarkisk sammenheng, og kobler hierarki med normative omland. Her forenes dermed morfologi med funksjonelle betraktninger, der disse til slutt benyttes i klassifiseringsøyemed på kommunenivå. I denne sammenheng defineres tettstedene i tre nivå, der funksjonsinnhold benyttes til å justere tettstedenes plassering.

I hovedsak plasseres tettsteder med 5000 til 15000 innbyggere på nivå 1, og kan dermed betraktes som småbyer. På nivå 2 regner en hovedsakelig med tettsteder med fra 15000 til

50000 innbyggere, mens en på nivå 3 regner med tettsteder større enn dette. På øverste nivå regnes imidlertid kun landsdelssentre inn, slik at de senere års sammenslåinger av tettsteder ikke får noen innvirkning på nivåplasseringen. Denne typen inndeling styrkes av at den plasseres i en regional kontekst, der omegnskommuner knyttes til de definerte sentrene ved normative reisetidskriterier (45 minutter på nivå 1, 60 på nivå 2, 75 på nivå 3 og 90 for Oslo). Svakheten i denne inndelingen er at reelt sett begynner regiondannelsen i Norge med sentre på omtrent 2000 innbyggere, slik at de minste sentrene som fungerer reelt bymessig for til dels betydelige omland faller utenfor. Med sentralitetsmålet i Standard for kommuneklassifisering fanger en dermed opp både kravene til en sentralitetsbetraktning og en betraktning av et territorielt influensområde fra ESPONs pågående prosjekt om små og mellomstore byer.

I Finland har en benyttet tettstedsdefinisjonen for å definere *kommuner* som henholdsvis urbane, semi-urbane og rurale. For de *urbane* kommunene settes det et krav om at minst 90 prosent av befolkningen skal bo i tettsteder, eller det største tettstedet må ha minst 15000 innbyggere. De *semi-urbane* kommunene har minst 60 prosent bosatte i tettsteder, men mindre enn 90 prosent, og der største tettsted har mellom 4000 og 15000 innbyggere. Steder med mindre tettstedsandel enn dette, og med mindre største tettsted, regnes som rurale. Først med en tettstedsstørrelse på 15 000 innbyggere kan vi dermed med denne betraktningen omtale et tettsted som by, når by defineres monosentrisk i en kommune.

2.3 En ny klassifisering av rurale og urbane områder i England og Wales

Det har i 2004 blitt ferdigstilt en ny klassifisering for rurale og urbane områder for England og Wales (med rettinger av plasseringen til enkeltlokaliteter i 2005). Den har blitt laget med tanke på bruk i offisiell statistikk. En skulle se på steder som var for små til å inngå i en Census Urban Area med minst 10 000 innbyggere. En tok for seg steder med fra ca. 1500 innbyggere til 10 000 innbyggere som ellers gjerne ble beskrevet som urbane. I forkant av selve klassifiseringsarbeidet ble også alle eksisterende definisjoner av slike områder i England og Wales gjennomgått. De ulike rapportene fra prosjektet er tilgjengelige på: <http://www.statistics.gov.uk/geography/nrudp.asp>.

Metodikken som ble utviklet baserte seg på kvadratiske hektarceller, omtrent 35 millioner i tallet. En tok videre som utgangspunkt de politikker som trengte definisjoner av rurale og urbane områder, og søkte derfor å finne en kjerne av definisjoner som dekket politikkbehovene best mulig (Bibby og Shepherd 2004). Tre dimensjoner ved urbanbegrepet ble definert i relasjon til ruralbegrepet;

- a. bebygd land kontra ubebygd land, knyttet opp til en form for folketallsterskel,
- b. kontekstmessig, som spesifikke, fysiske definerte bosettinger, der den videre konteksten kan gi koblinger til en mer omfattende bosettingsstruktur som byen eller landsbygda knyttes til (som landskap, landsbystruktur etc.). Kontekstdimensjonen sies å være viktig i politikksammenheng fordi den kan indikere noe om kostnadene ved ulike former for tjenesteytingsdekning. Dette skulle være velkjent fra norske forhold.
- c. i funksjonell forstand, som økonomisk atskilt fra landarealet som direkte inntekstkilde, og der ulike bosettinger knyttes til ulikheter i tjenester.

I forbindelse med klassifiseringsarbeidet vektla en fysisk form (morfologi) og den videre geografiske kontekst ved slike bosettinger, ettersom dette er de mest vedvarende trekkene ved bosetting. Det er ikke noen gode grunner til å gå systematisk gjennom alle de finere

avgrensningsdetaljene her, men den morfologiske gjennomgangen ga, basert på analyse av hektarruter, 9 bosettingsformer: Small town, fringe, village, peri-urban, village envelope, village envelope (i peri-urban), hamlet, scattered dwellings og urban areas. Disse ble koblet til kontekst, som ble vurdert som et tetthetsmål for hektarcellene innenfor en avstand på henholdsvis 10, 20 og 30 km fra et sted.

Selve klassifiseringen ble gjennomført på de geografiske områdenivåene Census Output Areas, Super Output Areas og Census Wards. For CAO benyttet en et morfologisk skille mellom "urban", "small town and fringe", "village" og "dispersed", mens de to siste kategoriene ble slått sammen på de to andre geografiske nivåene. Urban vil si at et område ligger innenfor en bosetting med minst 10 000 innbyggere, slik at klassifiseringen dermed mest beskriver forskjeller innenfor de mindre stedene, som samtidig dermed tilkjennes å være rurale i en eller annen form. For dette rurale, er det et hovedskille mellom spredt og mindre spredt bosettingsmønster basert på de tre definerte avstandene nevnt over, samt de tre morfologiske gruppene som ikke var "urban", og som dermed gir i alt seks klasser.

Dette er dermed en form for klassifisering som ville plassere de fleste tettsteder i Norge som rurale. Kontekstsammenhengen er viktig, og kan med fordel utnyttes også i norsk sammenheng, men gjerne på andre måter enn som tetthetsbaserte soner. Kontekst bør for eksempel benyttes ved avgrensning av bo-, arbeids- og serviceregioner (se Juvkam 2003). Ellers er kontekst som geografisk prinsipp svært velegnet for å etablere politikkrelevante avgrensninger.

2.4 Eventuelle små og mellomstore byer i det norske tettstedssystemet i dag

I Norge har altså et tettsted minst 200 bosatte og avstanden mellom husene overstiger normalt ikke 50 meter. Etter denne definisjonen bor i dag nesten fire femdeler (77,6 %) av den norske befolkningen i tettsteder og regnes til den "urbane" befolkningen (tettstedene dekker til sammen bare litt mer enn en halv prosent av landarealet i Norge). Dette er også omlag gjennomsnittlig urbaniseringsnivå for Europa i henhold til FNs The state of the world's cities report 2001. Med et slikt utgangspunkt er det ikke vanskelig å skaffe Norge et urbaniseringsnivå på nokså nær 100 prosent ved å inkludere befolkningen innenfor pendlingsområdet rundt alle tettsteder av en viss størrelse.

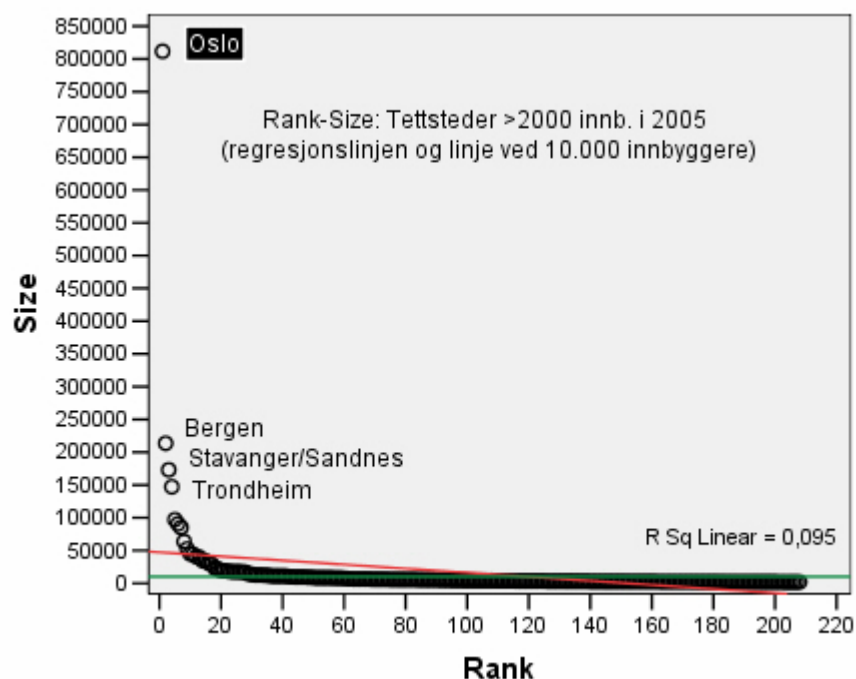
Den norske "urbane" befolkningen (tettstedsbefolkningen) per 1. januar 2005 fordeler seg etter denne definisjonen, omtrent slik på de i alt 909 tettstedene:

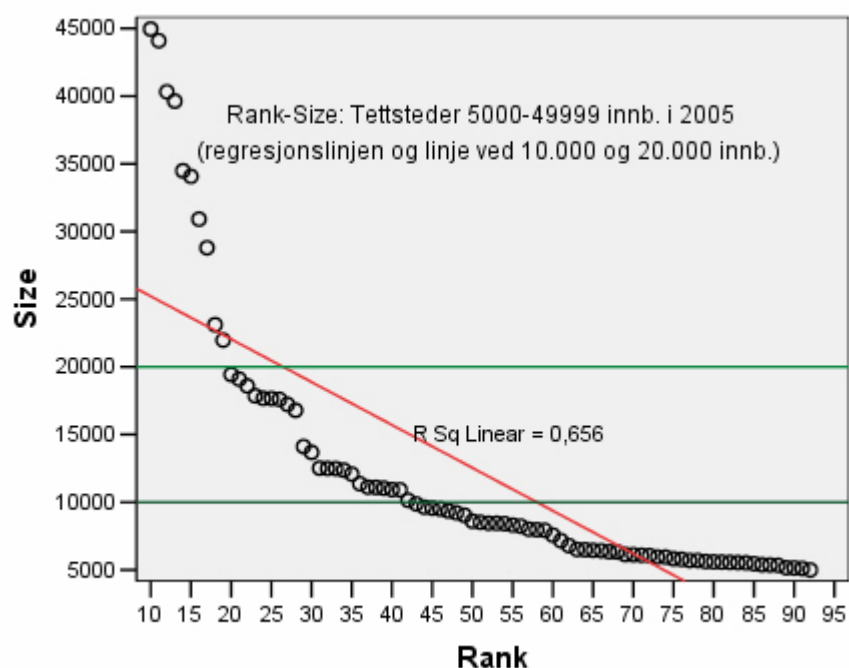
- *Drøyt 13 prosent bor i 701 tettsteder med færre en 2.000 innbyggere* (77 prosent av landets tettsteder). Minste: 200 innb., største: 1.995 innb.
- *Snaut 10 prosent bor i 117 tettsteder med 2.000-4.999 innbyggere* (13 prosent av landets tettsteder). Minste: 2.009 innb., største 4.989 innb.
- *Snaut 10 prosent bor i 49 tettsteder med 5.000-9.999 innbyggere* (drøyt 5 prosent av landets tettsteder). Minste: 5.103 innb., største: 9.873 innb.
- *Snaut 11 prosent bor i 25 tettsteder med 10.000-24.999 innbyggere* (snaut 3 prosent av landets tettsteder). Minste: 10.143 innb., største: 23.113 innb.
- *Drøyt 8 prosent bor i 8 tettsteder med 25.000-44.999 innbyggere* (under 1 prosent av landets tettsteder). Minste: 28.801 innb., største: 44.959 innb.

- Snaut 11 prosent bor i 5 tettsteder med 50.000-99.999 innbyggere (ca. ½ prosent av landets tettsteder). Minste: 52.436 innb., største: 97.094 innb.
- Ca. 15 prosent bor i 3 tettsteder med 100.000-250.000 innbyggere. Minste: 147.139 innb., største: 213.585 innb.
- Nesten 23 prosent bor i Oslo tettsted (811.688 innbyggere)

Tettsteder med færre enn 5.000 innbyggere utgjør med andre ord 90 prosent av alle landets tettsteder, men rommer bare snaut 23 prosent av landets ”urbane” befolkning. ”Mediantettstedet” har 684 innbyggere, d.v.s. at halvparten av landets tettsteder har færre innbyggere enn dette. Den såkalte ”rank-size” fordelingen (basert på folketall) gir et røft bilde av et aspekt ved strukturen i det norske tettstedssystemet, jf. figurene nedenfor. De 701 tettstedene med færre enn 2.000 innbyggere er utelatt i den første figuren. Den andre figuren omfatter bare tettstedene med 5.000-49.999 innbyggere, d.v.s. 82 av de i alt 909 tettstedene).

Figur 2.2 Norske tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelse (antall innbyggere) og rangnummer (rangert etter innbyggertall). Hensholdsvis alle tettsteder med 2000 innbyggere eller mer og tettsteder med 5000-49999 innbyggere i 2005.

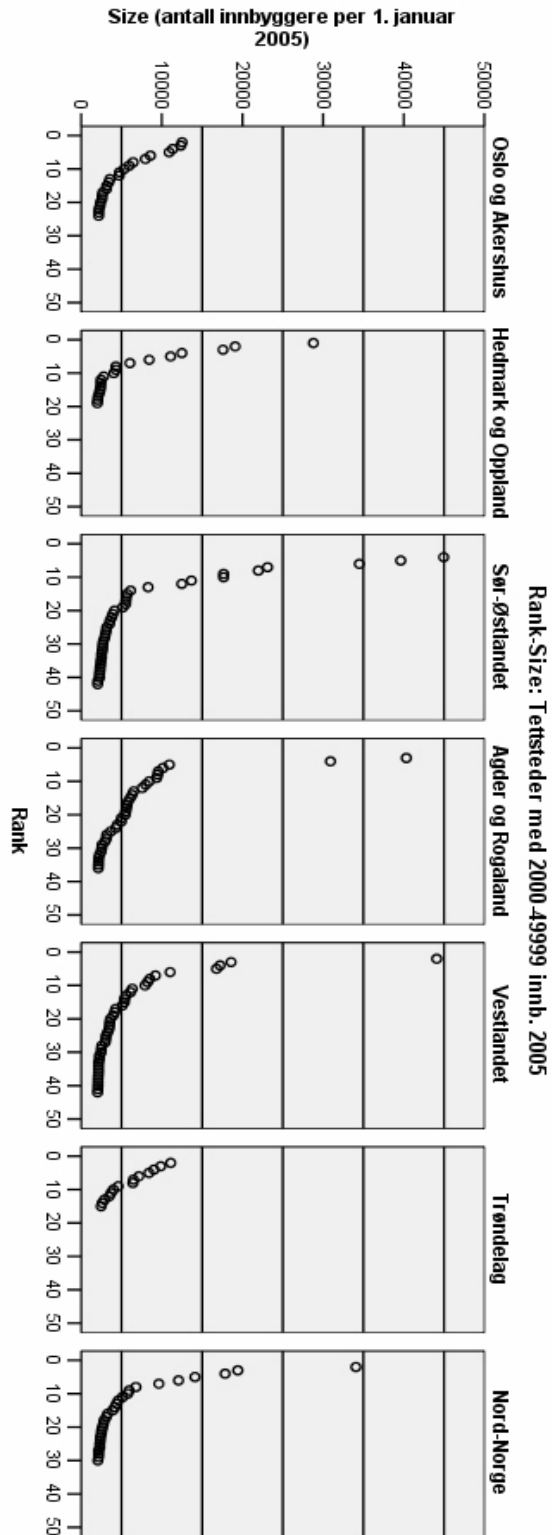




Om vi reserverer bybetegnelsen for tettsteder med minst 15.000 innbyggere (d.v.s. de 28 største tettstedene), fanger vi inn nesten 49 prosent av alle landets innbyggere i selve tettstedsbebyggelsen og mellom 75 og 80 prosent om vi også tar med et rimelig dagpendlingsomland. Disse tettstedenes grad av befolkningsmessig dominans innen sine pendlingsregioner varierer fra mellom ca. 70 og 80 prosent (Tromsøregionen, Haldensregionen, Osloregionen, Fredrikstad/Sarpsborgregionen, Bodøregionen) til mellom ca. en firedel og en femdel av samlet innbyggertall i regionene (Gjøvikregionen, Hamarregionen, Molderegenen). Tilsvarende varierer også tettstedsstrukturen for øvrig mellom de ulike byregionene (antall, størrelsesfordeling/hierarki, lokalisering, samlet urbaniseringsgrad).

Tallene illustrerer at nesten alle mennesker i dag lever i en av de mange former for "urbane" bosettinger som har kommet til å utgjøre den normale rammen om folks liv over det meste av det bosatte europeiske territoriet, og at det bybegrepet som ofte benyttes, ligger nær den opprinnelige betydningen; "bosted". Å identifisere en kategori "små- og mellomstore byer" i dette systemet av bosettinger, med sikte på nærmere studium i en regionalpolitisk sammenheng, krever litt omtanke.

Figur 2.3 Norske tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelse (antall innbyggere) og rangnummer (rangert etter innbyggertall). Tettsteder med 2000-49999 innbyggere i 2005 i hver landsdel (7 landsdeler).



I Stortingsmelding nr. 25 (2004-2005) er små og mellomstore byer forsøksvis skilt fra henholdsvis storbyer og småsentre ved at de har et innbyggertall på mellom 50.000 og 5.000. Antall og størrelsesfordeling av tettsteder i denne størrelsesorden varierer betydelig mellom de sju landsdelene (jf. figur 2.3, der også tettsteder med 2000-4999 innbyggere er tatt med). I alle landsdelene er det *småstedene* som antallsmessig helt dominerer i tettstedsstrukturen, d.v.s. tettsteder med 2000-4999 innbyggere, jf. tabell 2.1. Blant *små og mellomstore byer* (i henhold til stortingsmeldingens avgrensning) er det i alle landsdeler – med unntak for Hedmark og Oppland – flest tettsteder i den minste størrelseskategorien (5000-9999 innbyggere).

Tabell 2.1 *Landets tettsteder per 1. januar 2005 etter størrelsesklasse og landsdel. Antall tettsteder, samlet antall innbyggere og gjennomsnittlig innbyggertall.*

Størrelse på tettstedet (antall innbyggere)	Oslo og Akershus	Hedmark og Oppland	Sør-Østlandet	Agder og Rogaland	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge	NORGE
Antall tettsteder per 1. januar 2005:								
Færre enn 5000	63	98	159	79	204	85	130	818
5000-9999	5	2	7	14	10	6	5	49
10000-14999	4	2	2	2	1	1	2	14
15000-19999		2	2		3		2	9
20000-24999			2					2
25000-49999		1	3	2	1		1	8
50000 og flere	1		3	2	1	1	1	9
Alle tettsteder	73	105	178	99	220	93	141	909
Samlet antall innbyggere i tettstedene:								
Færre enn 5000	76651	97024	164294	95012	183378	71524	128345	816228
5000-9999	34267	14493	41954	99457	67741	47378	33294	338584
10000-14999	47152	23579	26160	21074	11028	11113	26191	166297
15000-19999		36692	35327		52603		37286	161908
20000-24999			45083					45083
25000-49999		28801	119084	71237	44096		34073	297291
50000 og flere	811688		272952	236946	213585	147139	52436	1734746
Alle tettsteder	969758	200589	704854	523726	572431	277154	311625	3560137
Gjennomsnittlig antall innbyggere i tettstedene:								
Færre enn 5000	1217	990	1033	1203	899	841	987	998
5000-9999	6853	7247	5993	7104	6774	7896	6659	6910
10000-14999	11788	11790	13080	10537	11028	11113	13096	11878
15000-19999		18346	17664		17534		18643	17990
20000-24999			22542					22542
25000-49999		28801	39695	35619	44096		34073	37161
50000 og flere	811688		90984	118473	213585	147139	52436	192750
Alle tettsteder	13284	1910	3960	5290	2602	2980	2210	3917

Med hensyn til antallet innbyggere i små og mellomstore byer, er bildet mer variert. Oslo og Akershus har kun små og mellomstore byer med færre enn 15000 innbyggere (Ski er størst med 12513 innbyggere, og Vestby er minst med 5333), og flest innbyggere i størrelseskategorien 10000-14999. Den befolkningsmessig største kategorien av små og mellomstore byer i Hedmark og Oppland er 15000-19999 (Lillehammer og Gjøvik), på Sør-Østlandet gjelder det kategorien 25000-49999 (Tønsberg, Sandefjord og Moss), i

Agder og Rogaland, på Vestlandet og i Trøndelag er det kategorien 5000-9999 som har flest innbyggere, mens Nord-Norge har flest innbyggere i kategorien 15000-19999 (Harstad og Mo i Rana) – i likhet med Hedmark og Oppland.

Både innenfor og mellom landsdelene vil tettsteder i samme størrelseskategori skille seg fra hverandre med hensyn til så vel sentralitet (for eksempel reiseavstand til andre byer av ulik størrelse/status i det urbane "rank-size" hierarkiet) og influensomåde (avhengig av bl.a. funksjoner, lokalisering, demografiske forhold, geografiske og morfologiske forhold, tilstedeværelsen av andre byer og tettsteder i regionen, transportsituasjon). Det er ikke gitt at identifiseringen av relevante små og mellomstore byer, bør falle likt ut i ulike deler av landet.

2.5 Hva karakteriserer norske små og mellomstore byer i dag?

Betegnelsen 'små og mellomstore byer' anvendes på svært ulike fenomener. Betegnelsen brukes ofte – både i policy- og forskningssammenheng – uten noen klar og gjennomtenkt definisjon eller avgrensning med hensyn til størrelseskriterier (for eksempel innbyggertall) eller andre dimensjoner. Både hva som skal regnes som en "by" og hva som bør avgjøre om byer er små, mellomstore eller store, varierer betydelig; blant annet i) fra land til land, ii) etter regionalt nivå (for eksempel globalt, europeisk, nasjonalt, regionalt nivå), og iii) med utformingen av de systemer eller hierarkier av tettsteder de inngår i.

I tillegg vil ofte andre kriterier modifisere betydningen av størrelseskriteriet. I mange tilfeller vil noen av disse – for eksempel ulike kriterier for funksjonell situasjon og betydning – være vel så viktige. Det er vanlig å anta at større byer er mer funksjonelt komplette systemer, mens mindre byer er mer preget av funksjonell spesialisering og ensidighet, og at blant annet dette påvirker deres potensial i utviklingsammenheng og som levesteder. Det er grunn til å nyansere en slik oppfatning, og vi kan også anta at det er forskjeller mellom byer på om lag samme størrelsesnivå. Endelig vil definisjon og avgrensning også avhenge av politisk eller forskningsmessig sammenheng og formål.

Tradisjonelle forklaringer på fordelingen av byer og tettsteder av ulik størrelse utover et lands territorium springer gjerne ut fra Christallers såkalte sentralstedsteori (Christaller 1933/1966) og Löschs begrep om et sammenhengende hierarki av urbane sentre (Lösch 1954), og er knyttet til stedenes funksjoner som sentralsteder.

Christaller hevdet, på grunnlag av et sett med forutsetninger, at handelssentres lokalisering er betinget av to faktorer, nemlig stordriftsfordeler og transportkostnader. Ulike typer varer og tjenester har ulike transportkostnader og ulike laveste terskelverdier med hensyn til etterspørselen etter varene og tjenestene (markedsstørrelse); samt varierende grad av stordriftsfordeler. Det vil derfor danne seg hierarkier av steder. De minste stedene vil stå for laveste ordens tjenester og "dagligvarer", og dermed betjene et lite omland. Større steder vil stå for høyere ordens varer og tjenester og dermed betjene et større omland som også omfatter de mindre stedene. Lösch foreslo i tillegg at hvert senter ville være i sentrum av sitt eget sekskantet formede marked, der de høyere ordens sentrene ville bli lokalisert med nokså lik avstand fra hverandre, med sine egne større sekskantede omland for spesialiserte varer og tjenester.

I de fleste regioner og land vil en måtte lete lenge for å finne faktiske romlige lokaliseringmønstre av sentre, som kommer i nærheten av dette idealtypiske bildet. Det har sammenheng med mange forhold; bl.a. at forutsetningene i sentralstedsteorien er til

stede i mindre og varierende grad i virkeligheten, og at sentre kan dannes og lokaliseres under påvirkning av andre faktorer enn dem teorien framhever; bl.a. industriutviklingen og lokal spesialisering. Steder er etablert og har utviklet seg på forskjellige grunnlag. På langt nær alle steder har først og fremst hatt karakter av å være sentralsteder. I tillegg har utviklingen av transportinfrastruktur og andre faktorer ført til regional integrasjon og endringer i relasjonene mellom steder og territorier, og dermed ytterligere påvirket relevansen av teoriens forutsetninger. Derfor er en god del nyere forskning opptatt av å finne fram til forklaringsfaktorene bak det observerte mønsteret av byer og steder og hva som ligger bak agglomerasjonen av befolkning og økonomisk aktivitet. Det er dermed ikke nødvendigvis slik at sentralstedsteorien er uten relevans.

I Norge er det vanlig å se på perioden fra slutten av 1960-tallet til begynnelsen av 1980-tallet som fasen da tettstedshierarkiet ble ”komplettert”, med utvikling og vekst i de midlere og nedre deler av hierarkiet. Grunnlaget ble også lagt for dannelse og gradvis utvidelse av funksjonelle regioner/pendlingsregioner – også rundt mellomstore og mindre tettsteder. Hoveddrivkraften var periodens usedvanlig sterke og desentraliserte vekst i offentlig administrasjon og tjenesteyting med tilhørende sysselsettingsvekst, bedre kommunikasjonsmuligheter, samt sysselsettingsstagnasjon og -nedgang i andre sektorer særlig utenfor tettstedene. Det systemet av byer og tettsteder som vokste fram, la grunnlaget for en ny regionaldemografisk og regionaløkonomisk dynamikk gjennom de neste tiårene, under helt andre utviklingsforutsetninger.

En vurdering er at stadig flere tettsteder i Norge i denne perioden fikk stadig mer preg av å være sentralsteder, også de som i utgangspunktet kunne karakteriseres som industristeder. Andelen tjenester i næringssektoren (målt ved andel sysselsatte) økte og tettstedenes funksjonsinnhold ble mer variert. Fra 2. verdenskrig til slutten av 1980-tallet forsvant tre av fire jobber i tradisjonelle rurale næringer (åtte av ti jobber i primærnæringene), og fra begynnelsen/midten av 1970-tallet falt også antallet ansatte i industrien. Det var tistrekkelig vekst i privat tjenesteytende virksomhet på 1960-, 1970- og 1980-tallet (1962-1992) til så vidt å kompensere for nedgangen i vareproduksjonen, med unntak for de mest rurale regionene og regionene med svært små sentre. Privat tjenesteyting hadde et svært sentraliserende vekstmønster. Det som først og fremst satte sitt preg på utviklingen av de mange små og mindre tettstedene, var den sterke veksten i offentlig sysselsetting, spesielt i kommunesektoren. Offentlig sektor sto for 85 prosent av netto sysselsettingsvekst og den offentlige veksten favoriserte lavere ordens sentre. Antall ansatte i kommunesektoren økte med 325 prosent, i lokale helse- og sosialtjenester med 585 prosent og disse tjenestene representerte i 1992 60 prosent av alle kommunalt ansatte.

De rundt 390 tettstedene som i dag kjennetegnes ved å være kommunale administrasjonssentre, fikk sitt preg gjennom den utviklingen som er beskrevet. En karakteristikk av sentrenes roller i denne utviklingsfasen, er at de i betydelig grad var formidlere og forvaltere av statlig politikk under byggingen av den norske velferdsstaten. Opprinnelige sentralsteder fikk stadig sterkere sentralstedspreg, og tidligere industristeder skiftet gradvis karakter i retning av å være sentralsteder. Administrasjon og (spesielt offentlig) tjenesteyting knyttet til husholdningenes velferd, ble mer og mer betydningsfulle funksjoner.

Norges ”urbane”² befolkning utgjør per 1. januar 2005 nesten fire femdel (77,6 prosent) av alle landets innbyggere, og er bosatt på litt mer enn en halv prosent av landets landareal. Dette er basert på en definisjon der et tettsted har minst 200 bosatte og

² Med ”urban” menes utelukkende at man bor i et tettsted etter gjeldende tettstedsdefinisjon. På engelsk kalles gjerne tettsteder for ”urban settlements”. Det er også denne definisjonen som ligger til grunn når man snakker om ”urbaniseringsgrad”, for eksempel i FNs befolkningsstatistikk.

avstanden mellom husene normalt ikke overstiger 50 meter. Den ”urbane” befolkningen fordeler seg på 909 slike tettsteder, hvorav tettsteder med færre enn 5.000 innbyggere utgjør hele 90 prosent. Halvparten av tettstedene har færre enn 684 innbyggere (median).

Kriteriene for at elementer i dette systemet av bosettinger og bosettingstyper eventuelt skulle kvalifisere spesielt for karakteristikk som ”by” eller ”bymessig”, er ikke selvinnløsende. Det dreier seg om tettsteder med svært ulik størrelse, fysisk beskaffenhet, lokalisering, regional kontekst og relasjoner til andre deler av tettstedssystemet. De skiller seg også fra hverandre med hensyn til funksjonsegenskaper og sosioøkonomiske forutsetninger for øvrig, samt mindre håndfaste kvaliteter og særpreg. Potensialet for styrking av små og mellomstore byers regionale utviklingsroller, inklusive ”regionforstørring” og utvikling av polysentriske felt bestående av flere tettsteders overlappende influensområder, vil variere med kombinasjonen av slike egenskaper.

3 Forholdet mellom by, omland og region

3.1 Mindre byer (eller små og mellomstore byer) er en viktig komponent i regionene

I størstedelen av Europa har de mindre byene vokst fram gjennom århundrer for å tjene en rekke funksjoner for sine innbyggere så vel som for sine mer rurale omland. Grunnlaget for deres tradisjonelle økonomiske roller er etter hvert blitt endret med næringsutviklingen, ikke minst ved utviklingen i landbruksnæringen (Errington and Courtney 2000).

Funksjonsinnholdet har – litt skjematisk framstilt – gradvis økt fra en ren handelsfunksjon, via handel kombinert med administrasjon og en sosial funksjon, til deretter – gjennom det 19. århundret – i tillegg skulle komme til å ivareta en sysselsettingsfunksjon. Gjennom det 20. århundret kan disse byene på toppen av sine øvrige funksjoner, gradvis tillegges en ”oppdemningsfunksjon” mot regionenes potensielle tap av økonomiske funksjoner og befolkning. Økende funksjonelt mangfold gjenspeiler at hele den rurale/regionale økonomien ble mer heterogen. Bak dette stiliserte bildet skjuler det seg imidlertid mange ulikheter, både m.h.t. utviklingsbaner og byenes karakter i dag. Ikke minst vil det finnes mange norske ”byer” og tettsteder som ikke er karakterisert ved en slik historie, eller der deler av historien er lite relevant (jf. også kapittel 2.5).

De underliggende utviklingstrekk som er skissert, har endret forholdet mellom byene og deres omland/regioner. I mange tilfeller kan den gjensidige avhengigheten ha blitt svekket eller mindre vesentlig. Diskusjonen om små og mellomstore byers eventuelle potensial for å fremme sosioøkonomisk robuste regioner og vellykket regionaløkonomisk utvikling, også i mer rurale områder, må ta hensyn til byenes ulike utviklingshistorier og aktuelle funksjonelle og sosioøkonomiske struktur.

I en norsk kontekst vil det være av vesentlig betydning om byenes opprinnelige basis først og fremst var ”sentralstedet” og/eller et ankerfeste i spesifikke næringsveier, for eksempel knyttet til lokaliseringen av viktige naturressurser. Deretter er utviklingen m.h.t. funksjonell struktur av betydning – mot større eller mindre mangfold. Lokalisering og territoriell kontekst er også vesentlige faktorer. Sistnevnte faktor skiller ofte norske små og mellomstore byer fra tilsvarende byer på det europeiske kontinentet (byenes potensielle territorielle innflytelse via sine funksjoner, avhenger bl.a. av sentralitet og tilgjengelighet). Endelig er den aktuelle sosioøkonomiske og sosiodemografiske struktur en sentral egenskap, sammen med aktuelle funksjonelle karakteristika. Ulike funksjoner har bl.a. ulike territorielle innflytelsesområder/rekkevidder.

Dette kapitlet ser på enkelte slike aspekter ved små og mellomstore byers egenskaper og relasjoner i norsk og europeisk sammenheng.

3.2 Byer og næringer

De gamle byene var m.a.o. primært handelsbyer, og med et omkringliggende handelsomland. Dette ga nokså klart definerte byer. Med industrialiseringen inntreffer problemene med å definere by kontra noe annet, ettersom det nå framstår sentre som verken er landbrukspregete eller tjener et omland. Dette merkes tidlig i folketellings-sammenheng, der en forsøker å samle inn statistikk for flere steder enn de definerte kjøpstedene og ladestedene. Myklebost (1960, s. 23) siterer fra folketellingspublikasjonen for tellingen i 1845 (Statistisk sentralbyrå 1847): ”Ifølge de for Folketællingens Afholdelse meddeelte Regler skulde overalt hvor der gaves noget Strandsted, Bergværk, betydeligere fabrikk, Brug eller i det Hele noget saadant Sted, hvor flere Familier i en eller anden Hensigt maatte have taget deres Bopæl samlede, samme i Listerne anføres særskilt med Opgave af Boligernes Antal”. Utviklingen fra og med industrialiseringen har betydd at et skille ble nødvendig mellom sentralsteder og andre tettbygde steder. Det ble også mulig å skille mellom steder etter deres næringskombinasjon. I sitt klassiske arbeid skiller Myklebost i tråd med dette mellom en rekke ulike typer tettsteder, der sentralstedstyper skilles ut fra de øvrige:

- a. Sentralsteder
- b. Kommunikasjonssentralsteder
- c. Industrisentralsteder

Ut over sentralstedene defineres også:

- d. Kommunikasjonssteder
- e. Industristeder
- f. Ensidige industristeder
- g. Tosidige industristeder
- h. Flersidige industristeder
- i. Fiskeristeder
- j. Andre tettsteder

Disse skillene har senere i stor grad blitt utvisket med styrkingen av tjenesteproduksjonen, der i alle fall sentralstedene dermed er blitt mer like i struktur, og på sett og vis vendt tilbake til en sterkere tjenesteytingsrolle overfor et omland. Vi ser altså en sammenheng der visse steder ut fra sin nærings sammensetning skiller seg ut som noe mer i en regional sammenheng enn de øvrige tettstedene. I tråd med Myklebosts inndeling hevder Juvkam (2003) at ulike næringer fungerer svært ulikt i forhold til dimensjonen sentralisering/desentralisering, for eksempel ved at;

- jordbruk ikke virker regiondannende i en funksjonell forstand
- fiskeri virker sentraliserende, men hovedsakelig danner homogene kystregioner snarere enn funksjonelle regioner
- industri kun danner pendlingsregioner
- tjenester danner både pendlingsregioner og tjenesteomland, og dermed skaper sterkere regionale bånd enn andre næringer
- pendlingsomlandet som knytter seg til tjenester ofte vil avvike fra tjenestenes betjeningsomland
- et pendlingsomland strengt tatt skiller seg fra andre pendlingsomland kun ved pendlingsomfang, mens tjenesteomland skiller seg fra hverandre også ved bredden i tjenesteytingen slik at det dannes et hierarki av tjenesteytingsomland

- visse tjenester er husholdsorienterte, og tidsbruken på slike tjenester dermed begrenser potensialet for pendling og utnyttelse av tjenestene
- sentralsteder med omfattende tjenesteyting danner større bo- og arbeidsmarkedsregioner enn steder der tjenesteytingen utgjør en mindre andel av sysselsettingen, ettersom det i førstnevnte tilfelle er mulig å dekke mer av tjenesteytingsbehovene i tilknytning til arbeidsreisen

Disse påvisningene har klare konsekvenser for forståelsen av små og mellomstore sentralsteder, ettersom det er behov for varierte tjenester for å etablere seg som senter for et bygdeomland, og det er også dette som er grunnlaget for de mindre byene. Mangt et ensidig industristed har aldri dannet regioner, og de har også til dels blitt sett som engenerasjonssamfunn, der videre arbeid innen den dominerende industribedriften blir utført av nye tilflyttere, mens barna til de første industriarbeiderne tar seg arbeid andre steder.

3.3 Rask næringsutvikling - framtidige demografiske bomber?

Det skillet vi har pekt på ovenfor knyttet til forskjeller i regional virkning av ulike næringer, får klare utslag i den demografiske utviklingen for ulike tettsteder. Mange ensidige industristeder har utviklet seg til det en kan kalle "demografiske bomber". En "demografisk bombe" er et sted som har utviklet en skjev aldersstruktur med en stor overrepresentasjon av eldre, og en underrepresentasjon av barn og andre unge.

Mange industristeder har utviklet en skjev aldersstruktur fordi opprettelsen av den store industribedriften skapte innflytting av personer som i stor grad tilhørte noen få årskull, der bedriften ofte skapte tettstedet. Dette betyr at disse årskullene ble svært dominerende i den stedlige aldersprofilen. Den senere befolkningsutviklingen har vært avhengig av den videre arbeidsplassutviklingen på stedet, men den første generasjonen, og ofte også dens barn har gjerne utgjort topper i befolkningen. Den befolkningen som vokste opp på industristedet har til dels flyttet ut uten å bli erstattet fullt ut av innflyttere. Slik har dermed de "demografiske bombene" oppstått. Etterfølgende generasjoner har blitt stadig mindre.

På mange slike steder er den første generasjonen i dag i ferd med å bli gamle eller å dø ut, og dette gjør at disse stedene går inn i en periode med klar nedgang i folkemengden.

Spørsmålet er om regionsentre basert på tjenesteyting delvis har en demografisk utvikling som kan ligne på industristedenes. De kommunene som en først og fremst kan tenke seg en slik utvikling for, er dem som innenfor et kort tidsforløp fikk en sterk vekst basert på utviklingen i tjenesteyting, gjerne i forbindelse med at store statlige eller fylkesbaserte arbeidsplasser ble lagt dit. Den sterke veksten ble til dels forsterket av industrireisning på stedet.

For mange tjenesteytingsbedrifter har ekspansjonsperioden blitt avløst av rasjonalisering. Nye generasjoner arbeidssøkere på et sted kan ikke lenger forvente å bli ansatt i de store tjenesteytingsbedriftene. Kvalifikasjonskravene til nyansatte er delvis vesensforskjellig fra ekspansjonsperioden. En ser for eksempel at Statistisk sentralbyrå på Kongsvinger etter 1980 nær utelukkende har ansatt personer med høyere utdanning, mens det tidligere stort sett var kortere utdanning, i tråd med regionens utdanningsnivå, som ble etterspurt. De fleste ansettelsene skjedde i løpet av noen få år på 1970-tallet. Ettersom nye stillinger

ikke har blitt etablert på sekretærnivå, betyr dette at en har fått en arbeidsplass der svært mange tilhører samme generasjon, mange er kvinner (den økende sysselsettingen blant kvinner på den tida jobbveksten ved SSB kom til Kongsvinger betyr at en del av dem er eldre enn det etableringstidspunktet tilsier), mens yngre lokalbefolkning ikke får arbeid der. Behovet for akademikere er i stor grad dekket ved førstegangsinnflytting. Disse førstegangsinnflytterne har en sterk tendens til videreflytting, slik at Kongsvinger ved denne videreflyttingen mister deler av sine barnekull.

Som dette eksempelet viser, kan en på tjenesteytingssteder ha en dynamikk når det gjelder arbeidsplasser som er beslektet med dem en i sin tid hadde på de ensidige industristedene. Det er imidlertid også klare forskjeller:

Mens industristedet gjerne vokste fram på et sted som tidligere var ”ubebodd”, ble de større tjenesteytingsenhetene lagt til allerede eksisterende tettsteder.

Mens industristedenes tilblivelse gjerne har vært knyttet til mineralforekomster og vannressurser, har regionsentrene vokst fram på grunnlag av sin plassering i en regional sammenheng. Industristedenes lokaliseringsfaktorer gjorde at de oftest vokste fram nokså isolert fra annen og eldre bosetting. Slik sett ble det skapt tettsteder uten omland både pendlingsmessig og handelsmessig. Industristedene hører slik sett i større grad periferien til enn småbyene med regionsenterfunksjoner.

Mens industriarbeidsplassen i sin tid kunne være den helt dominerende arbeidsplassen på et tettsted, vil ingen enkelt tjenesteytende bedrift ha den samme posisjonen.

Mens industriarbeidsplassen oppsto i en tid da tjenesteytingen i kommunene var på et lavt nivå, oppsto de store tjenestebedriftene i kommunene på et tidspunkt med stor vekst i sysselsettingen innen tjenesteyting også utenfor disse bedriftene, og særlig i kommunal regi.

Mens industristedene i mangel av omland har hatt forholdsvis lavt funksjonsinnhold, har regionsentrene kunnet bygge opp langt flere funksjoner, og også ha omland å tappe av når arbeidskraftutviklingen har tilsagt det.

Mens industribedrifter på ensidige industristeder til dels har bidratt til at annen industri ble opprettet i tilknytning til den opprinnelige, har neppe store statlige og fylkeskommunale tjenesteytingsbedrifter bidratt til å tiltrekke seg andre bedrifter.

Mens industristedene baserte sin framvekst på menns arbeidskraft, har de store tjenesteytingsbedriftene vært basert på kvinnelig arbeidskraft. Dette har betydning for kjønnsbalansen på et sted og i en region, og for reproduksjon.

Alt i alt betyr dette at en ikke kan forvente en like sterk utvikling i retning forgubbing basert på enkeltstående alderskohorter i tjenesteytingssentre som i industristedene, men tendensene bør kunne finnes når en ser på et større sett av alderskohorter.

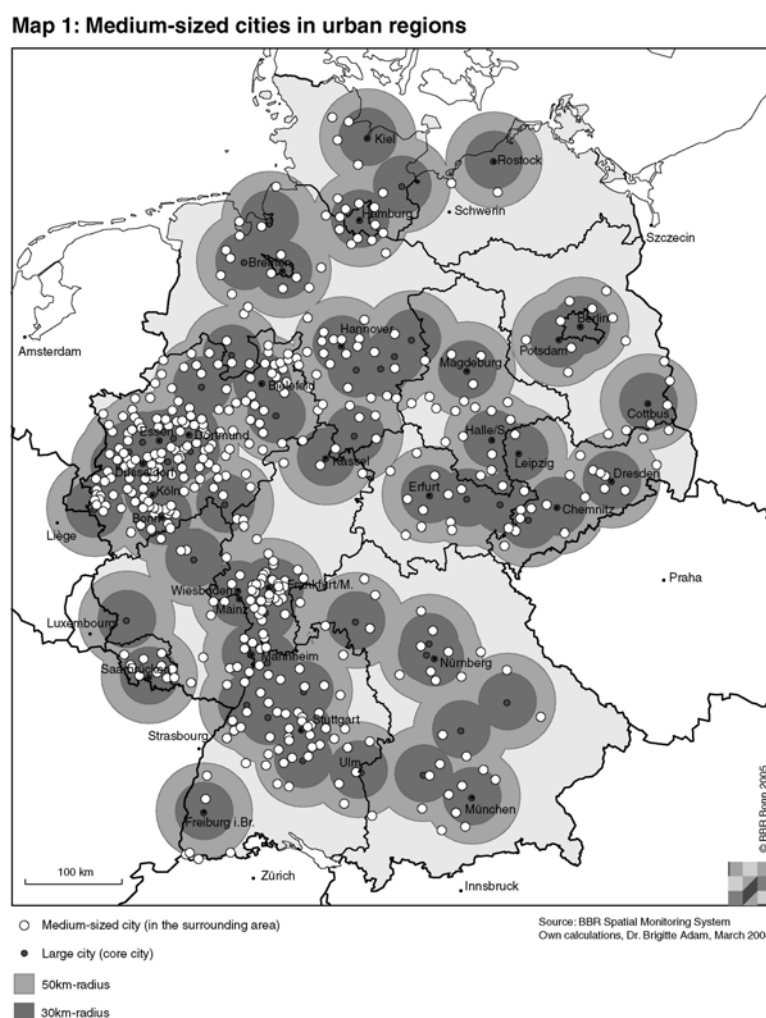
3.4 Små og mellomstore byer i en regional sammenheng

De små og mellomstore byene i Norge vil i en regional sammenheng ofte skille seg nokså markert fra byer i mange andre europeiske land. Mens en hos Juvkam (2002) ser at de fleste mindre norske byer kan sies å danne egne bo- og arbeidsmarkedsregioner, og der en reell overlapp mellom slike kun finnes på det sentrale Østlandet, vil små og mellomstore byer i mange andre land ofte inngå i omlandet til en storby. *Dette betyr også at kravet til*

funksjonsinnhold i de små og mellomstore norske byene er langt større enn i mange tilsvarende byer på kontinentet.

Vi ser blant annet at den tyske debatten om små- og mellomstore byer får en noe annerledes side enn den norske, fordi de tyske små- og mellomstore byene i tråd med det vi har sagt ovenfor, i langt større grad er innenfor større byers omland. Adam (2004) benytter det hun kaller en pragmatisk definisjon av mellomstore byer, der alle definerte byer med fra 20 000 opp til 100 000 innbyggere inngår, men der prosjektet tar for seg slike byers posisjon i omlandet til større byer. Her blir det dermed snakk om den mellomstore byen i en polysentrisk byregional bosettingsstruktur. Heller ikke byregioner er imidlertid klart definert. Her benyttes 50 kilometers radius rundt storbyene. Innenfor slike storbyregioner sies det likevel at middelstore byer har en fordel i forhold til mindre byer og rurale områder ved at de har et sentralitetsforsprang. Dette endres ikke av at de middelstore byene i det tidligere DDR har hatt et kraftig befolkningstap siden Tysklands samling. Jf. figur 3.1.

Figur 3.1 Mellomstore byer i urbane regioner i Tyskland



Kilde: Brigitte Adam 2005

Innenfor Norden ser vi at en også i Danmark har regioner som i stor grad består av flere sentre. Det skiller mellom fire storbyregioner, byregioner der byene har fra 20000 til

100000 innbyggere, samt småbyregioner med byer med under 20 000 innbyggere. Innenfor disse regionene er det flere sentre, der det i regelen ser ut til å være sentralitet i betydning størrelsen på det største senteret som avgjør utviklingen for hele regionen; der altså senter, underordnede byer og landsbygd innenfor regionen stort sett har en felles utvikling. For et land som Danmark betyr denne inndelingen også at hele landet kan tilordnes byregioner, noe som ikke er tilfellet i Norge. Uavhengig av regiongrenser kan imidlertid små og mellomstore byer ses i mulige polysentriske sammenhenger.

3.5 Nærmere om små og mellomstore byer i Tysk sammenheng

I Tyskland har avgrensningskriteriene for små og for mellomstore byer stått fast siden statistikerkongressen i 1887: Småbyer har fra 5 000 til 20 000 innbyggere, mellomstore byer fra 20 000 til 100 000. I praksis varierer imidlertid størrelsesbetraktningene nokså mye. Ifølge Klöpffer (1995, som omtalt av Flacke 2004) omtales gjerne steder med fra 20 000 til 50000 innbyggere som småbyer, og steder større enn dette, men med under 250 000 innbyggere som mellomstore byer. Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR) definerer småbyer som sentralsteder med bystatus og inntil 20 000 innbyggere, og mellomstore byer som byer med inntil 100 000 innbyggere, som har bystatus og fyller funksjonskrav som "Oberzentrum" eller "Mittelzentrum".

Ifølge Baumgart (2004) har ikke bare byforskningen i Tyskland vært lite opptatt av de små og mellomstore byene, de har også stått perifert i den politiske, næringsmessige og samfunnsmessige interesse, som steder der storbyenes strukturer og prosesser gjentas. I de seneste år har imidlertid interessen for de mindre og de mellomstore byene økt. En har blant annet sett at slike byer har vært sterkere rammet av krympingstendenser og strukturendringer enn de større byene. Særlig vanlig har slike byer vært i det tidligere DDR. Sett med norske øyne, er det interessant at problemene er særlig markerte for slike byer som ligger landlig, da i motsetning til byer som ligger i storbyomland.

Innenfor storbyregionene skiller Jessen (2004) mellom småbyer som sentralsteder, som næringspregete lokaliteter og som bokommuner. Mens sentralstedene gjerne ligger i god avstand fra storbyen, utgjør de næringspregete lokalitetene gjerne de tidligste forstedene, i direkte tilknytning til storbykommunen. Det største trykket for forandring innenfor storbyomlandet finner han i randbosettingene like utenom det tettest befolkede storbyomlandet, altså i storbyregionens ytre sone. Med utviklingen av ny næringsaktivitet i småbyene, skapes et supplerende nettverk av *næringsspesialiserte lokaliteter*. Samtidig ser en tendenser til problemer for handelsnæringen i omlandets små- og mellomstore byer. Innen storbyregionene er de mindre byenes betydning knyttet til behovet for intern differensiering i regionen, og der kampen om investeringer, institusjoner, evenementer, beboere, arbeidsplasser m.m. som igjen kan ha betydning for småbyens eventuelle internasjonale funksjon (Kunzmann 2004).

Tatt i betraktning at en i Norge har sett at de mellomstore byene har kommet best ut av bostedspreferanseundersøkelser, og der en vet at kortere flyttinger gjerne er relatert til bomessig forbedring og gode oppvekstvilkår for barn, er det interessant at BBR (2003) har funnet at fornøydhetsnivået både med bomiljøet og med omgivelsene ellers er større i tyske små- og mellomstore byer enn i storbyene.

Lütke (2004) viser til at de små- og mellomstore byene har visse fordeler sammenlignet med de større, så som ved ervervelse av næringstomter, lavere leiepriser og bedre bo- og fritidsmuligheter. Hun antar videre at slike byer, med sin struktur av små- og mellomstore

bedrifter er bedre forankret i regionen de er lokalisert i enn det storbyene er. Det antas at en felles historisk soioøkonomisk utvikling letter kontaktmuligheter og preger et særskilt arbeidsgiver-arbeidstaker forhold (særlig i familieforetak som har utviklet seg over flere generasjoner). På den negative siden er avstandsproblematikken, en relativt svakere samferdselsinfrastruktur enn storbyenes, og avstanden til visse former for spesialisert personell og materielle ressurser.

Hannemann (2004) har belyst om østtyske småbyer rår over spesifikke sosiokulturelle ressurser som gjør at de vil overleve. Hun undersøkte i alt 55 småbyer, med fra 2 000 – 15 000 innbyggere som alle hadde en slags bytradisjon (bystatus). Ifølge Hannemann har de østtyske småbyene mistet betydning i tre marginaliseringsbølger. Den første var et resultat av industrialiseringen på 1800-tallet, den andre var knyttet til DDR-systemets satsing på store industrienheter og administrativ sentralisering, og den tredje var resultater av transformasjonen etter Tysklands gjenforening, der rask folketallsreduksjon gikk sammen med en dramatisk avindustrialisering og tap av sentralstedsfunksjoner. Særlig tapet av sentralstedsfunksjoner har vært svært alvorlig, der den funksjonelle basisen for å eksistere som by kan være tapt. Hannemann karakteriserer i den sammenheng småbyene som globaliseringstapere.

Hun finner i sin analyse tre sentrale dimensjoner for de krympende byene:

1. ”Avøkonomisering.” Dette er eroderingen av byenes næringsbasis, og særlig tapet av arbeidsplasser.
2. Folketallsreduksjon og aldring.
3. Avurbanisering og suburbanisering. For småbyene er det første viktigst. Denne dimensjonen er knyttet til funksjonstapet som sentralsted, og til flytting av handel fra sentrum til utkant av småbyene.

Hannemann finner at:

- a. Over 40 prosent av de som svarte på spørreundersøkelsen hennes var med i en eller annen form for forening, inkl. politiske partier.
- b. Småbyens størrelse og dermed dens oversiktelighet og mangel på anonymitet påvirker omgangsform og strukturer mellom mennesker.
- c. Småbypolitikken er saksorientert, der ivaretagelse av personlige interesser og enkeltpersoners preging av politikken gjør elitens opptreden mer transparent enn i større byer. Forvaltningen kan ikke dominere faglige byutviklingsdiskurser.
- d. Det er en betydelig identifikasjon mellom byens sosiale rom og dens bebyggelsesromlige sammenføyning. Det får som én konsekvens at den videre regionale tilknytningen mest blir symbolsk, og ikke fører til regional handling.

3.6 Polysentrisitet

Som et alternativ til en konkurransesituasjon mellom byer kan en hente inspirasjon fra tanker utviklet i EU om polysentrisitet og en polysentrisk utvikling. Begrepet polysentrisitet er blitt spredt i planleggings- og forskningsmiljøer fordi det ble knyttet til en romlig retningslinje innenfor EU-planperspektivet ESDP. Innenfor dette større perspektivet ses polysentrisitet som en romlig visjon eller retningslinje knyttet til utviklingen av det en kaller et polysentrisk og balansert urbant system, der en bl.a. vil styrke samhandling og partnerskap mellom urbane og rurale områder. I en slik

sammenheng betraktes dualismen by-land som utdatert. Den polysentriske utviklingen støttes av en retningslinje for fremming av integrerte transport- og kommunikasjonskonsept, der en ser for seg at en gradvis bør realisere jevnbyrdighet i tilgangen på infrastruktur og kunnskap.

Å planlegge for polysentriske bysystemer har i EU blitt koblet til argumentasjonen om at:

- mer balanserte bysystem er ønskelige fordi det er behov for en kontrollert vekst i metropolområdene (for Norge altså bl.a. en relativ bremsing av Osloregionen)
- planleggingen for et europeisk polysentrisk bysystem bør ta utgangspunkt i spesialiseringsgrad og variasjon sett i forhold til byenes globale, europeiske, nasjonale, regionale og lokale funksjoner, og ikke i bystørrelse
- planløs urbanisering og spredning av bosetting må unngås

Det er videre blitt hevdet at en polysentrisk byutvikling er særlig fordelaktig i land og regioner der befolkningstettheten ikke er så høy. Dette gjelder i europeisk sammenheng hele Norge. Ellers anbefales konsentrert urban utvikling i de mest urbaniserte regionene i Europa. Dette inkluderer også vitalisering av indre byområder.

Det planperspektivet polysentrisiteten inngår i, ESDP, står for en *tankegang* som en ønsker at alle EU-land skal holde seg innenfor. Det er med andre ord ikke snakk om et fastspikret plankonsept. EU ønsker med ESDP å forme en balansert og bærekraftig utvikling innenfor sitt territorium. Vekst i seg selv eller reduserte økonomiske forskjeller mellom regioner, anses ikke som tilstrekkelig for å utvikle en balansert og bærekraftig økonomisk og romlig struktur i EU. En ønsker derfor å nå tre grunnleggende mål i alle EU-regioner:

- økonomisk og sosial samhörighet
- bevaring og fornuftig forvaltning av naturressurser og kulturarv
- mer balansert konkurransekraft

Polysentrisitet kan, med sin oppknytning til ESDP, betraktes som et begrep med atskillig innebygd pragmatisme, og der teorigrunnlaget i alle fall så langt ikke er velutviklet. Ved å være knyttet opp mot planarbeid, er andre sider mer vesentlige. Begrepet er nokså flertydig. Det kan riktignok sies å stå i motstrid til monosentrisitet, men blir ellers benyttet ulikt avhengig av kontekst, der utgangspunkt i ulike geografiske nivå står sentralt. ESPON-prosjekt 1.1.1 Potentials for polycentric development in Europe (Nordregio 2004) skiller mellom polysentrisitet på tre slike geografiske nivåer:

På *europeisk nivå* ses polysentrisitet som en alternativ modell for tilstrebing av en jevnere fordelt regional utvikling over det europeiske territoriet. En ser for seg at nye vekstpoler kan motvirke dominansen til det såkalte pentagonet (et sammenhengende territorium med London og Paris som vestlig avgrensning, Hamburg og Milano som nordlig og sørlig avgrensning, og München som østligste storbyinnslag).

På *interregionalt nivå* framheves at byer bør være komplementære. To eller flere byer med felles eller overlappende omland bør utfylle hverandre funksjonelt, slik at de til sammen kan gi et utbud av urbane funksjoner som vanligvis knyttes til byer høyere oppe i byhierarkiet.

På *intraregionalt nivå* framheves urbane funksjoner og økonomisk komplementaritet, der en ser for seg at en by kan forbedre sin økonomiske yteevne ved mer og bedre samarbeid og nettverk *innen* regionen.

Samarbeid med andre byer og innenfor egen region blir altså nøkkelord, men i en konkurransesituasjon mot andre geografiske områder, og dermed også med mulig motstrid mellom polysentrisitetsmålene på ulike nivåer. For eksempel for byene i Østfold og Buskerud vil særlig samarbeid på interregionalt og intraregionalt nivå være viktig i en polysentrisk utviklingssammenheng. Samarbeidsrelasjonene gir behov for ulike former for nettverksstyring. Så langt finnes det en del eksempler på bruk av tanker om polysentrisk utvikling i plandokumenter som ikke er bindende. En har imidlertid ikke kunnet påvise noen tydelig effekt av denne tankegangen verken på ”harde” og konkrete politikkvirkemidler eller på den romlige utviklingen innenfor EU.

Polysentrisitet er blitt satt opp mot både monosentrisitet, ”urban sprawl”, et spredt og tettstedsfattig bosettingsmønster, og sentralstedsteoriens byhierarki (jf. kapittel 2.5). Polysentrisitet skal fremme synergieffekter basert på lokale fortrinn gjennom samarbeid mellom byer og byregioner. En polysentrisk utvikling har ulik betydning og ulike forutsetninger og implikasjoner avhengig av territorielt siktepunkt og nivå, og krever koordinering av politikk og planlegging mellom sektorer og territorielle nivåer (integreerte territorielle utviklingsstrategier).

3.7 Regional integrasjon – små vekstsentre og territorielle ”fotspor”

I henhold til OECDs og ESPONs typologier er de fleste norske kandidatene til betegnelsen ”små og mellomstore byer” lokalisert i ”rurale” områder (OECD 2005, Bengs, Christer & Schmidt-Thomé 2005). Regional utvikling i Norge blir i denne sammenheng i stor grad sammenfallende med det som i OECD- og EU-politikk gjerne betegnes som ”rural development”, eller landsbygdyt utvikling, innen territoriell eller regional utviklingspolitikk. Både regional (eller territoriell) utvikling og bygdeutvikling har fått større betydning og omfang – og endret innretning³ – i Europeisk politikk de senere år, med et tilsvarende økende behov for å finne fram til hvilke mekanismer som er best egnet til å stimulere økonomisk aktivitet og utvikling over et bredt spekter av næringer og sektorer i regionale/rurale territorier.

En mulig strategi er å satse på mellomstore/mindre og små byer som ”undervekstsentre” (”sub-poles”) i rural og regional utviklingspolitikk. Effekter av en slik strategi avhenger ikke bare av størrelsen på de ulike multiplikatoreffekter, men også av hvilken territoriell spredning effektene har – d.v.s. deres regionale nedslagsfelt – og mange andre faktorer. Mindre byers potensial kan bare avgjøres på grunnlag av konkret kunnskap om deres interaksjon med nære og fjernere deler av omlandet, som på sin side beror på byenes historiske basis og aktuelle karakter, deres lokalisering og territorielle sammenheng, samt den spesifikke sammensetningen av befolkning, økonomi og funksjoner.

En rekke teoretiske posisjoner har relevans for å belyse økonomiske relasjoner og avhengigheter mellom by og region og byenes regionale roller (jf. bl.a. kapittel 5). Noen betegnelser på grupper av teorier med til dels ulike fortolkninger og ”prediksjoner” av denne relasjonen er sentralstedsteori, vekstsentersteori, agglomerasjonsteori og ”economic-base”-teori, nettoinntektsteori. Fordelene med å satse på små og mellomstore byer blir gjerne knyttet til teorier om agglomerasjonsfordeler, fordeler knyttet til konsentrasjon av menneskelig og institusjonell kapital, fordelaktige administrative strukturer, samt til mulighetene for å bevare omlandets naturlige/miljømessige kvaliteter.

³ Det tydeligste uttrykket for den ”nye regionalpolitikken” kommer fram i OECDs dokumenter, jf. Foss (2005).

På grunnlag av analyser i det såkalte MARKETOWNS-prosjektet⁴ hevder Courtney and Errington (2003) at det ikke ut fra noen teorier er gitt at økonomiske utviklingsinitiativ og satsinger i små og mellomstore byer vil gi positive effekter i andre deler av regionen. Tvert i mot vil det alltid være en mulighet for at økt økonomisk aktivitet i spesifikke byer, vil kunne føre til økt import og større pendlingsstrømmer til disse byene, fra andre deler av regionen, andre regioner og andre små og mellomstore byer i regionen – med lite fordelaktige effekter for regionen og byenes omland. Det begrunnes med at teoriene ikke er tilstrekkelig testet innen adekvate teoretiske og operasjonelle territorielle rammer, og basert på tilstrekkelig og relevant empirisk materiale.

For å kunne informere politikktutviklere om effektiviteten av å konsentrere politiske satsinger i små og mellomstore byer, hevder forfatterne at det trengs spesifikke studier av de aktuelle byenes beskaffenhet og relasjoner til omgivelsene. I prosjektet er dette illustrert bl.a. ved hjelp av studier av husholdningenes og bedriftenes grad av lokal økonomisk integrasjon, basert på andelen av de totale økonomiske transaksjoner (kjøp og salg av varer og tjenester, sysselsetting) som skjer innen et forhåndsdefinert lokalområde. Det er også kartlagt ”økonomiske fotspor” for (ulike funksjoner i) de studerte byene. Disse viser andelen av hver transaksjonstype (kjøp, salg, sysselsetting) som skjer i ulike avstander fra byen (for eksempel i selve byen, innen sju kilometers radius fra byen, andre steder i distriktet eller regionen, andre steder i landet, andre steder i EU, utenfor EU). Også andre tilnærminger er benyttet.

Resultatene viser store variasjoner mellom byer av samme størrelse, avhengig av bl.a. sammensetningen av bedrifter og husholdstyper, regional kontekst (for eksempel perifere rurale områder versus utkanten av større byregioner med flere mindre byer og tettsteder), og andre faktorer. Materialet viser i hvilken grad de små og mellomstore byene (og deres næringsliv og husholdninger) er økonomisk integrert i den lokale, regionale, nasjonale og globale økonomien, og gir et utgangspunkt for å vurdere byenes rolle og potensial i regional utviklingspolitikk (som potesielle ”vekstsentre”). Småbyer er definert som byer med 5000-10000 innbyggere, mens mellomstore byer i studien har 15000-20000 innbyggere (jf. også Courtney et. Al. 2005).

3.8 Små og mellomstore byer i flyttemønsteret – aktuelle tendenser

I forbindelse med sin gjennomgang av norsk forskning om flytting konkluderte Orderud og Onsager (1998) blant annet med at ”Blant den voksne befolkningen har det blitt avdekket preferanser for ”småbyene” som bosted, mens det er et potensial for utflytting fra både de store byene og de spredtbygde strøkene. Småbyer er her alt mellom storbyen/forstaden til tettstedene i landkommunene. Kongsvinger blir en småby, mens Tynset antakelig blir et tettsted.” Selv om boligønskene over en trettiårsperiode hadde blitt mer urbane, fant en at småbyen på midten av 1990-tallet var en tilstrekkelig ”urban” bostedsform.

Det er en motstrid mellom disse funnene og den befolkningsutviklingen Sørli (2005) finner når han ser på flyttemønsteret for de av norske sentralitetssoner som har små eller mellomstore byer som sine viktigste sentre. I denne forbindelsen skilte han mellom mellomsentrale strøk på Østlandet og tilsvarende i landet ellers. For å avgrense sonene,

⁴ Dette er et prosjekt under EUs 5. rammeprogram. Det er inspirert av såkalt ”nettoinntektsteori” (Williams 1997) og studerer den territorielle fordelingen av økonomiske transaksjoner (både bedrifters og husholdningers) i og rundt 30 små og mellomstore byer i fem europeiske land.

benyttet han kommuner med sentralitetskode 1 og 2 i Statistisk sentralbyrås Standard for kommuneklassifisering 1994 (som Mjøsbyene med sine omland på nivå 2, eller på nivå 1; kommuner som Ørsta og Volda).

Mønstrene analyseres for årskullene født fra 1950 til og med 1969. De følges fra de er 15 til de er 35 år, der en dermed fanger opp sider ved den bosettingsmessige konsekvensen av individenes etableringsfase. Individene knyttes til ulike flyttegrupper:

Bofaste, (BOF), som har aldri meldt flytting fra oppvekstkommunen i løpet av fasen.

Tilbakeflyttere, (TBF), som har flyttet ut og kommet tilbake til samme kommune.

Internflyttere, (INT), som bor i en annen mellomsentral kommune på Østlandet.

Fraflyttede, (FRA), som bor i en annen type kommune ved utgangen av 20-årsfasen.

Tilflyttere, (TIL), som bodde i en annen type kommune ved inngangen til fasen.

Videreflyttere, (VID), som meldte flytting både til og fra en kommune av denne typen.

Balansen, (BAL), gjennom fasen angir tap/gevinst over livsløpet fra barn til voksen.

Han påpeker at mens periferikommuner for de aktuelle kullene har hatt et stabilt nivå på flyttetapet fra de eldste til de yngste kohortene, har det vært en negativ utvikling for de mellomsentrale kommunene utenfor Østlandet (tabell 1). Blant disse kommunene framkommer endringene tydeligst når en tar utgangspunkt i utviklingen av flyttebalansen i etableringsfasen kullene imellom. Mens den var stabil på omtrent 30 prosent for periferikommunene, økte tapet i de mellomsentrale strøkene fra tre til tretten prosent for menn, og fra fem til fjorten prosent for kvinner. Tapene er altså ikke så store som i periferien, men utviklingstendensen er langt mer negativ.

Sørli viser at nedgang i tilflytting er hovedbestanddelen bak det økte flyttetapet, men blant menn skyldes også en tredel økt fraflytting. Dette innebærer en utjevning i fraflyttingsnivået mellom kvinner og menn, samtidig som det kan virke overraskende ut fra antagelsene om mindre byer som de stedene som scorer høyest i preferanseundersøkelser. Både den tilflyttingen som ser ut til å gi varig bosetting i en kommune og den midlertidige tilflyttingen har gått kraftig ned, og videreflyttingen sterkest. Selv om endringene i fraflytting ikke er så stor, er det en klar vridning mellom gruppene som på 35-årstrinnet fortsatt bor i de mellomsentrale byområdene, spesielt for kvinner. Bofastheten for kvinner har økt fra 21-22 til 30 prosent, noe som trolig har bidratt til redusert tilbakeflytting og internflytting.

For menn har bofastheten i større grad holdt seg på et stabilt nivå, og det er kun en liten nedgang i internflyttingen. Kjønnforskjellene ved utviklingen tolker Sørli i lys av at kvinner i større grad enn menn flytter til partnerens hjemkommune, og at flytting i forbindelse med familieetablering ofte går til nabokommuner eller til næromlandet. For menn skyldes redusert tilbakeflytting det mer selvsagte, nemlig at de som har flyttet ut i mindre grad kommer tilbake (den permanente fraflyttingen har økt). For kvinner skyldtes det altså økt bofasthet blant de lokalt oppvokste. Han konkluderer: *Det er en myte at stadig flere kvinner forlater periferien og de mellomsentrale områdene utenfor Østlandet.* "Myten" gjelder imidlertid til en viss (og svakt økende) grad for menn.

Det er større stabilitet i mønstrene for de mellomsentrale kommunene på Østlandet (tabell 2), der *variasjonene i flyttelekkasje gjenspeiler endringer i tilflyttingen*. Flyttetapet på Østlandet økte i svakere grad enn utenfor Østlandet, før det så kom et omslag mot en litt mer positiv utvikling for de seneste kullene han belyser. En økende andel av videreflyttingen ut fra Oslo har kommet andre byområder på Østlandet til gode, spesielt byene ved Oslofjorden. Som i byområdene utenfor Østlandet har det vært en markert nedgang i

videreflyttingen. Vi ser altså en forbedring i den av landsdelene der bymønsteret i størst grad kan ses i polysentrisk sammenheng (jfr. påvisningen av at de mer monosentriske av mindre tyske byer sliter mer enn de som ligger innenfor storbyregioner).

Som utenfor Østlandet øker bofastheten noe fra de eldste til de yngste kullene. I byområdene på Østlandet er det større likhet i utviklingen for kvinner og menn – som igjen er mest på linje med utviklingen for kvinnene i byområdene utenfor Østlandet. Det er altså endringene i flytتهistoriene for menn vokst opp i byområdene utenfor Østlandet som i størst grad avviker fra endringen i de øvrige mønstrene i mellomsentrale kommuner. Forskjellene i langsiktig utvikling mellom by- og tettstedskommuner på Østlandet og i resten av landet, er blitt mye tydeligere med utviklingen gjennom etableringsfasen for 1950- og 60-tallskullene.

Tabell 3.1 *Andel bofaste og flyttere i ulike flyttegrupper, samt flyttebalanse i mellomsentrale kommuner utenfor Østlandet. Årskull født 1950-1969 fulgt fra de var 15 til de ble 35 år. Prosent av antall gutter og jenter i kommunene på 15-årstrinnet. Personer bosatt i Norge både ved inngangen og utgangen av aldersfasen. Gjennomsnitt.*

Årskull	Menn							Kvinner						
	BOF	TBF	INT	FRA	TIL	VID	BAL	BOF	TBF	INT	FRA	TIL	VID	BAL
1950	37	21	14	28	25	32	-3	21	23	20	36	29	40	-7
1951	36	22	15	27	23	32	-4	22	23	19	36	30	42	-6
1952	37	22	15	26	23	34	-3	22	22	20	36	30	39	-6
1953	38	22	14	26	21	31	-5	23	23	19	35	30	38	-5
1954	41	20	14	25	21	32	-4	24	23	19	34	29	38	-5
1955	39	19	15	27	22	29	-5	26	23	18	33	28	36	-5
1956	40	20	14	26	21	27	-5	26	22	19	33	28	35	-5
1957	42	19	13	26	20	26	-6	27	22	17	34	27	32	-7
1958	42	18	14	26	20	25	-6	28	20	19	33	26	32	-7
1959	42	16	13	29	18	22	-11	27	21	18	34	26	30	-8
1960	41	18	13	28	17	22	-11	27	21	18	34	24	30	-10
1961	42	17	13	28	18	22	-10	28	20	17	35	22	28	-13
1962	42	17	13	28	18	20	-10	30	20	16	34	24	28	-10
1963	42	16	13	29	17	21	-12	29	19	17	35	22	27	-13
1964	43	16	12	29	18	21	-11	29	20	16	35	22	25	-13
1965	42	16	13	29	18	21	-11	30	19	15	36	22	25	-14
1966	41	17	12	30	19	22	-11	29	20	16	35	21	24	-14
1967	41	16	13	30	17	21	-13	29	21	16	34	21	25	-13
1968	41	17	12	30	17	20	-13	30	20	15	35	21	25	-14
1969	39	17	13	31	18	21	-13	30	20	15	35	21	24	-14

Tabell 3.2 *Andel bofaste og flyttere i ulike flyttegrupper, samt flyttebalanse i mellomsentrale kommuner på Østlandet. Årskull født 1950-1969 fulgt fra de var 15 til de ble 35 år. Prosent av antall gutter og jenter i kommunene på 15-årstrinnet. Personer bosatt i Norge både ved inngangen og utgangen av aldersfasen. Gjennomsnitt.*

Årskull	Menn							Kvinner						
	BOF	TBF	INT	FRA	TIL	VID	BAL	BOF	TBF	INT	FRA	TIL	VID	BAL
1950	36	21	22	21	19	24	-2	25	23	27	25	26	30	+1
1951	36	20	21	23	18	24	-5	26	22	27	25	25	29	0
1952	38	20	20	22	18	21	-4	27	21	27	25	23	27	-2
1953	38	21	21	20	18	22	-2	27	22	26	25	24	26	-1
1954	38	21	21	20	17	20	-3	28	21	26	25	23	26	-2
1955	39	21	20	20	17	20	-3	27	23	25	25	24	24	-1
1956	39	20	20	21	16	19	-5	28	22	26	24	23	22	-1
1957	39	20	21	20	15	16	-5	28	21	26	25	22	23	-3
1958	42	18	20	20	15	17	-5	29	22	25	24	21	22	-3
1959	42	18	20	20	15	16	-5	29	20	26	25	20	20	-5
1960	40	19	20	21	15	17	-6	30	21	24	25	19	19	-6
1961	40	19	19	22	14	16	-8	27	22	25	26	20	19	-6
1962	39	18	20	23	16	16	-7	27	21	25	27	20	18	-7
1963	41	17	20	22	16	14	-6	29	21	25	25	19	18	-6
1964	39	19	20	22	15	16	-7	29	20	25	26	20	18	-6
1965	41	19	20	20	15	16	-5	28	21	25	26	20	18	-6
1966	39	19	20	22	16	15	-6	28	21	25	26	21	19	-5
1967	42	18	18	22	16	16	-6	30	21	24	25	21	18	-4
1968	40	18	20	22	17	16	-5	30	23	23	24	21	20	-3
1969	40	18	20	22	17	16	-5	29	22	23	26	21	19	-5

Hovedårsakene bak de flyttehistoriske mønstrene og kjønnsforskjellene er ifølge Sørliie ”sterkt knyttet til samfunnsutviklingen ellers, drevet fram av næringsutviklingen, arbeidsmarkedets virkemåte, utdanningsutviklingen med mer. Senere familieetablering, forbundet med at stadig flere tar utdanning fra kull til kull, og at flere kvinner ønsker å ha jobbtilknytning når de får barn, bidrar til å skape endringer” (s.74). Han deler årsaksmechanismene inn i tre grupper;

1. det som har med en direkte endring i flytteatferden å gjøre
 2. det som har med endring i oppvekststeds mønsteret å gjøre
 3. det som har med strukturelle bakenforliggende årsaker å gjøre (som for eksempel at svært mange flere (spesielt kvinner) født på 1960-tallet har tatt skolegang og utdanning, sammenlignet med kullene født på 1950-tallet)
1. Det er ingen stor økning i fraflyttingen fra landets kommuner, men gitt at man først flytter, har sannsynligheten for at man både på varig og midlertidig basis har valgt en kommune i storbyregionene, økt kraftig i løpet av de siste 40 år.

2. Det har både for disse 20 kullene og ikke minst for dem som følger etter, skjedd en sterk og markert vridning i barnebosettingsmønsteret i landet. Stadig flere vokser opp i storbyene og i deres omland, og stadig færre i periferikommunene.
3. De fleste mellsomsentrale kommuner er vel så sterkt utsatt for uttynning som periferien, rett og slett fordi de fleste regionale sentrene henter majoriteten av sine tilflyttere fra sitt eget omland, som altså i stor grad er periferikommuner. Med sterkt avtakende andel barn i periferien svinner innflyttingspotensialet tilsvarende. Skal de regionale sentrene opprettholde innflyttingsnivået, må de hente de fem prosentpoengene som har svunnet i løpet av de tjue kullene, fra storbyområdene. Det har ikke skjedd. En god del av svikten i nyinnflyttingen til tettstedene utenfor Østlandet kan forklares med dette, og faktoren får økende betydning – fordi prosessen har blitt mer markert for kullene født senere, spesielt fra midt på 1980-tallet.

3.9 Regionutvidelser – muligheter og målkonflikter

”Regionutvidelser” er den senere tid drøftet som en mulig delstrategi for å oppnå mer robuste regioner med sterkere omstillings- og utviklingspotensial, samt mer attraktive service- og arbeidsmarkeder. ”Regionutvidelser kan defineres på ulike måter. En variant er at tidligere separate arbeidsmarkedsregioner knyttes sammen til nye, større regioner, basert på økt pendling, eller at eksisterende separate arbeidsmarkedsregioner utvider ”grensene” for sine pendlingsomland. Teknologitvillingen, bedre transport m.m. har ført til en ”naturlig” regionutvidelse over tid, med et minkende antall lokale og regionale arbeidsmarkedsregioner som resultat. Spørsmålet er om en slik utvikling er ønskelig og bør og kan stimuleres, og om det er et hensiktsmessig ”virkemiddel” i forhold til definerte mål (for eksempel økt regional vekstkraft, bærekraftig regional utvikling, velferds mål knyttet til befolkningsgrupper, mål for helseforhold og likestilling).

Spørsmålet skal bare kort berøres her ettersom vår søking etter relevant europeisk dokumentasjon ikke gav noen resultater. Det nettverket vi benyttet, samt andre kilder, indikerer at regionutvidelse ikke finnes som term (og heller ikke som aktuelt mål) i territoriell forskning og policydiskusjon utenfor Norden, nesten uansett hvordan spørsmålet formuleres. Dette samsvarer med hva Erika Knutsson fant i sin litteraturstudie (2005).

Regionutvidelse handler i stor grad om å øke pendlingsmulighetene og det medfører dermed naturlig økt transportaktivitet. Selv om miljøkonsekvenser til dels kan ivaretas ved satsing på kollektivtransport og teknologisk utvikling, vil en slik strategi raskt kunne komme i konflikt med velferds- og miljømål. I de fleste land anses økt pendling som et miljø- og velferdsproblem og målet er snarere det motsatte av regionutvidelse (med den definisjon som benyttes her), d.v.s. å redusere mobilitetskostnadene (i vid forstand).

4 Byer som rom og steder

4.1 Stedsbegrepet og stedsidentitet

Småbyen og den mellomstore byen kan knyttes til stedsbegrepet, ettersom dette begrepet tradisjonelt har vært relatert til bestemte bosteder med deres avgrensinger og interne sammenhenger. Ved hjelp av stedsbegrepet kan vi også få satt små- og mellomstore byer inn i flere sammenhenger, ikke minst analysemessige. ”Sted” har i de senere år blitt forsøkt omdefinert over mot, eller blitt forsøkt supplert med, tanker om stedet som møteplass, som en konkret lokalisering for skjæringspunkter av bestemte knipper av aktivitetsrom, av forbindelser av ulik tetthet, av påvirkning og bevegelse, altså en sterkere vektlegging av prosesser.

Ifølge Harvey (1996) er stedet locus for institusjonalisering, sosiale relasjoner, materielle praksiser, maktstrukturer og diskurser. I denne sammenhengen kan det minnes om at Sack (1992) benytter begrepet kontekst for den kortvarige kvaliteten ved et sted. For Bourdieu (1996) viser bostedet ofte til arv, sosial posisjon eller materiell vellykkethet. Dette reflekteres også i mye av byrelatert forskning gjennom flere tiår. Ulike grupper har ulike syn på et sted, deriblant på dets identitet (Massey 1995).

Sted må i mange sammenhenger ses relasjonelt. Allerede ved å være i rommet, og slik bidra til å skape sted, blir vi involvert i det relasjonelle rammeverket (Sack 1992). Denne type innsikt ser vi også demonstrert i flere stedsrelaterte begreper, som at hendelser fant sted, eller en person sto en nært. Personer har også tilknytning til flere senternivåer, ved at mange steder befinner seg innenfor de romlige avgrensningene til andre steder (Viken og Jacobsen 1999). Dette er altså ikke en betraktning ut fra funksjonelle kriterier, der enkelte steder er mer sentrale enn andre (som vi oftere vil benytte i en ren bysammenheng), men en som er knyttet til at områder av ulik geografisk størrelse kan betraktes som steder, slik at noen steder dermed ligger innenfor andre steder.

Stedene har lenge vært åpne og hatt internasjonale tilknytninger, men med tid-rom-kompresjonen (utviklingen innen kapitalismen har gjort at avstandsbarrierer brytes ned, og dette påvirker våre erfaringer) har vi gått inn i en kvalitativt ny og dramatisk intensivert fase (Massey 1995). I forhold til denne kan en person eller et samfunn være en bidragsyter til vår tids globalisering, og samtidig være innesperret av tid-romkompresjonen (Massey op.cit.). Massey gir et interessant eksempel på dette når hun viser til hvordan mennesker i Rios *favelaer* (slumområder) kjenner verdens fotballen og har levert flere av dens stjerner, og også har bidratt til verdens musikk med samba og lambada. Samtidig har de fleste innbyggerne aldri, eller nesten aldri, vært i sentrum av Rio. Dette viser også at svært få personers liv, selv i deres dagligliv, kan beskrives som rent lokale, selv om en rent fysisk kan bevege seg lite.

4.2 Sted og forbruk

Vi har over tid sett framveksten av et mer markert forbrukssamfunn. Urry (1990), og andre med ham, har hevdet at "locality" har gått fra å være "travel-to-work"-områder til for de fleste å bli "travel-to-shop" eller "travel-to-engage-in-leisure"-områder. Sack (1992) hevder at det han kaller konsumsteder ("places of consumption") former hverdagslivet og gir oss settinger vi benytter i våre roller som agenter i den moderne verden. I dette perspektivet blir forbruk en stedsskapende og stedsendrende handling, og en av de viktigste måtene vi blir geografiske agenter på i dag-til-dag-tilværelsen. Masseforbruk blir dermed altså en stedsskapende aktivitet. I dette perspektivet er det byen som framstår som det sentrale, og tilgang til slike steder for beboere utenfor byene.

Urrys (1995) arbeid med forholdet mellom steder og konsum får ham til å si at;

- steder i stigende grad omformes til sentre for konsum, ut fra at de danner konteksten som varer og tjenester sammenlignes, vurderes, kjøpes og brukes innenfor
- steder konsumeres selv på et vis, særlig visuelt. Her er særlig ulike former for konsumenttjenester for lokalbefolkning og besøkende viktige.
- steder kan bokstavelig talt konsumeres. Det folk finner særlig viktig ved et sted forringes over tid av bruk.
- steder kan være i stand til å konsumere ens identitet, slik at de bokstavelig talt blir nesten helkonsumerende steder.

Slike synspunkter er viktige i forhold til dagens debatt rundt satsingen på regionsenter, der nettopp ulike former for konsummuligheter vil være blant de mest sentrale forholdene. En skal likevel være forsiktig med å dra de av synspunktene som dreier seg om vare- og tjenestekonsum for langt. Britt Dales (1994, 1995) resultater i Trøndelag har for eksempel antydnet at den regionale serviceforsyningen ikke har så mye å si for bofasthet og flyttevillighet. Ettersom det kan se ut til å være viktigere å holde på og å få flere innflyttere fra mer sentrale strøk av landet enn å øke bofastheten blant de som har vokst opp i en region, dersom en skal få til en vekst i folketallet, betyr dette imidlertid at servicedekningen må være tilstrekkelig for personer som er vant til en bedre dekning enn det distriktene og til dels mellomstore byer kan tilby.

Konsum kan arte seg på flere måter. Sack (1992) tar med utgangspunkt i *stedet som en lokalisering i rommet*, eksempelvis fram begrepet "landskap", som de synlige kvalitetene ved et sted. Dette *landskapet* kan være det som konsumeres. Han hevder at steder er preget av fire typer krefter;

- natur
- mening
- sosiale relasjoner
- fri handling

For eksempel i flytteanalyser vil det primært være de tre sistnevnte som er viktige.

4.3 Urban pluralisme

Utviklingen i by- og handelssentre knytter Thrift og Glennie (1997) til en omorganisering av byen til et tett informasjonsnettverk. Denne omorganiseringen kan ses i sammenheng med en videreutvikling av byene som samlingssted for utveksling mellom og innen grupper, og som ”impulsbank” i en verden med økende pluralisering. I tillegg dekker bysenteret, ved sitt mangfold, behovet for settinger som er felles for mange sosiale grupperinger. I den lokale sammenhengen er slike forhold videre knyttet til fellestrekket ved alle individer og grupper; en følelse for stedet, som gir den enkelte en menings-sammenheng i forhold til de aktivitetene som utspiller seg der.

Også ved at en framover trolig vil se en utvikling av mer differensierte forestillinger om individualisme og individualitet hos den enkelte, basert på et større antall systemer av kulturelle referanser enn før, vil byens eller tettstedets sentrum med dets større mangfold kunne bli viktigere som arena for dannelsen og utviklingen av den enkelte beboeren på en måte som en ikke i samme grad finner i boligstrøkene eller i spredtbygde strøk.

4.4 Stedsidentitet og stedstilknytning

I forbindelse med at det i dag er mye snakk om stedsidentitet og stedstilknytning i diskusjonen om utviklingen av små og mellomstore byer, kan det nevnes at et felles synspunkt hos forskere innen ulike samfunnsfag som har forsket på steders sosiale mening, er at steder ikke har noen iboende mening, men kun den meningen mennesker gir dem. Ellers deler Rose (1995) forskningsposisjonene rundt stedsfølelse i tre;

- stedsfølelse er naturlig
- stedsfølelse er skapt av underliggende maktstrukturer
- stedsfølelse er del av identitetspolitikken

Når en ser stedsfølelse som naturlig, knyttes dette til at ønsket om å ha et sted der du føler du hører hjemme er et naturlig menneskelig attributt. Noen mener det er et territorielt instinkt. Slike forklaringer har blitt kritisert ut fra usikkerheten knyttet til å foreta slike generaliseringer på tvers av det store spennet som finnes av kulturer.

Ser en stedsfølelse som skapt av underliggende maktstrukturer, tar en utgangspunkt i menneskets evne til å tenke og reflektere. Stedssansen blir et resultat av det menings-innhold personer aktivt gir sine liv, og blir slik en del av de meningssystemene som gjør at vi skaper orden og mening i vår egen verden. Stedssansen kan altså ses som en del av en kulturell fortolkning av verden rundt oss.

Når stedsfølelsen blir en del av identitetspolitikken, betyr det at en ser på strukturer, mekanismer og krefter ellers som ikke er direkte observerbare. Dette er en tradisjon som kan overse følelsesmessige sider ved personers forhold til sted. En innsikt i denne forbindelse er at *grenser bidrar til å definere identitet* ikke bare ut fra hva og hvor stedet er, men *også ut fra hva og hvor det ikke er*. Her kan en for eksempel tenke på å være fra Nord-Norge kontra å være ”søring”.

Som sted, kan også stedsidentitet knyttes til ulike nivå, og med de samme nivåene som de mest aktuelle: Det lokale, det regionale og det nasjonale. Ut over disse nivåene er det grunn til å huske at Europa har blitt avgrenset ut fra kulturelle trekk og ikke fysiske. Rose (ibid) viser til at en i Europa fremdeles vektlegger visse tradisjonelle kulturelle trekk som

den jødisk-kristne religion, romersk lov, greske ideer knyttet til politikk, filosofi, vitenskap og kunst, betydningen av renessansen og opplysningstiden som trekk å studere og ta etter. På nivået over verdensdel kan en endelig si at jorda som helhet danner et femte nivå, både i forbindelse med en globaliseringstankegang og i en økologisk sammenheng.

Stedsidentitet og stedstilørighet kan ses i forhold til det som kan kalles personlig sted, noe som ikke minst er viktig for demografisk analyse. Sack (1992) sier at å være i verden vil si å være i, og å utforme den personlige sansen for sted, med oss selv i sentrum. Personlig sted beveger seg dermed i forhold til våre romlige bevegelser. I et fragmentert og dynamisk samfunn som dagens, er det mindre sannsynlig at vårt personlige sted deles av andre, og kan sammenfalle med eller utvikle seg til et romlig avgrenset sted som er generelt anerkjent. Samtidig kan en nok i dag si at steder betyr mindre for de fleste personers identitet enn de tidligere har gjort. Folk er i dag mindre stedbundne, og mindre preget av stedsspesifikke kulturtrekk. Identitet kan i dag like mye knyttes til utdanning, yrke eller sosialt sjikt (Viken og Jacobsen 1999).

Når en ser på personlig sted, står vi overfor to forhold knyttet til representasjon: Det som skal representeres (altså et geografisk sted), og det som representasjonen utgår fra (geografisk, kulturelt, politisk og teoretisk ståsted). Representasjonen av steder og regioner inneholder nødvendigvis denne dualismen (Duncan 1993).

Ettersom steder er avgrensede, kan de ses både utenfra og innenfra. Sack (op.cit.) knytter dette skillet til Thomas Nagels mer generelle skille mellom ”etsteds” (”somewhere”), som et personlig perspektiv og de ulike gradene av mer offentlige, abstrakte, og objektive ”annensteds” (”somewhere else”), som videre fører over til det mest abstrakt virtuelle ”ingensteder”. For Sack betyr dette at steder er en av de få tankekategoriene som krever en samtidig involvering av mer enn ett perspektiv, og der syn fra utsiden kan variere i abstraksjon fra ”being in place” til å være praktisk talt ingensteder.

Han mener at en på akse mot ingensteds beveger seg mot mer offentlige og objektive posisjoner, mens en på veien mot etsteds beveger seg mot et relativt privat og subjektivt syn, slik at ord som objektiv, offentlig og ingensteder kan benyttes om hverandre, og det samme kan subjektiv, privat og etsteds. I dette perspektivet svinnet synet på agenten som en person med reelle valg etter hvert som det beveger seg langs akse fra etsteds til ingensteder.

4.5 Sted og rom

Vi skal også se kortfattet på forholdet mellom stedsbegrepet og rombegrepet, for å avslutte sammenstillingen av begreper en bør ha et forhold til for å kunne arbeide videre med problematikken rundt små- og mellomstore byer. Sack hevder (1992) at rom og sted er fundamentale kategorier for oss når vi skal skape forståelse i vår verden, og de er også fundamentale i forhold til våre handlinger. Han hevder at rom er det stabile rammeverket som inneholder steder. Betydningen av rom og sted er avhengig av de bestemte perspektivene de ses ut fra. En av hans store inspiratorer, Tuan, (1977) påviste at rom og sted er komplementære begreper som trenger hverandre for å kunne defineres. Når Taylor (1999) ut fra sin geografifaglige stilling oppsummerer særlig sentrale tanker rundt rom og sted i Tuans bok (op.cit), vektlegger han følgende:

- a. Erfaringsmessig sammenfaller betydningen av rommet med stedets

I forskningsmessig sammenheng har dette ofte ført til at sted har blitt sett som noe en kan utlese av rombegrepet.

b. 'Rom' er mer abstrakt enn 'sted'

I denne sammenhengen er rommet generelt, mens stedet er partikulært. Sted har innhold, og kan slik sett ikke være tomt, slik rom kan være. Rom skapes, mens sted forbrukes. Sted besøkes, for det er steder verdier er knyttet til, mens rom måles, fordi rom har bytteverdi.

c. 'Sted' er sikkerhet, rom er frihet

Rom har i denne sammenhengen blitt sett mer som et amerikansk pionérfenomen, mens en i europeisk sammenheng kan betrakte rommet mer i sammenheng med overvåking, ettersom det ikke har vært noe nytt å erobre slik som i USA. Som Taylor sier, er et trygt sted et sted der det er mange mennesker, mens et trygt rom er kameraovervåket. Samtidig kan en se visse begrensninger på rom som frihet, slik som at stater er avgrenset for å begrense ens atferd. I forhold til krig vises det til at den angripende siden vanligvis angriper rom, mens den andre siden forsvarer steder.

d. Hvis vi ser rommet som det som tillater bevegelse, så er sted pause

Som med forrige punkt, betyr vektleggingen av bevegelse en vektlegging av noe som kan betraktes som et amerikansk ideal. Viktigere er det likevel at utsagnet går mot den tradisjonen som når rom og tid sammenlignes, finner at rommet er tregt, uten bevegelse, eller dødt.

e. Når rommet framstår som riktig kjent for oss, har det blitt sted

Rom er knyttet til den upersonlige sfære, mens sted består av vår hverdagsatferd, av rutiniserte bevegelser snarere enn bevegelser knyttet til oppdagelse eller pioneradferd i søking etter det romlig ukjente.

f. Hjemme er et intimt sted

Det intime er ett trinn videre ut over det familiære. Slik intimitet kan knyttes til visse steder som hjembyen, hjemlandet og andre særlig spesielle steder. Vi nærmer oss dermed også politiserende identitetsspørsmål.

g. "Sted" eksisterer på ulike skalaer. I en ytterlighet er en favorittstol et sted, i den andre er hele verden et.

Dette følger av punktet over, og motvirker synet på sted som noe lokalt. Vi føres dermed tilbake til Sack (1992) og hans påvisning av at rom er det stabile rammeverket som inneholder steder. Dette betyr videre at både rom og sted kan betraktes i en skalasammenheng, der vi tidligere har påvist at stedsskalaen kan gå opp til hele jordkloden.

Denne innsikten fører videre til en annen innsikt: Den samme lokaliteten kan være både sted og rom, avhengig av hvem sitt perspektiv det er som er involvert. Taylor mener at alt har potensial for både å være rom og sted, noe som skaper sted-romspenning mellom produsenter av rom og skapere av sted. Han hevder videre, og mot tankene til mange såkalt radikale geografer, at steder har en tendens til å være muliggjørende (enabling) og rom har en tendens til å virke motsatt (disenabling).

Ved sammenligningen med rom har vi dermed blant annet lært at det er steder vi knytter verdier til, at de er partikulære, knyttes til mennesker, er knyttet til hverdagsliv og til

intimitet. En kan, med Sack (1992), si at rotfesting et sted er det geografiske ryggfestet for personlig og sosial rutine.

Sack mener ellers at begrepene rom og sted er svært komplekse og interrelaterte, der rom kan være et sett av steder, og sted kan være en lokalisering i rommet. Dette betyr at meningsinnholdet til rom og sted blir avhengig av det perspektivet som anlegges.

Et sted kan bestå av mange rom, og ulike sider ved rommet gir ulike meningsinnhold til stedet. En kunne imidlertid også sett for seg den samme kategoriseringen uten bruk av rombegrepet, og heller kun benyttet stedsbegrepet opp mot meningsinnholdet.

Det kan for øvrig være grunn til å framheve visse forhold knyttet til det historiske rommet. Thrift og Glennie (1997) ser en fornyet interesse for historien som en kilde til verdi i landskapet, i vårt tilfelle tettstedslandskapet. De ser utviklingen av nye forbruksmønstre som knyttet til gjenopplivingen av urbanisme som en bestemt måte å leve på, en levemåte som knyttet sammen forbruk, arkitektur og fritidsaktiviteter.

Det ser ut til at den historie, eller den historiske referanse et objekt kan knyttes til har fått en mer statusfremmende rolle i senere år enn tidligere (Jager 1986). Eldre bebyggelse o.a. med en historisk referanse har blitt knyttet til det lokale, til stedet, på en annen måte enn senere bebyggelse. Antikvarisk utvalgs innstilling (Trondheim kommune 1976, s. 9) sier f. eks. "Bygninger som vitner om stedlig byggeskikk og bystruktur som er blitt til gjennom en lang historisk prosess vil gi en mer unik karakter til et sted enn de fysiske miljøer vi bygger i dag, som er svært like hverandre enten de står i Roma, på Zanzibar eller i Trondheim."

Urry (1995) hevder at et samfunn i stadig endring vil få en sterkere vektlegging av fortiden sammenlignet med det vi har sett tidligere. Han hevder også at de mytiske og nostalgiske oppfatningene av fortiden blir mer markert. Det skulle også være klart at det er en forbindelse mellom det historiske rommet og det (u)estetiske rommet, der det moderne ofte knyttes til tap av rom (som begrepet "lost space" i plansammenheng).

Betydningen av det historiske vises også i en prosess som gentrifisering, der middelklassebeboere overtar boområder som tidligere primært har vært preget av arbeiderklassen, eller eventuelt har hatt en rask utskifting av beboere i en tidlig livsfase. Selv om denne prosessen tradisjonelt har blitt sett på som en som foregår i større byer, er det ingen tvil om at den også har foregått i mange av de tradisjonelle småbyene rundt Oslofjorden. Det viktige i denne sammenhengen er gentrifiseringens fokusering på bygningens og boligens estetikk som et forsøk på å erobre fortida, der bygningshistorie og estetikk integreres i en ny form for statussymbolisme. Historiske verdier gir altså status. I en stedsammenheng antyder dette at steder med en stor, gammel husmasse kan tillegges en særskilt betydning og symbolisering ut fra alder som sådan.

Vi kan dermed se en kobling mellom arkitektoniske og historiske forhold og bosetting også på mindre steder. Dette forholdet har imidlertid, så vidt vites, ikke blitt forskningsmessig behandlet. Det er grunn til å vektlegge at dette for mindre steders del har skjedd innenfor en ramme der en bor innenfor større, ofte komplekse arbeidsmarkedsregioner. En frikobles dermed i stor grad fra behov for attraktive arbeidsplasser på selve bostedet. I mer perifere deler av landet vil nok eldre historiske bygninger ofte være mer attraktive som fritidseiendommer enn som helårsboliger.

NIBRs stedsforskning

Når et institutt som NIBR satser på stedsforskning vil prosjekter innenfor dette temaet ofte være orienterte mot en eller flere små/mellomstore byer. En anser at "Studier av

steders særpreg, kjennetegn og forutsetninger bidrar til å identifisere og vurdere potensialet for stedsutvikling langs flere dimensjoner. Analyser av stedsidentitet og stedsutvikling inkluderer både faktaorienterte dimensjoner og holdninger og forståelser som preger de muligheter som eksisterer på stedet. Dette er særlig viktig i en tid som er preget av økt regional, nasjonal og internasjonal konkurranse mellom steder og byer om næringsetableringer, innflyttere og turister. Imagebygging og profilering av byer og stedet bør gjenspeile den lokale virkelighet og være godt lokalt forankret” (NIBRs internetsider for stedsforskning).

Et eksempel på en tversgående analyse av små- og mellomstore byer i Østfold og Buskerud. Prosjektet er innenfor det videre, europeiske Interreg-prosjektet Metropolitan Areas+, der en ser på byer med beslektede utfordringer, knyttet til en lokalisering i randsonen til en storby.

Med utgangspunkt i et bredt, flerfaglig forskerteam ble det arbeidet med å utvikle et opplegg for å fremskaffe materiale basert på *fakta og forestillinger* om en rekke ulike tema som kan ha betydning for hvor attraktive byene er eller oppfattes å være for bosetting, næringsetablering og besøk/turisme. Dette grunnlaget gir imidlertid ikke spesifikke perspektiver på småbyer eller mellomstore byer, men snarere perspektiver på steder og stedsutvikling som sådan. Det er imidlertid mulig å utvikle slike perspektiver ved å trekke bevisst på tanker rundt et byhierarki, og på byers plassering i polysentriske regioner kontra i monosentriske regioner.

5 Funksjoner, roller, potensialer og utfordringer

5.1 Generelt - perspektiver på feltet

Spørsmålene som danner utgangspunktet for dette kapitlet, er bl.a.:

- Hvordan er små- og mellomstore byers funksjoner, roller, potensialer og utfordringer identifisert, analysert og vektlagt?
- Har forestillingen om små- og mellomstore byer ervervet seg noen plass i nordisk og europeisk forskning og policytenkning, og hvilken betydning er i så fall små og mellomstore byer tillagt?
- Hvilke roller, implikasjoner, potensialer og utfordringer ser ut til å være assosiert med ulike typer av byer og deres tilhørende regioner?

Innenfor både klassisk og nyere regionalteori belyses ulike sider av byer og byregioners funksjonalitet og dynamikk samt roller regionalt og nasjonalt. Enkelte teorier kommer inn på forhold som skiller mellom store og små byer uten at dette knyttes til klare kvantitative kriterier. Som teoretiske begreper brukes de i første rekke for å belyse prinsipielle ulikheter i strukturer og dynamiske egenskaper som karakteriserer to forskjellige typer og størrelser av urbane miljøer, og som i noen grad vil samvariere med befolkningstørrelse⁵.

Det finnes en betydelig *empirisk forskning* om byer/byregioner med ulike perspektiver, tilnærminger og avgrensinger. Det er imidlertid ikke så mye som belyser små og mellomstore byers dynamikk, utvikling og roller eksplisitt og komparativt. Mye av det som finnes på feltet er enten dybdestudier av enkeltstående små og mellomstore byer, eller mer ekstensive analyser av store aggregater av små og mellomstore byer. Det er mindre å se av komparative studier mellom små og mellomstore byer, og mellom små og mellomstore byer og storbyer i ulike land. Forskningen internasjonalt på feltet opererer også med en stor spennvidde i de kvantitative kriteriene som legges til grunn for begrepene 'små' og 'store' byer. Innenfor europeisk og nordamerikansk forskning brukes begrepene gjennomgående om befolkningskonsentrasjoner som ligger langt opp på størrelsesskalaen sammenliknet med norsk/nordisk begrepsbruk.

Det eksplisitte fokuset på små og mellomstore byer er som kjent trukket sterkere fram i nyere politikk og forskningsprogrammer nasjonalt og internasjonalt de senere årene. I EU-sammenheng er begrepet polysentrisitet blitt sentralt i nyere policydokumenter og

⁵ Generelt er teorier utviklet med basis i tidligere empirisk forskning, men de blir i varierende grad understøttet og bekreftet av nyere forskning.

FoU-programmer, og der vies små og mellomstore byer og bynettverk spesiell oppmerksomhet. Økende interesse for små og mellomstore byers betydning og utviklingsrolle gjenspeiles, som nevnt, også i nyere norske regionalpolitiske dokumenter (St.meld.nr.25(2004-2005)), og nyere FoU-programmer (Jf. Norges forskningsråds program DEMOSREG).

Både teori og forskning rundt små og mellomstore byers funksjoner og roller har derfor generelt vært preget av betydelig fragmentering nasjonalt og internasjonalt m.h.t. teorier, begreper, avgrensingskriterier, fokus og datakilder som legges til grunn. Det er lite sammenliknende og systematisk forskning. Generelt kan imidlertid teori og forskning rundt ”små- og mellomstore byers roller, funksjoner, utviklingskraft, potensialer og utfordringer” grupperes i følgende komplementære innfallsvinkler, med fokus henholdsvis på:

1. *Små og mellomstore byers indre vekstdynamikk* – med fokus på endogen utviklings- og vekstkraft – men også eksogene impulser eller påvirkninger.
2. Små og mellomstore byers servicefunksjoner og spredningseffekter i større territorier (regioner og nasjoner).
3. *Små og mellomstore byers rolle i funksjonelle bynettverk og -systemer* (d.v.s. intraregionale, transregionale eller transnasjonale bynettverk og -systemer uavhengig av byhierarkiet og sentralitet).

Teori og forskning under punkt 1 er rettet mot små og mellomstore byers endogene utviklingsbetingelser (f.eks. spesialisering/diversitet, lokalisering-/urbaniseringsfordeler) og utviklingsprosesser (eks. innovasjon og entreprenørskap, omstilling/vekst/nedgang, institusjonell kapabilitetsbygging). De senere årene er det også blitt en økende oppmerksomhet rundt byers/regioners attraktivitet og tiltrekningskraft, mye som følge av økt regionkonkurranse om ressurser, desentralisering av utviklingsansvar og humankapitalens viktigere rolle for vekst i nye næringer. Attraktivitet og tiltrekningskraft har imidlertid egentlig ikke bare med regioninterne forhold å gjøre, men også med mer relasjonelle forhold mellom regioner, som bidrar til ujevne ressursstrømmer mellom dem.

Bak ”dynamo”- og ”motor”- metaforene om byer er det en antagelse om at byene er energi- og vekstsentre for økonomisk utvikling med positive spredningseffekter og ringvirkninger utover byenes egne grenser, både regionalt og nasjonalt. Byene trekker så å si opp veksten i større regioner og nasjonalt. Under punkt 2 finner man ulike perspektiver og forskning som mer enn å analysere små og mellomstore byers interne dynamikk, er opptatt av små og mellomstore byers rolle i større territorier – enten som servicesentre/”støttemiljøer” for omlandet i funksjonelle regioner, eller som sprednings-sentre/drivkraft for vekst og utvikling i omlandet/landet. Dette berører også temaer om byenes nærende kontra tærende effekter for eget omland/større territorier/andre regioner.

Perspektiver og forskning under punkt 3 er gjerne rettet mot ulike former for relasjoner mellom byer/byregioner, enten i form av faktiske strømmer (f.eks. folk, varer, kapital) eller institusjonaliserte samarbeid (f.eks. bynettverk). Her inngår både spontane og planlagte strømmer og samarbeid mellom flere byer, enten innenfor eller på tvers av regioner/nasjoner. Mye oppmerksomhet er de senere årene blitt knyttet til ulike typer av polysentrisitet, både som spesialiserte nettverkssamarbeid mellom små og mellomstore byer (nasjonalt, transregionalt eller transnasjonalt), og som strømmer mellom urbane knutepunkter/noder/byer i ulike regioner og land.

I det følgende er det bare mulig å gi et lite riss av et utvalg av teori og forskning på disse hovedfeltene.

5.2 Små og mellomstore byers endogene vekstkraft og attraktivitet

I internasjonal og norsk forskning er det en økende oppmerksomhet og interesse for byer/regioners endogene vekstkraft⁶ og utviklingsevne, og hva det er som skaper ulik vekst og utvikling mellom forskjellige byer. I mye av denne forskningen rettes søkelyset mot byenes ulike størrelse, ressurstilgang, kapabiliteter, strategier og muligheter for egenbasert vekst og utvikling.

I mye av den internasjonale teori- og forskningslitteratur forklares byers ulike vekstkraft og dynamikk ofte med *agglomerasjonsteoretiske* resonnerer (Weber 1929, Marshall 1938, Hoover 1948/54, Jacobs 1969). I følge teorien gir geografiske konsentrasjoner av økonomisk virksomhet eksternøkonomiske fordeler og effekter. Det betyr at bedrifter og næringsmiljøer drar fordeler av reduserte transaksjonskostnader, felles infrastrukturer, kunnskapsoppbygging og kunnskapsmessige ”spillovers”. I den klassiske teorien var mye oppmerksomhet rettet mot hvordan geografisk nærhet bidro til å redusere transaksjons- og transportkostnadene, mens i nyere perspektiver er fordelene i større grad knyttet til betydningen nærhet gir m.h.t. å forsterke kunnskapsoppbygging og -overføringer, som bidrar til å styrke bedrifters og næringsmiljøers innovasjons- og vekstevne (Malmberg and Maskell 1997, Chesire & Malecki 2004, Oinas & Malecki 2004, Duranton & Puga 2000).

Det har vært skilt mellom to hovedtyper av næringskonsentrasjoner med ulik skala, diversitet og dynamikk, nemlig spesialiserte og generelle agglomerasjoner. *Spesialiserte agglomerasjoner* er næringsmiljøer dominert av bedrifter innenfor samme eller relaterte bransjer eller kunnskapsfelt. Dette er spesialiserte næringsmiljøer der bedriftene har lokaliseringfordeler⁷, og har innovasjons- og vekstevne særlig innenfor de bransjer/kunnskapsfelt man er spesialisert innenfor. *Småbyer* domineres eller preges ofte av slike spesialiserte agglomerasjoner, selv om de vil ha en noe bredere sektorsammensetning enn som så. Spesialiserte småbyer står gjerne ovenfor utfordringer med å unngå for sterk fastlåsing til modne næringer uten fornyelses- og utviklingsevne som man gjerne kan ha vært historisk spesialisert innenfor men hvor det ikke lenger skapes mange nye, attraktive eller varierte arbeidsmuligheter, men bindes store regionale ressurser. Her viser imidlertid forskningen til mange eksempler på ulike regionale strategier som bidrar til fornyelse av modne næringer eller utvikling nye vekstnæringer der man antar å ha potensialer. Strategier for å videreutvikle og fornye eksisterende bransjer man er spesialisert innenfor gjøres ofte blant annet gjennom å styrke de eksterne koplingene til personer, kunnskapsmiljøer og markeder utenfor lokalsamfunnet. I sistnevnte tilfelle organiserer man seg til større diversitet/komplementaritet i kunnskapsbaser/kilder og samarbeidspartnere utenfor lokalsamfunnet.

Større heterogene næringskonsentrasjoner betegnes ofte som *generelle agglomerasjoner*, og har et stort mangfold av næringer, kunnskapsbaser og infrastrukturer. Dette er miljøer som delvis preger og konstituerer *storbyer*, og omtales ofte som urbane agglomerasjoner,

⁶ Enkelt sagt betyr begrepet ”endogen vekst” at veksten kommer ”innenfra”, dvs. at sentrale elementer i de økonomiske vekstprosessene er knyttet til ”regioninterne” ressurser, institusjoner og mekanismer.

⁷ Dvs. eksterne fordeler for bedrifter, men interne for bransjen/næringsklyngen lokalt. Dette er fordeler i form av tilgang på spesialisert arbeidskraft, spesialiserte innsats-varer og tilpassede infrastrukturer, samt overføringer av spesifikk informasjon og kunnskap mellom bedrifter/organisasjoner innenfor bransjen/næringsklyngen.

gjerne med henvisning til storbyområder og konurbasjoner. Foruten lokaliseringsfordeler for en del spesialiserte klynger oppnår bedrifter og næringsmiljøer i slike områder også såkalte urbaniseringsfordeler⁸. Dette er fordeler forbundet med tilgang på generelle infrastrukturer og kunnskapsmessige spillovers mellom bedrifter i mange ulike bransjer og klynger. Dette skal gi storbyene vekstfordeler gjennom et mangfoldig næringsliv (diversitet)⁹, kritisk masse (størrelsen på næringsmiljøet) og en stor andel nye vekstnæringer (Duranton og Puga 1999). Dette brukes også til å ”forklare” storbyveksten gjennom det som skal være de ”sentrale vekstdrivere i kunnskapsøkonomien knyttet til kompetanseutvikling, innovasjon og nyetableringer” (OECD 2001). Diversitet gir robusthet i forhold til skiftende konjunkturer og teknologiske skift, og større muligheter for nye kombinasjoner og nyskaping på tvers av mange ulike bransjer og kunnskapsfelt. Foruten lokaliserings- og urbaniseringsfordeler, har et sterkere søkelys de senere årene (igjen) blitt satt på storbyenes attraktivitet og tiltrekningskraft på folk, kompetanse og kapital. Det øker opphopingen av folk og kapital til storbyene, og gir ytterligere drivstoff til videre næringsvekst og -restrukturering i storbyene (Florida 2005)¹⁰. Denne gjensidige vekselvirkningen og sammenhengen mellom nærings- og befolkningsutvikling er imidlertid et gjennomgangstema i by- og regionalforskningens historie, selv om betydningen av stor tilgang på human og kreativ kapital synes å være særlig viktig for næringsveksten i en kunnskapsøkonomi.

Internasjonalt er det en faglig debatt rundt spørsmålet om det er spesialiserte eller diversifiserte næringsmiljøer som er de mest økonomisk innovative og vekstkraftige. Her er det naturlig nok en flora av ulike målemetoder og indikatorer for innovasjon, som ofte er lite sammenliknbare og lite helhetlige. Deler av dette feltet er dominert av evolusjonær økonomisk teori om teknologisk utvikling, som har som en grunntese at teknologisk utvikling og nyskaping forutsetter diversitet i kunnskapsbasen (Nelson & Winter 1982). Flere empiriske studier internasjonalt indikerer også at diversifiserte lokalmiljøer (stort antall næringer)/større byer bidrar til å utvikle mer innovative bedrifter og høyere innovasjonsrater enn mer spesialiserte lokalmiljøer/småbyer (Feldman and Audretech 1999, Therrien 2003). Særlig skal små bedrifter ha fordeler av lokal/regional diversitet fordi de ikke kan dekke sitt kunnskapsbehov bedriftsinternt (Kelly and Helper 1999). Enkelte norske studier har til nå *ikke* dokumentert klart høyere innovasjonsrater (definert som bedrifter med nye/vesentlig forbedrede produkter/prosesser siste tre årene) i storbyene kontra små- og mellomstore byer. Derimot er det dokumentert at nyetableringsrater og FoU-intensitet er klart høyere i storbyene enn i små og mellomstore byer (Gundersen 2002, Spilling 1998, Asheim og Isaksen 1996). I enkelte (høy-) teknologinæringer er sogar innovasjonsratene i etablerte bedrifter klart høyere i spesialiserte småbyer enn i storbyene (Onsager 2005).

⁸Eksterne fordeler for bransjer/næringsklynger, men interne i forhold til det samlede regionale næringsmiljøet, knyttet til et stort/varierte arbeidsmarked/pool av arbeidskraft, omfattende stordrifts- og flerdriftsfordeler i forhold til input, service og generelle infrastrukturer, mangesidige kunnskapsmessige ”spill-overs” mellom ulike bransjer/klynger.

⁹Hoover (1947) og Jacobs (1969) hevdet at byer har fordeler i kraft av deres økonomiske og sosiale forskjellighet (diversitet). Argumentet særlig til Jacobs var at diversitet fremmer tilfeldige møter mellom mennesker og dermed innovasjon. Florida (2002) argumenter for at diversitet i kosmopolitiske byer er knyttet til allsidige nettverk og mindre regelbundethet, som skal fremme kreativitet og innovasjon. Svakheten ved begge er at de ikke forklarer hvordan bedrifter nyter fordeler av diversitet i storbyer, som andre har forklart gjennom begrep som ”local buzz and global pipelines” (Bathelt, Malmberg og Maskell 2002).

¹⁰Dette har gitt mange storbyer sterk vekst de senere årene, som forenkelt har blitt ”forklart” med deres gunstige næringsklima (”business climate”) og attraktive menneskemiljøer for den ’kreative klasse’ (”people climate”), som stimulerer utviklingen i nye kreative næringer (iflg. Florida 2005).

Mye tyder derfor på at man kommer galt av sted om man holder fast ved enkle sammenhenger mellom antallet næringssektorer på den ene side, og høye innovasjonsrater og økonomisk vekstevne på den annen side¹¹. Typer av næringssektor kan være vel så viktig¹². Slike operasjonaliseringer får heller ikke tak i spesialiseringer innenfor et kunnskapsfelt, som ofte vil gå på tvers av mange næringer og være vel så viktig for innovasjonsevne. Type eller antall næringer/sektorer sier heller ingen ting om relasjoner innenfor og mellom næringer, som kan ha stor betydning for innovasjonsform og -evne. Variasjoner i næringsstruktur i et område gir ingen garanti for at det er relasjoner mellom næringene av betydning for bedriftenes innovasjonsevne eller nyetableringsevne. Derimot er det rimelig å anta at muligheten for at det kan oppstå flere nye utradisjonelle kombinasjoner med innovative potensialer mellom ulike bedrifter og kunnskapsbaser, over tid tendensielt vil være større i diversifiserte enn i spesialiserte miljøer (Oinas and van Gils 2001).

Nyere perspektiver på (inter-)nasjonale innovasjons- og bysystemer synes imidlertid å vise til at diversifiserte og spesialiserte byregioner komplementerer hverandre – og ofte inngår i eksterne relasjoner til hverandre. Diversifiserte miljøer/byer bruker eksterne relasjoner til å opprettholde og videreutvikle det innovative potensialet innenfor sine diversifiserte teknologiske kapabiliteter, mens spesialiserte småbyer med smalere økonomisk basis bruker eksterne relasjoner for å kompensere for mangelen på regional diversitet.

Generelt gir agglomerasjonsteorien ingen kvantitative kriterier for henholdsvis små og store byer. Søkelyset rettes mer mot funksjonsinnhold, grad av mangfold/spesialisering, lokalisering- eller urbaniseringsfordeler, enn mot konkret størrelse på folketall, næringer etc. Økt befolkningsstørrelse vil imidlertid ofte kunne samvariere med økende næringsdiversitet. Samtidig vil også agglomerasjonsulemper i noen grad samvariere med økende befolkningsstørrelse, som har medvirket til at i en del europeiske land er det de mellomstore byene, og ikke storbyene, som vokser sterkest økonomisk og demografisk (CE 2004).

Dette leder over til et moment med relevans for små og mellomstore byers egenskaper og utvikling i mange europeiske land de siste tiårene. I forskningslitteratur og politikk har mye oppmerksomhet de senere årene vært rettet mot (agglomerasjons-) *fordelene* ved samlokalisering. Dette kan synes rimelig ut i fra at mye av den nye næringsveksten har vært konsentrert til agglomerasjoner, både i form av regionale næringsklynger og større byregioner. Et trekk ved kunnskapsøkonomien så langt synes å være at økonomisk aktivitet og vekst er sterkt konsentrert til agglomerasjoner i byer og by-regioner (Eurostat 2002, Cooke 2002). Men når mye av oppmerksomheten har vært rettet mot fordeler og positive effekter av samlokalisering, kan det være grunn til å minne om at økonomisk teori også omtaler *ulemper* ved samlokalisering, og tidligere forskning viser at dette særlig rammer pressområder og storbyer. Dette knyttes gjerne til trengselseffekter og kostnader ved samlokalisering (eiendomspriser, tomte-, kø- og miljøproblemer, økte

¹¹I empirisk forskning er det vanlig å operasjonalisere 'diversifisert/ spesialisert' byer/regioner etter antall næringer med overrepresentasjon etter Naceinndelingen. Dette påvirkes imidlertid av aggregeringsnivået for næringer og regionnivået som enhet. Slik operasjonalisering får imidlertid ikke tak i spesialisering innenfor et kunnskapsfelt som ofte vil gå på tvers av mange næringer.

¹²Forskningen viser at bransjespesifikke egenskaper er svært viktig for innovasjonsaktivitet i bedrifter og regioner. Innovasjonsmønstre varierer mye mellom bransjer, regioner og land. Dette understreker viktigheten av bransje-spesifikkhet (event.kunnskapsfelt) når man analyserer innovasjonsformer, -rater, -funksjoner og -evner. Det er derfor det også er utviklet en omfattende næringsmessig taksonomi som klassifiserer bransjer bl.a. innenfor ulike typer kategorier innovasjonsformer og -roller (eks. inndelingen mellom kjerne, sekundær og "andre" sektorer).

kostnader ved rekruttering/opplæring/ ”turnover”/ intern kunnskapsoppbygging osv.). Slike konsentrasjons- og pressproblemer har bl.a. svekket mye av vareproduksjonens tidligere lokaliseringfordeler i storbyene. Det har bidratt til storbyenes omfattende næringsmessige restruktureringer, og ført til utflyttinger, relokaliseringer og vekst av mye vareproduksjon i mindre byer og regioner.

Den såkalte ”turn-around”-trenden på 1970-tallet handlet en del om dette, d.v.s. om industriens relokalisering og flytting fra storbyene til småbyer og distrikter i mange vestlige land. I Norge gikk prosessen parallelt med en desentralisert vekst i offentlig sektor. Deler av prosessen har i noen grad blitt videreført fram til i dag, ved at det nettopp er de små- og mellomstore byene som i mange land, inkludert Norge¹³, har befestet sine posisjoner som vareproduserende og industrielle sentra, mens storbyene og utkant-distriktene nesten ikke har industriell produksjon igjen. Kombinasjonen av storbyenes urbaniseringsulemper, og småbyenes lokaliseringfordeler, ser med andre ord ut til å ha bidratt til å gjøre små- og mellomstore byer til viktigere industrielle sentra og knutepunkter.

I denne forbindelse kan det være grunn til også å ta et raskt historisk tilbakeblikk på forholdet mellom utviklingstrekk og rådende teorier på områder. Mye av den internasjonale litteraturen og forskningen utover på 1970-tallet var mest opptatt av den høye veksttakten i storbyene, og her fikk agglomerasjons- og urbaniseringsteoriene status som ”naturlover” som drev utviklingen lineært og entydig i retning av økt vekst bare i storbyene. Utover på 1970- og 1980-tallet ble det i mange land avdekket et langt mindre entydig vekstmønster i forhold til bystørrelser og sentralitet, både økonomisk og demografisk. Prosesser som bidro til en viss ”desentralisering” ble bl.a. knyttet til at (delvis etter Illeris 2002);

- industriproduksjonen flyttet ut fra storbyene til de mellomstore og små byregionene med lavere produksjons- og transportkostnader, mer stabil arbeidskraft, bedre ekspansjonsmuligheter etc.
- spesialiserte industrimiljøer/klynger ble opprettholdt, videreutviklet og styrket i mange små- og mellomstore byer, mens industrien i storbyer og distrikter gikk sterkt tilbake.
- lokal tjenesteyting (f.eks. utdanning, helse, sosial) fikk en relativt høyere vekstrate i små- og mellomstore byregioner.
- kommunikasjonsutviklingen (bil, fly, bane, TV, telekom) bidro til at nærings- og familielivet i småbyene ble mindre isolert i forhold til omverdenen, og småbyenes attraktivitet som bosted økte i forhold til storbyene. Dette har til det siste bidratt til å attrahere kvalifiserte personer, som igjen bidrar til nyetableringer og næringsvekst. Illeris knytter for øvrig dette særlig til småbyer i områder med ”behaglig klima, attraktive landskap og bymiljøer”.

Disse utviklingstrekkene satte økt fokus på små- og mellomstore byers fortrinn, utviklingsformer og muligheter. Ett trekk ved utviklingen har vært at internasjonal handel er blitt relativt viktigere for mange av småbyene (der hoveddelen av industrien er

¹³Eksempelvis har vareproduksjonen, og særlig industrien, på for eksempel Østlandet utviklet seg klart sterkest i småbyene (eks. Sarpsborg, Halden, Fredrikstad, Horten, Kongsberg, Hønefoss, Gjøvik-Raufoss, Hamar, Skien-Porsgrunn), mens storbyen Oslo har tapt nesten all industri. Utviklingen i småbyene skyldes en relativt sett sterkere konsolidering og utvikling av egen produksjon, men også innflytting av industri fra Oslo og utlandet.

lokalisert) sammenliknet med storbyene¹⁴. Oversikter fra Danmark over ulike byers eksportandel viser at små og mellomstore byer har en langt høyere eksportandel enn storbyene (Illeris 2002).

Lokaliseringsfordeler for ulike typer industriell vareproduksjon ser med andre ord ut til å ha blitt sterkere vedlikeholdt og videreutviklet i små og mellomstore byer enn i storbyene. Mange små og mellomstore byer har også over lang tid arbeidet systematisk med å styrke sine lokaliseringfordeler gjennom lokale/regionale utviklingspolitiske engasjementer og tiltak for å styrke kunnskapsmessige infrastrukturer og innovasjonssystemer tilpasset egne fortrinn og muligheter, samt styrke egen tiltrekningskraft på folk og kapital (akkvisjonsstrategier m.m.). De senere årene har mange små og mellomstore byer også blitt integrert i bynettverk, som har gitt økt tilgang til komplementære kunnskapsressurser og servicefunksjoner, og bedre synliggjort deres styrke og attraktivitet (se senere omtale). Det kan også være grunn til å minne om at mye av den internasjonale næringsorienterte regionalitteraturen fra 1980 og 1990-tallet nettopp belyste innovasjon og økonomisk vekst i dynamiske næringsregioner ("industrielle distrikter", "nye produksjonsområder" etc., jf. Scott 1988, Storper & Walker 1992), som i stor grad var miljøer lokalisert i små- og mellomstore byer.

Til slutt kan det være grunn til å understreke at små og mellomstore byer er karakterisert ved et *stort mangfold* m.h.t. typer og grader av spesialisering/diversitet (Illeris 2002, Rydningen 2004, Onsager og Selstad 2004). Noen driver primært tjenesteyting og produksjon for lokal-/regionmarkedet, mens andre har et større innslag av spesialisert vareproduksjon/ serviceytelser med et nasjonalt/internasjonalt marked. Storbyer er også forskjellige, selv om de kan synes noe mer ensartet spesialisert innenfor ulike tjenesteytende sektorer særlig rettet mot hjemmemarkedet (Illeris 2002). Variasjonsbredden m.h.t. hvilken økonomisk basis de bygger på, er spesialisert innenfor og preget av, synes å være stor for små og mellomstore byer. En gruppe har en stor andel vareproduserende næringer rettet mot ulike eksportmarkeder, men disse er relativt konkurranseutsatte og sårbare byer. Andre har langt mindre eksportrettet vareproduksjon og er mer dominert av ordinær tjenesteyting for eget regionalt markedet. Det finnes også små og mellomstore byer med økende innslag av "storbyegenskaper", for eksempel med hensyn til omfang og vekst innenfor kultur- og kreative næringer. Her vil man også ha spesialvarianter av små og mellomstore byer som grenser til, eller er integrert i storbyregioner, og der noen er sterkt påvirket av storbyens dynamikk, arbeidsmarked og konjunkturer. Dette betyr at små og mellomstore byers nærings- og befolkningsstruktur samt dynamikk er påvirket av deres sentralitet og plassering innenfor større by- og regionsystemer.

5.3 Helhetlig perspektiv på endogen vekstevne og attraktivitet

I internasjonal og norsk forskning har det som nevnt vært en økende interesse for byers/regioners endogene vekstkraft og utviklingsevne, og hva det er som skaper egenart, ulik vekst og utvikling i byer/regioner. Mye av fokuset har vært rettet mot grader av og egenskaper ved næringsmessig spesialisering, og tilhørende ressursgrunnlag,

¹⁴Ut over å produsere service til seg selv, produserer storbyene hovedsakelig serviceytelser til deres egne land (Illeris 2002). Enkelte serviceytelser eksporteres naturligvis, men det handles internasjonalt langt mindre med tjenester enn med landbruks- og industrivarer (servicetjenester internasjonaleses hovedsakelig gjennom direkte utenlansinvesteringer, ved at det bygges opp avdelinger i fremmede land eller kjøpes opp eksisterende lokale virksomheter der).

kapabiliteter, strategier og muligheter for egenbasert vekst og utvikling. Å fokusere på spesialiserte næringer/klynger er imidlertid ikke tilstrekkelig for å belyse samlede vekst- og utviklingsprosesser i små og mellomstore byer/regioner, som vil være påvirket av mange flere sektorer og næringer enn de man er spesialisert innenfor. For å få tak i dette må man analysere små og mellomstore byers nærings-/sektorstrukturer i sin helhet, samt hvordan utviklingen i ulike sektorer og næringer er, samspiller og slår ut samlet.

Dette påvirkes også av områdets tiltrekningskraft og tilgang på folk, kompetanse og kapital utenfra. Attraktivitet er imidlertid et mer relasjonelt aspekt ved utviklingsevnen, fordi det går på områdets relative konkurransevne og tiltrekningskraft på folk og kapital. Det påvirker imidlertid regioners samlede ressurstilgang og er derfor et viktig element i forståelsen av områdets ulike vekst og utvikling. I forskningen har imidlertid denne nære koplingen mellom endogen vekstevne og attraktivitet ikke alltid vært like godt tydeliggjort eller analysert. Enkelte arbeider fra de senere årene, som behandler dette i Norge og internasjonalt, viser at små og store byregioners ulike sysselsettings- og befolkningsvekst ofte er nært knyttet nettopp til ulikheter i endogen vekstkraft og tiltrekningskraft – og til samspillet mellom disse (Onsager m.fl. 2003, Onsager og Selstad 2004, Vestby 2005, Florida 2005).

Tendensen til at gjennomsnittlig vekstrate i sysselsettingen øker fra små, til mellomstore og store byer, har på dette grunnlaget vært knyttet til ulik strukturell vekstkraft (andel modne/nye næringer, grad av spesialisering/ allsidighet, andel høyt utdannede/kreativ kapital) og tilganger på ressurser utenfra (folk, kompetanse, kapital). Ser man nærmere på utvalg av små og mellomstore byer er det stor variasjon i både endogen vekstkraft og tiltrekningskraft, og dermed også i vekstevne, som ikke er direkte korrelert med størrelse. I Norge er det dokumentert at små og mellomstore byer av ulik størrelse kan ha en sterk endogen vekstkraft, men svak tiltrekningskraft, og omvendt (Onsager og Selstad 2004).

5.4 Små og mellomstore byers funksjoner, ringvirkninger og spredningseffekter i regioner/nasjoner

I mye av litteraturen, forskningen og politikken de siste par tiårene finnes mange antagelser og noe ujevn dokumentasjon på små og store byers rolle som ”servicesentra” på den ene side, ”dynamoer”/ ”motorer”/ ”energisentra” for økonomisk vekst og utvikling (med effekter utover byenes egne grenser) på den annen side. Dette kan knyttes til tre litt ulike perspektiver; (i) funksjonell avhengighet mellom by og omland (funksjonelle regioner), (ii) at byenes høye økonomiske veksttakt ”bidrar forholdsvis mye” og/eller ”trekker opp” nasjonal økonomisk vekst, og (iii) byenes økonomiske spredningseffekter utover byens grenser til større territorier.

Internasjonal forskning og politikk har de siste par tiårene satt sterkere søkelys på den sentrerte byregionen, dvs. den *funksjonelle byregion* bygd opp gjennom et funksjonelt avhengighetsforhold mellom by og omland. Det økonomiske grunnlaget for denne er kommunikasjonsutviklingen og en stadig mer framskreden arbeidsdeling, ikke bare mellom primær og sekundærnæringer, men også en framvoksende tertiærsektor. Selv om tjenesteytende sektor har utviklet et mer desentralisert mønster, er den samlet overrepresentert (særlig privat tjenesteyting) i storbyene, mens bildet er langt mer variert for små- og mellomstore byer. Mye av det samme mønsteret ser vi i Norge, men her har samtidig små utkantkommuner med spredt bosetting større overrepresentasjon av offentlig tjenesteyting enn byene (Onsager og Selstad 2004). Relasjonene mellom by og land reproduseres ikke bare fordi omlandet er avhengig av de tjenestene sentrene tilbyr.

Siden tjenesteyting er den største sektoren i dag, er det også den som skaper de fleste arbeidsplassene omlandsbefolkningen pendler til. Opphavsmannen til servicenæringenes lokalisering W. Christaller (1933) beskrev nettopp byregionen som en interaksjonsregion hvor byene var omlandsdannende noder for servicenæringene. Jo flere servicefunksjoner, desto høyere sentralitet. Fordi man ofte mangler gode nok data om tjenestefunksjonene, brukes ofte innbyggertallet i senteret som uttrykk for sentraliteten.

En annen innfallsvinkel til små og store byers rolle som energisentra fikk man internasjonalt utover på 1980-tallet. Her ble ulike *byregioners rolle for næringsutvikling og økonomisk vekst i nasjoner* trukket fram. Det ble på mange måter tatt et oppgjør med troen på at det er nasjonene som driver den økonomiske utviklingen. I stedet ble byer og spesialiserte næringsregioner trukket fram som de sentrale ”drivkreftene/arenaene” bak økonomisk vekst i nasjonene. Et hovedperspektiv var her rettet mot storbyenes rolle for økonomisk vekst, med sine fortrinn i stort markedsunderlag, diversitet og evne til utvikling av nye tjenestenæringer (Jacobs 1985). Dette perspektivet var langt på vei i tråd med Christallers sentralstedsteori, men samtidig en utvidelse. Foruten å være regionale sentere ble storbyene omtalt som noder og forbindelsesledd til globale nettverk (Castells 1998). Der importeres kunnskap og produkter, som tilpasses og videreutvikles i lokalnasjonal kontekst. Dette gir opphav til imports substitusjon og innovasjon, som leder til utvikling og vekst i gamle og nye næringer.

Et annet hovedbidrag kom fra ny økonomisk geografi, hvor man belyste ”postfordismen” og hvordan ny næringsvekst var forankret til ”spesialiserte produksjonsområder” og ”nye industrielle distrikter” (Piore and Sabel 1984). Dette var områder der mange små- og mellomstore bedrifter samarbeidet og konkurrerte, og hvor man gjennom nettverk, fleksibilitet og mangedriftsfordeler utviklet nye næringer/markedsnisjer og samtidig utkonkurrerte masseproduksjon i en del modne bransjer. Dette var en type produksjonsmiljøer uten entydige lokaliseringsmønstre i forhold til sentralitet, men mange av de internasjonale casene som belyses, skriver seg fra små- og mellomstore byregioner.

Til temaet *byenes spredningseffekter* har den klassiske teorien gått på at byer fungerte som økonomiske vekstpoler (”growth poles”) med positiv spredningseffekter for økonomisk vekst og utvikling til naboregioner og andre områder nasjonalt. Mye av teorien var knyttet til en kopling mellom sentralstedsteori (Christaller 1933) og diffusjonsteori (Perroux 1964), og hvor tesen var at om man styrket byene ville det gi vekstspredning særlig til naboregionene, og så å si trekke opp den økonomiske veksten i hele landet. Perroux tok imidlertid opprinnelig ikke stilling til regionale spørsmål, men fokuserte på innovasjons- og spredningseffekter innenfor og mellom sektorer i en økonomi. Istedenfor å føre til sterkere vekst alle steder, vil den totale veksten bli større, hvis man velger strategiske sektorer hvorfra det er maksimal spredningseffekt. Teorien ble senere utvidet til også å gjelde regional utvikling, og ble brukt til å argumentere for utpeking av vekstsentra, byer, hvor spredningseffekter kunne forsterke naboregionenes økonomiske utvikling.

Tankegangen fikk gjennomslag i mange land på 1960-tallet, men ble utover på 1970-tallet forlatt, før den dukket opp med ny styrke på 1990-tallet. Enkelte hevder at vekstsentrene ikke ga de forventede resultatene på 1960-tallet fordi ”ideen ble utvannet” – ettersom for mange småsteder fikk vekstsenterstatus etter lokalpolitisk press, som gjorde at hvert senter fikk tildelt for små ressurser (Illeris 2002). Illeris finner imidlertid heller ikke empiri som underbygger vekstsenter-teorien når han analyserer spredningseffekter fra nasjonale hovedsteder og økonomiske sentra. I følge teorien bør effektene være sterkest i naboregionene og avtagnede med økende avstand. Når han ser på utviklingen i større byer i ulike land i perioden 1955-2000 finner han et svært varierende bilde, som samlet ikke

underbygger vekstsenterteoriens tese om vekstspredning (op.cit). Et moment her er at det teoretiske grunnlaget for vekstsenterteorien kan synes noe tynt. Teorien bygger på antagelsen om at kjedereaksjoner mellom sektorer i økonomien er de samme som kjedereaksjoner mellom naboregioner. At en sektor i vekst kjøper input fra bestemte andre sektorer som gir vekstimpulser til naboregioner, er en antagelse som er dårlig empirisk belagt. Det finnes ingen god dokumentasjon som viser hvordan kjedereaksjoner utenfor en sektors egen region fordeler seg i det geografiske omlandet. Her er det generelt en stor mangel på godt statistisk datagrunnlag.

Selv om vekstspredningsteorien kan virke besnærende, er det lite empirisk dokumentasjon av teoriens gyldighet for små og mellomstore byer spesielt. Et annet men delvis relatert perspektiv, er knyttet til "urban sprawl", det vil si det fenomenet at naboregioner til storbyer påvirkes av deres vekstdynamikk og integreres stadig sterkere i deres arbeids-, bolig- og servicemarkeder. Her fins en god del litteratur som beskriver utviklingen av små og mellomstore sovebyer og "middelklassegettoer" rundt de store byene.

Så langt har vi ikke kommet over empiriske analyser som eksplisitt ser på spredningseffekter fra små og mellomstore byer. Spredte analyser på feltet i Norden fra de senere årene er avgrenset til større nordiske byer, og hvor man gjerne har sett på hvorvidt nyetableringer, innovasjonsprosjekter og utenlandske investeringer har positive spredningseffekter fra storbyene og ut til et større omland eller andre deler av landet. Selv om det her ikke finnes noen helhetlige analyser fra enkeltland, eller sammenliknbare analyser mellom landet, gir enkelte svenske og danske studier i noen grad en bekreftelse på at det finnes slike positive spredningseffekter fra storbyene, mens norske studier ikke gir helt den samme bekreftelsen. Analyser i Sverige viser at større byer i sterkere grad enn småbyer er arenaer for framvekst av nye bedrifter og næringer, og at storbyene har økonomiske spredningseffekter utover byens grenser ved at nyetableringer i eksisterende/nye bransjer i Stockholm har en positiv effekt for fornyelsen av næringslivet i andre byer og regioner i landet (Regionplan- og trafikkontoret 2003). Analyser i Danmark viser at storbyene der fungerer som "kuvøse" for nye virksomheter, som spres til små- og mellomstore byer (CE 2003, 2004). Disse studiene viser til en sterkere spredningseffekt av nyetableringer fra storbyen til det øvrige Danmark enn den motsatte vei, inklusive fra små og mellomstore byer. Studiene viser også at når utenlandske virksomheter etablerer seg i storbyen, skapes det økonomisk vekst også utenfor (spredningsfaktor på 1,2). En annen dansk studie (Kristensen og Henry 1998) gir støtte til at vekst i byer gir positive ringvirkninger for vekst i omlandskommuner gjennom at folk med arbeid i byen flytter ut/bor i omlandet og at omlandskommuner får tilført flere bedrifter og nyetableringer som bruker byen som marked og/eller arbeidskraftreservoar. Studier av Osloregionen viser imidlertid bare svake/små positive spredningseffekter fra storbyen til andre regioner (Isaksen 2000 a,b, Braadland 2000 a,b). Studiene viser at Osloregionen i liten grad fungerer som "kuvøse" for nyetableringer som kommer andre steder, og heller ikke fungerer som senter for næringsrettet kompetanse til innoverende bedrifter lokalisert andre steder i Norge.

Analyser av ulike byers spredningseffekter i Norden har med andre ord stort sett vært avgrenset til storbyene, og om hvordan nye næringer, bedrifter og kunnskaper spres til bedrifter i omlandet. Det er også få systematiske nyere studier av nærende og tærende effekter mellom ulike byer, deres omland og landet for øvrig, knyttet til mobilitets- og flyttestrømmer av folk, kompetanse og bedrifter.

5.5 Små og mellomstor byers roller og utviklingspotensialer i bynettverk

I den klassiske teorien heter det at viktige tilvekstimpulser i nasjoners vekst og utvikling er knyttet til byhierarkiet. Den klassiske teorien går ut på at det er fra storbyene, hvor hoveddelen av de innovasjonstunge og kunnskapsintensive næringene og funksjonene er lokalisert, at kunnskap og vekstimpulser spres nedover i byhierarkiet til små- og mellomstore byer. I nyere litteratur legges det større vekt på at det er bysystemets samlede konfigurasjon, ikke minst relasjonene mellom bysystemenes ulike deler, som er avgjørende for deres funksjon, inkludert deres effektivitet når det gjelder å generere og spre vekstimpulser til samfunnsøkonomien (Jørgensen 2005)¹⁵. Dette er perspektiver som i særlig grad har satt fokus på små- og mellomstore byers roller, samarbeid og utviklingspotensialer.

I nyere litteratur er det et par ulike perspektiver som gis mye oppmerksomhet. På den ene siden belyses *bynettverk i form av spesialiserte nettverk mellom økonomiske aktører i ulike byer og områder*. Dette har de siste tiårene blitt knyttet til en stor litteratur rund nettverksbegrepet i regional- og næringsteori og -forskning. Hovedkonklusjonen i denne litteraturen er at kunnskap og innovasjon ikke alltid spres seg fra storbyer til småbyer, som ringer i vannet fra øverst til nederst i byhierarkiet. Analyser av geografiske agglomerasjoner og dynamiske regionale klynger viser at disse ofte har overløke koplinger og ”global pipelines”, dvs. direkte forbindelser utover lokalmiljøet til bedrifter og kunnskapsmiljøer i ulike regioner og nasjoner (Bathelt et.al. 2002). Her utveksles informasjon og kunnskap begge veier og direkte mellom enheter lokalisert i ulike byer og regioner, snarere enn å spres enveis nedover i et hierarkisk bysystem slik man tradisjonelt antok (Camagni 1993, Oinas & Malecki 2002). Forskning fra Norge viser også at enkelte spesialiserte småbyer og næringsmiljøer er integrert i innovasjonssystemer av multinivåtypen, hvor lokale bedrifter inngår i komplekse kunnskapsnettverk til personer og organisasjoner på mange ulike geografiske nivåer som ikke bare følger byhierarkier (Onsager red. 2005). Den nyere sosioøkonomisk orienterte by- og regionalforskningen har i dette perspektivet hentet innsikter som utfordrer den klassiske ”Cristallerske” byhierarkioppfatningen. I forlengelsen av det som ble omtalt i foregående kapittel, og i tråd med nyere forskningslitteratur på feltet, er det også slik at agglomerasjonsfordeler som bidrar til kunnskapsutvikling og innovasjon ikke bare kan avgrensnes til storbyene, men også til mange småbyer som har utviklet høy innovasjonsevne innenfor spesielle kunnskaps- og produksjonsfelt.

Betydningen av bedriftsnettverk og -relasjoner har i enkelte land også resultert i praktisk by- og regionalpolitikk. Gjennom nettverks- og klyngeprogrammer søker man å styrke samhandlingen internt i regionale produksjonsmiljøer, og tilkoplingen ut til kunnskapsmiljøer i andre regioner. På denne måten søker man å utvikle mer funksjonelle bedriftsnettverk og innovasjonssystem uavhengig av sentralitet og byhierarkier, og da ikke bare i og omkring storbyene, men også mellom aktører og institusjoner i ulike små- og mellomstore byer nasjonalt og internasjonalt.

¹⁵ De senere årene har det i litteraturen omkring byer og bysystemer blitt en økende kritikk av ”teorier om optimal bystørrelse” med teorier om ”den nyklassiske Christallerske byen” og ”nettverksbyen” (Capello og Camagni 2000). Capello og Camagni 2000 hevder det ikke finnes noen ”optimal bystørrelse” men en ”effektiv størrelse”, som er betinget av byens funksjonelle egenskaper og organiseringen inngår i det større urbane (by-region-) systemet den inngår i.

Det andre perspektivet på *bynettverk er knyttet til utviklings- og planleggingsfeltet*. I dokumenter om ESDP pekes det på det uholdbare i at den økonomiske aktiviteten og tilveksten i EU skjer innenfor ”pentagonet”, og det er behov for å utvikle strategier for hvordan en mer desentralisert økonomisk vekst kan styrkes på europeisk nivå gjennom mer slagkraftige polysentriske regioner utenfor pentagonet. Europeiske byregioner er i ulik grad avhengig av de globale byene – i og med at de er porøse kan man ikke snakke om noe europeisk byhierarki (Taylor 2004). Derimot finnes det muligheter for å snakke om regionale bysystem, der utviklingsveiene kan avvike fra utviklingen i pentagonet. Bysystemet rundt Østersjøregionen er et slikt subsystem som har i seg muligheter til å etablere et sterkere integrert område – bl.a. gjennom en videreutvikling av nettverksarbeidet i Østersjøbyene. Innenfor bynettverk i Tyskland arbeider man med et antall ulike problemstillinger, men felles for dem er at de har oppstått som følge av en rekke problemer som ikke fanges opp via det hierarkiske plansystemet og/eller den hierarkisk oppdelte offentlige forvaltningen (Jørgensen 2005). På den måten har man kunnet løse problemet som omfatter samordningen av ressurser i og mellom ulike små og mellomstore byer, eller sett til at bynettverk er i besittelse av de samlede ressurser som gjør at de kan omfatte funksjoner med regional rekkevidde.

Bynettverk, d.v.s. samarbeid mellom byer i en region, eller på tvers over grenser, regionale som nasjonale, kan skape en plattform for planleggingsinstanser (eks, Østersjøsam arbeidet). Her kan samarbeidet bety en garanti for investering, samordning og optimalisering på infrastrukturområdet.

Oppsummeringsvis har vi her omtalt prosesser i retning av utviklingen av bynettverk uavhengig av nasjonale hierarkiske bystrukturer, og hvor det er snakk om både ”private” bedriftsnettverk og ”offentlig initierte” utviklingssamarbeid med andre, likeartede og komplementære byer, nasjonalt og internasjonalt. Dette gir i økende grad små og mellomstore byer tilgang på komplementære ressurser og samarbeidspartnere, og styrker små og mellomstore byers endogene vekstkraft og attraktivitet på nye måter.

Litteratur

- Aldskogius, Göran (2002): *Urban Policy in the Structural Policy of the European Union*. CERUM Working Paper 21, Umeå
- Asheim B.T. og A. Isaksen (1996): *Location, agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway ?* Step-report 13:1996
- Bathelt, H., Malmberg, A. og Maskell P. (2002): "Clusters and Knowledge: Local Buzz, Global Pipelines and The Process of Knowledge Creation". *DRUID Working Paper* No 02-12.
- Baumgart, Sabine (2004): Einführung in das Forschungsthema "Klein- und Mittelstädte"
I Baumgart, S. et.al. Klein- und Mittelstädte – Verkleinerte Blaupausen der Großstadt? Srp papers 1 2004.
- Bengs, Christer & Kaisa Schmidt-Thomé, eds. (2005): *Urban-rural relations in Europe*
- Bibby, Peter og John Shepherd (2004): *Developing a New Classification of Urban and Rural Areas for Policy Purposes – the Methodology*
- Bourdieu, Pierre (1996): *Symbolisk makt*. Oslo: Pax.
- Braadland, T.E. (2000a): *Norske vekstnæringer på 90-tallet*, R-06, Step-rapport, Oslo.
- Braadland, T.E. (2000b): *Osloregionen som nasjonal nyskapingsnode*, R-07, Step-rapport, Oslo.
- Bradley, Karen, John Jørgensen och Erik Gløersen (2004): *Stadspolitiska utblickar i Europa*. Rapport Juni 2004. Boverket.
- Camagni, R. (1993): "From city hierarchy to city network: reflections about an emerging paradigm". I Laschman & Nijkamp(eds.): *Structure and Change in the Space Economy*, s.66-90. Berlin: Springer Verlag
- Capello, R. & R.Camagni (2000): *Beyond Optimal City Size: An Evaluation of Alternative Urban Growth Patterns*. *Urban Studies*, Vol.37, No.9, 1479-1496, 2000.
- Castells, M. (2000): *The Rise of the Network Society*. 2. Edition, Oxford: Blackwell Publishers.
- CE (2004): Copenhagen Economics og Inside Consulting (2004): *Regionernes konkurrenceevne*. Copenhagen Economics and Inside Consulting.

- Cheshire, P.C. & E.J. Malecki (2004): "Growth, development and innovation: a look backward and forward". *Regional Science* vol.83, s.249-267.
- Christaller, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena: Gustav Fischer (Translated (in part), by Charlisle W. Baskin, as *Central Places in Southern Germany*. Prentice Hall 1966).
- Courtney, P. and A. Errington (2003): Small towns as 'sub-poles' in European Rural Development: Policy, Theory and methodology. Paper, University of Gloucestershire.
- Courtney, Paul, Denis Lépicier and Bertrand Schmitt (2005): Rural firms and the local economy – A focus on small and medium sized towns. Paper. 45th Congress of ERSA, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August 2005.
- Dale, Britt (1994): *Service og samfunn i endring. Utviklingstrekk i tjenestesektoren belyst med et regionalt og forbrukerorientert perspektiv*. Trondheim: Geografisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Dale, Britt (1995): Service og velferd i uttynningssamfunnet. I: Aasbrenn, K. (red.) *Livskraftige uttynningssamfunn – en nordisk antologi*. København: NordREFO.
- Duncan, James (1993): Site of representation: Place, time and the discourse of the other. I: Duncan, J. og Ley, D. : *Place/culture/representation*. New York: Routledge.
- Duranton and Puga (2000): "Diversity and Specialisation in Cities: Why, where and when does it matter?" *Urban Studies*, 37, 3: 533-555.
- Errington, A. and P. Courtney (2000): Tracing the "economic footprints" of market towns. A methodological contribution to rural policy analysis. Contributed paper prepared for the Agricultural Economics Society Conference, Manchester 14-17 April 2000.
- ESPO 1.1.2. Final report*. ESPON, Luxembourg
- Feldman, M.P. & D.B. Audretsch (1999): "Innovation in cities: Science-based diversity, specialisation and localized competition." *European Economic Review* 43:409-29.
- Florida, R. (2005): *Cities and the Creative Class*. Basic Books, New York.
- Foss, Olaf (2005): "OECD Regions at a Glance". I *Regionale trender 1/2005*, NIBR, Oslo
- Gundersen, F. (2002): *FoU og innovasjon i norske regioner*. Rapport 2002/26, Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Hannemann, Christine (2004) Sozialräume in Kleinstädten. I Baumgart, S. et.al. *Klein- und Mittelstädte – Verkleinerte Blaupausen der Großstadt?* Srp papers 1 2004.
- Harvey, David (1996): *Justice, nature and geography of difference*. Cambridge: Blackwell.
- Hinderink, J. and M.J. Titus (1988): Paradigms of regional development and the role of small centers. *Development and Change*, no. 19.

- Hinderink, Jan and Milan Titus (2002): Small Towns and Regional Development: Major Findings and Policy Implications from Comparative Research. *Urban Studies*, Vol. 39, No. 3.
- Hoover, E.M. (1948): *The Location of Economic Activity*. McGraw -Hill, New York.
- Hoover, E.M. (1954): *Location theory and the shoe and leather industries*. Harvard University Press.
- Illeris, Sven (2002): ”Smitter byenes vækst ? Større og mindre byers påvirkning af regional økonomisk udvikling.” Europæiske byer i en global æra. Byidentiteter og regional udvikling”. Landsplanafdelingen, Miljøministeriet, København. S. 30-35.
- Isaksen, A. (2000a): *Nyskappingsprojekter i små og unge bedrifter: Hvilken rolle spiller Osloområdet?*, A-03. Step-rapport, Oslo.
- Isaksen, A. (2000b): *Osloområdets rolle for nasjonal nyskaping: Resultater fra empiriske studier*, R-09, Step rapport, Oslo.
- Jacobs, J. (1969): *The Economy of Cities*. New York, Random House.
- Jacobs, Jane (1985): *Cities and the Wealth of Nations*. New York: Vintage.
- Jager, M. (1986): Class definition and the esthetics of gentrification: Victoriana in Melbourne. I: Smith & Williams: *Gentrification of the city*. Winchester: Allen & Unwin.
- Jørgensen, J. (2005): *Stadsnettverk*. Kap. 3.7 i Nordregion-NIBR-rapport (2005): *Storstadsutvikling for tilvæxt*. NUTEK.
- Juvkam, Dag (2003): Regioninndelinger og skjebnens vindskjevhet. *Regionale trender 1.2003*
- Kelley, M.R. & Helper S. (1999): Firm size and capabilities, regional agglomeration and the adaption of new technology. *Economics of Innovation and New Technology* 8:79:103.
- Knutsson, Erika (2005): *Regionförstoring – en litteraturstudie*. Arbetsrapport april 2005. Transportforskningsenheten, Umeå universitet.
- Kristensen, K. og M.S. Henry (1998): *Lokaløkonomisk vækst i Danmark – en rumlig analyse*. AKF Forlaget: København.
- Lösch, A. (1954): *The Economics of Location*, 2. edition., trans. W. H. Woglom with the assistance of W. F. Stolper. New Haven, CT. First published in 1940.
- Lütke, Petra (2004): Lokale Ökonomien in Klein- und Mittelstädten. I Baumgart, S. et.al. *Klein- und Mittelstädte – Verkleinerte Blaupausen der Großstadt?* Srp papers 1 2004.

- Malmberg, A. og Maskell, A. (1997): Towards an Explanation of Regional Specialization and Industry Agglomeration. *European Planning Studies*, Vol.5, No.1, 1997.
- Malmberg, A. og P.Maskell (2002): The elusive concept of localization economies: towards a knowledge-based theory of spatial clustering. *Environment and Planning A 2002*, volume 34:429-449.
- Marshall, A. (1890/1938): *Principles of Economics*. Volume I. 8th ed. MacMillan. London
- Massey, Doreen (1995): "The conceptualization of place" I: Massey, D. Og Jess, P. (red.) *A Place in the World?* Milton Keynes: The Open University.
- Nelson, R.R. & S.G. Winther (1982): *An Evolutionary theory of economic change*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nordiske Miljøverndepartement (2002): *Stadspolitikk I Norden. Mot en hållbar utveckling av städer*. Helsingfors.
- Nordregio m.fl. (2005): Sluttrapport fra ESPON-prosjekt 1.1.1: Potentials for polycentric development in Europe. ESPON, Luxembourg.
- OECD (2001): *The New Economy Beyond the Hype*. The OECD Growth Project. OECD-rapport.
- OECD (2005): *OECD Regions at a Glance*. OECD, Paris
- Oinas, P. & E.J. Malecki (2002): "The Evolution of Technologies in Time and Space: From National and Regional to Spatial Innovation Systems". *International Regional Science Review* 25, 1: 102-131
- Oinas, P. & H.van Giles (2001): "Identifying contexts of learning in forms and regions". Side 61-79 i D.Felsenstein and M.Taylor (edt.): *Promoting local growth: Process, practice and policy*. Aldershot, UK; Ashgate.
- Onsager K., T. Bolkesjø, A. Bugge Amundsen og O. Foss: (2003): *Østfolds småbyregioner i omstilling. Mellom egenbasert, Oslodominert eller transnasjonal utvikling*. NIBR-rapport 2003:7
- Onsager, K. (red) (2005): *Teknologibyene – omstillinger, innovasjon og utfordringer*. NIBR-rapport 2005:11
- Orderud, Geir Inge og Knut Onsager (1998): *Flytting – mønstre og årsaker. En kunnskapsoversikt*. NIBR. Prosjektrapport 1998:6
- Perroux, F. (1964): *Economic Space:theory and application*. I Friedman, J. og Alfonso W. (red): *Regional Development and Planning: A reader*. Harvard Universty Press, Cambridge.
- Piore, M. & C. Sabel (1984): *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. Basiv Books, New York.

- Regionplan- og trafikkontoret (2004): *Storstad och staten*. Stockholm.
- Rose, Gillian (1995): *Place and identity: a sense of place*. I: Massey, D. og Jess, P. A *Place in the World?* Milton Keynes: The Open University.
- Rydningen, A. (2004): *Spesialiserte næringer i fem norske byregioner*. Bergen, Stavanger, Trondheim, Kristiansand og Tromsø. Rapport nr. 1/2004, Agderforskning.
- Sack, Robert David (1992): *Place, Modernity, and the Consumer's World. A Relational Framework for Geographical Analysis*. Baltimore og London: The John Hopkins University Press.
- Scott, A.J. (1988): *New Industrial Spaces: Flexible Production organization and Regional Development in North America and Western Europe*. Pion, London.
- Sørli, Kjetil (2005): *Flyttemhistoriske hovedtrekk for mellomsentrale kommuner. Regionale trender 1.2005*.
- Spilling, O.R. red. (1998): *Entreprenørskap på norsk*. Bergen. Fagbokforlaget.
- Statistisk sentralbyrå (1986): *Statistikk for tettsteder. Rapporter 1986/11*. Oslo – Kongsvinger
- Statistisk sentralbyrå (1999): *Tettstedsavgrensing og arealdekke innen tettsteder. Rapporter 1999/29*. Oslo - Kongsvinger
- Statistisk sentralbyrå (1999): *Regionale inndelinger. En oversikt over standarder i norsk offisiell statistikk*". NOS C513. Oslo – Kongsvinger
- Storper, M. & Walker, R. (1989): *The Capitalist Imperative. Territory, Technology and Industrial Growth*. Basil Blackwell, New York.
- Taylor, P.J. & B.Derudder (2004): *Porous Europe: European Cities in Global Urban Areas. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie - 2004, Vol.95, No.5, s.527-538*. Royal Dutch Geographical Society KNAG, Blackwell Publishing Ltd.
- Taylor, Peter J. (1999): *Places, spaces and Macy's: place-space tensions in the political geography of modernities. Progress in Human Geography 23,1 s. 7-26*.
- Therrien, P. (2003): *City and Innovation: Different size, different strategy*. Paper presented at the Druid Summer Conference 2003 on Creating, Sharing and transferring Knowledge. The Role of Geography, Institutions and Organizations. Copenhagen June 12-14, 2003
- Thrift, Nigel og Glennie, Paul (1997): *"Historisk kartlegging av urbant liv og moderne konsum"*. I: Aspen, J. og Pløger, J. *På sporet av byen. Lesninger av senmoderne byliv*. Oslo: Spartacus forlag.
- Trondheim kommune (1976): *Trondheims bybilde*. Antikvarisk utvalg.
- Tuan, Y.F. (1977): *Space and place*. London: Arnold.

- Urry, J. (red.): *Place, Policy and Politics* s. 187-204. London: Unwin Hyman.
- Urry, John (1990): Conclusion: places and policies. I: Harloe, M., Pickvance, C.G., og
- Urry, John (1995): *Consuming places*. London og New York: Routledge.
- Vestby, Guri Mette (red): *Byenes attraktivitet. Byutvikling som grunnlag for profilering og markedsføring*. NIBR-rapport 2005:13
- Viken, Arvid og Jacobsen, Jens Kr. Steen (1999): Forestillinger om steder. I: Jacobsen, J.K.S. og Viken, A. *Turisme. Stedet i en bevegelig verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Weber, A. (1929): *Alfred Weber's Theory and the Location of Industries*. Engelsk versjon av Weber (1909). University of Chicago Press. Chicago
- Williams, C.C. (1997): *Consumer Services and Economic Development*. Routledge, London.